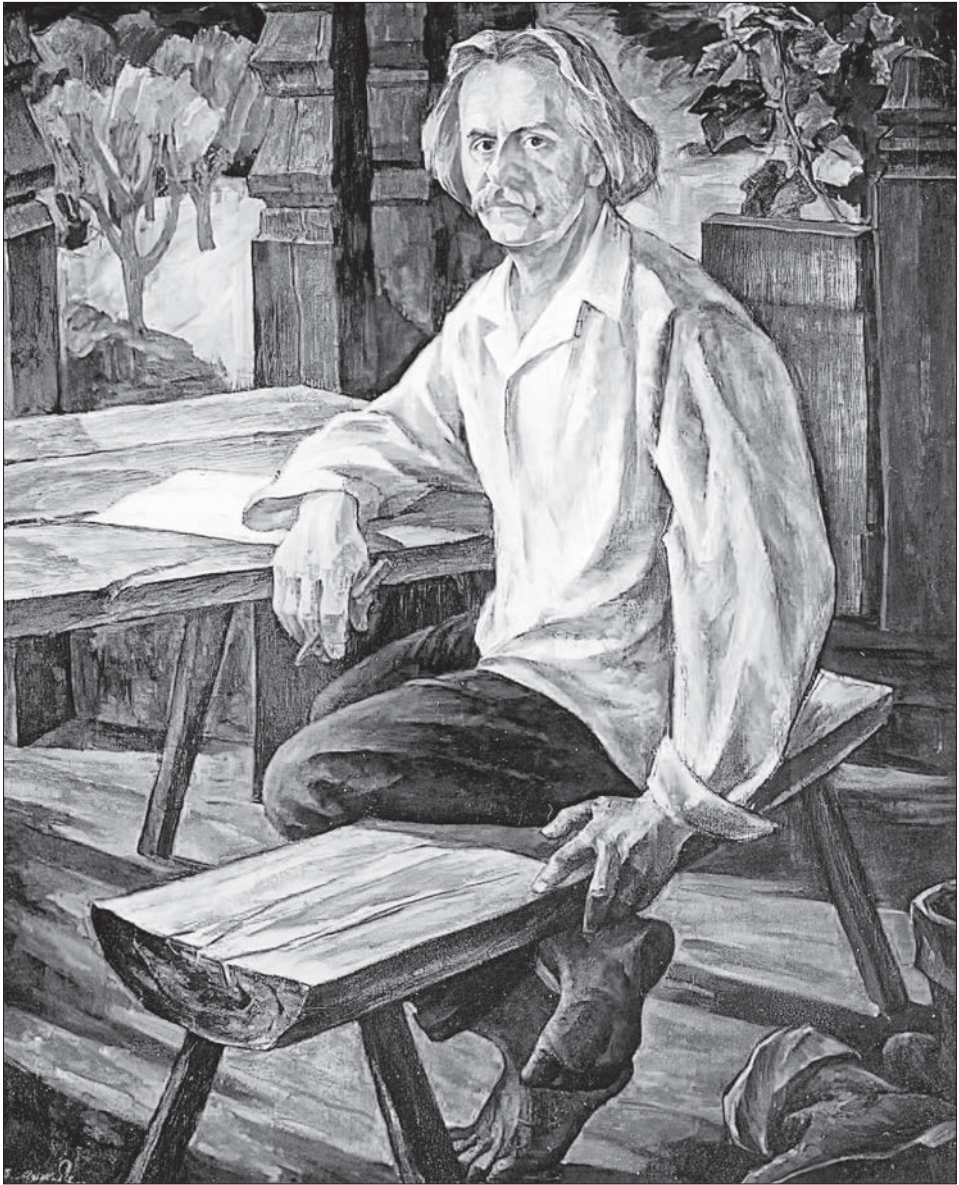

ДУБАЯ

№ 1 2023

ДУКЛЯ

Рік видання 71 № 1 2023

літературно-мистецький та публіцистичний журнал. Видає Спілка українських письменників Словаччини, Пряшів.

DUKLA –
literárno-umelecký
a publicistický časopis.
Vydáva Spolok ukrajinských spisovateľov
na Slovensku, Prešov.
IČO: 37874047

Dátum vydania: február 2023

Realizované s finančnou podporou Fondu na podporu kultúry národnostných menšín.

ІВАН ЯЦКАНИН,
головний редактор.

РЕДКОЛЕГІЯ:

ГРИГОРІЙ ГУСЕЙНОВ,
АНАТОЛІЙ КАЧАН,
ВАСИЛЬ ДАЦЕЙ,
СТЕПАН ГОСТИНЯК,
ЯРОСЛАВ ДЖОГАНІК,
ОЛЕКСАНДРА ІГНАТОВИЧ,
МИРОСЛАВ ІЛЮК.

Виходить раз на два місяці.
Передплатна ціна на рік –
3,98 €.

Адреса редакції:
080 01 Prešov,
Ul. Janka Borodáča č. 5
Комп'ютерний набір
NITECH s.r.o., Prešov,

Objednávky na predplatné prijíma každá
pošta a doručovateľ Slovenskej pošty.
Objednávky do zahraničia vybavuje
Slovenská pošta, a.s., Stredisko pred-
platného tlače, Ul. Uzbecká 4, P.O. Box
164,82014 Bratislava 214,

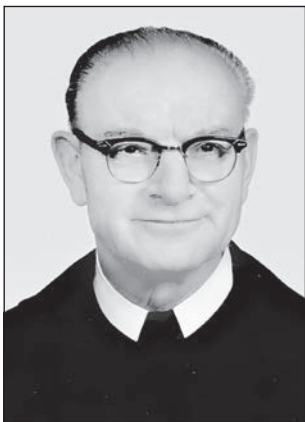
e-mail: zahranična.tlac@slposta.sk

ISSN 0419-8131

ЗМІСТ

Зореслав	
Добірка поезії	2
Йосиф Шелепець	
Спектакль	9
Юліус Панько	
Ось так і сталося	11
Олександр Шокало	
Український феномен Григорія Сквороди... ..	15
Василь Ільницький	
Розмова з професором Сергієм Федакою	40
Михайло Роман	
Таким був пряшівський Зореслав	44
А. А. Трембіцький – А. М. Трембіцький	
Ми в боргу перед Ольгою Мак... ..	47
Вадим Пепа	
Син України	68
Надія Бабаніна	
Добірка віршів	75
Михайло Роман	
Леопольд Лагола українською мовою	80
Микола Мушинка	
Містичний «майже роман» Миколи Жулинського	82
Євген Баран	
«Я в дорозі... Завжди в дорозі...»	87
Микола Дупляк	
Книга про злочини без покарання	91

ПОЕЗІЯ

ЗОРЕСЛАВ (1909-2003)

В МОЇЙ ДУШІ...

В МОЇЙ душі безодня незмірима,
У ній пісень безмежний океан,
Що вляля там його рука незрима;
Там пісня болю, там гучний пеан,
Там блискавки думок, там громи слів.
Там кров, огонь, любов і гнів дримає,
Та все мовчить... Мій час ще не наспів;
Усе пори своєї жде-чекає...

ПІСНЕ МОЯ!..

О ПІСНЕ моя, ти, пташино безкрила,
Туго ти болюча, ти, крові моя,
Чому похоронні все тони розносиш
Посеред життя мого весни – мая?
О пісне моя!..

О пісне моя, безталанна ти журу,
Без серця ти, дзвоне, що стоном буя
У нетрях підземних, криївках мертвецьких,
Чи там є колиска, чи трумна твоя?
О пісне моя!..

О пісне моя, ти сльозино кривава,
Ти шматочку серця, любові моя!
Люблю я тебе, я кохаю безмірно,
Хоча як болюча все вдача твоя,
О пісне моя!..

ДЕ ВИ?..

О ДЕ ВИ Пророки, о де ви, Мойсеї,
Де провідники, щоб народ повести?
О де ви ідейні, нові Прометеї,
Щоб жертвою й трудом народ свій спасти?

О де ви? Дивіться, народні пожари
Зірвались і дихнули гнівно на дим,
Розбили навколо тумани і хмари
Й завітти наново життям молодим.

Скаженії, дикі, нічні буревії
В перунах розвіяли сон віковий,
У громах принесли світання надії
І ранок веселий, весняний, новий.

У горах збудились народні потоки
І повинню бистрою в доли пливуть.
Кругом заливають простори широкі
І силою велетня тами всі рвуть.

Дивіться, падають вже останні опори!
Народ підійнявся по сонних віках,
Вже жовто-блакитні народні прапори
Високо пливуть в молодечих руках.

І бурею пісня народна розлялась,
Ударила громом до сонця, до зір,
Розкутая маса під стяги зібралась,
Готова до походу, труду й офір.

Формуються довгі, незломні колони,
З Єгипту виходить Народ, мов Титан, –
Та хто ж перейде з ним крізь Море Червоне
І хто поведе його в наш Ханаан?

О де ви, Пророки, о де ви, Мойсеї,
Де провідники, щоб народ повести?
О де ви ідейні, нові Прометеї,
Щоб жертвою й трудом народ свій спасти?

* * *

Ні не Москва, ні Ленінград,
Ні не Совет, а Україна,
Гей ставте гори барикад.
Іде дванадцята година!

Просудиться в один момент
Увесь народ в кривавій муці
І потанцює кулемет
Весільним танком революцій.

І полетить степами гнів,
Замовкне дика марсельєза –
Із п'яних у ярмі рабів
Повстане нація твереза.

І згадуватимуть одно
Усі, що у ярмі ходили:
Проклятеє було вино,
Коли від нього так дуріли.

ГОТОВІ

Готові, готові
квітучі ряди...
на Сході ясніє,
на Сході вогніє
з'явися. Пророче,
Месіє,
Месіє,
прийди!

І стане день
і стане багряна заграва
і бухне розливом огонь
в стражданні кованих сотень,
мов лава.

Підуть нестримані колони,
мов буря, грім, і гнів, і жах,
упадуть вікові кордони
і задрожеш, свята Росіє!..
А ти підеш на їх устах,
а ти підеш у їх серцях,
у перших вогняних рядах,
Месіє?

І піснею Київ озветься наново –
Осанна, осанна?..
Звершилось!..

Готово!..
І в глорії сонць,
і в бурі співання
повстане з руїни,
повстане остання
уквітчана воля –
велична, свята авреоля
України.

ПРИСВЯТА

З кривавим серцем у долоні
До тебе йду, народе мій,
До тебе йду й тобі в поклоні
Несу пісень гарячих рій.

У них твій тихий сум ридає,
Твої у них і сльози, й кров,
У них моя душа співає,
У них горить моя любов.

– У тих піснях усе завзяття,
Увесь мій біль, увесь мій жар
І їх тобі, о Підкарпаття,
Я приношу в синівський дар.

НЕ РАЗ...

Не раз в житті вогнями я палаю,
Тоді знімаюсь вгору, у простір,
Тоді за все на мить мов забуваю,
Впиваюсь чаром вічносяйних зір...
Тоді в золотистім засвітів промінні
Купаю серце, душу і молюсь,
Псалми шепочу тихі, безгомінні,
Пісні співаю чисті, повнодзвінні
І величі вселенної клонюсь.

Не раз горю увесь огнем вулканів,
Тоді кипить у жилах юна кров,
Тоді я в собі чую міць титанів,
Тоді, здається, я б у мить готов
Був землю всю в простори підійняти,

Її скупати в сонці золотім,
Серця усі любов'ю вщерть налляти,
Усьому людству небо й Бога дати
І стерти слід недолі в світі цім.

Але ж, частіше з криком болю й муки
Отут, по цій землі, повзу я сам,
Частіше оковані терпінням руки
З долини сліз підношу в неба храм,
Частіше сам в безсиллі поринаю
З розіп'ятим я серцем в чорній тьмі,
Напризвіл долі кинутий, ридаю
І ласки в Бога і в людей благаю,
Щоб не загинути мені в пільмі.

ЛІРА

Я ліру скорботну у руки узяв
І співи сонливі зі струн розігнав.
Зірвались акорди, мов зграї, гримучі
І крикнули з болю, одчаю, зневіри,
Мов тисячі ран запалали у них...
І в схлипах ридання припали болючі
До ніжних обіймів скорботної ліри
І тихо заснули на струнах німих.
Заснули, мовчать... Але ж знову, і знов
На землю червона з них капає кров...

НАД ВІРШАМИ

Чи я поет уже, чи ні – не знаю.
Мені цілком байдуже це питання.
Над головою ще моє світання,
А на устах ще поцілунок раю.

Я край дороги квіточки збираю
І слухаю шовкових трав зітхання,
Потоків перлоспів, пташок кохання
І надвечірню пісню водограю.

А в тиху ніч беру я серце в руки...
Пливе душа... мов армія виходить –
Ідуть рядки поезій за рядками...

Дорога вся застелена квітками.
Над нею в славі тонуть небозводи.
А в далі мріють триумфальні луки.

СЛОВА

Слова – мов гомін соняшної днини,
Вечірня казка сонної фонтани,
Мов сонцем даний усміх довгожданий
У темряві самотньої хвилини.

Молитвою невинної дитини
Стобарвно квітнуть на устах коханих,
Немов гірлянди стужених тюльпанів,
Сердешні, ніжні, щирі, мов перлини.

О, скільки відняли ви ран і мук!
О, скільки зламаних сердець скріпили!
О, скільки мертвих душ ви воскресили!..

Але мовчім! Це все безсилий звук...
Нехай вони самі до нас говорять –
Солодкі й щасні у хвилини горя.

ПРЯШІВ

Між горами, у зелені і квітах,
Немов на дні завітчаної чаші –
Закоханий у голубих блакитах
Стоїть осяяний, натхненний Пряшів.

Усміхнений простер шляхів долоні
І пригорщами музику п'є буднів,
Цвітуть над ним в огненному флаконі
Краса ночей і сонячність полуднів.

Високо знявся готикою храмів,
Широко розпростер свої рамена,
Пливе життя співучими струмками.
Усміхнене, окрилене, натхненне.

У парку пестоші розквітлих весен,
Криштальне королівство Посейдона,

Відбилась сонячно у люстрі плеса
Висока голубінь, дзвінка, бездонна.

Алеями каштанів срібно ллються
Окрилені пташині хороводи,
І спомини усміхнені снуються
По стежечках розкішних рай-городів.

До неба простягнись квітчасті руки,
Молитвою землі ростуть тополі...
Над Пряшевом горять огненні луки,
А сам він – мов у чаші на престолі.

СПОМИН

Немов ввижається: столиця Хуст –
Замаєний, розспіваний і гордий,
А з півдня, з висохлих угорських пуст
Знімаються, мов хмари, дикі орди.

Ой, буде буря, ой, ударить грім,
Зачервоніє кров'ю Срібна Тиса!..
Заклекотів, урвався хмаролім,
І спів, і сум в один акорд злилися.

Ревли гармати, гори заревли,
Мов львиця зранена – земля зривалась...
Кров потекла, могили поросли,
Коли орда столицю здобувала.

І відтоді, як вітер загуде
І панахиду править у Карпатах,
Хтось схлипує й питає: де ж ви, де,
Ой, лицарі абсурду, соколята?

Минулося, та не забулось! Хуст
Остався спомином живим понині:
Розстріляний стрілець, а з його уст
Останній покрик: «Слава Україні!»

ПРОЗА

Йосиф ШЕЛЕПЕЦЬ

Спектакль

Директор М. уранці скликав збори управління підприємства та завідуючих відділами. Він часто скликає збори і проводить їх за своїм розсудом. Підлеглим задає теми і змушує їх думати у поставленому ним напрямі. Коли всі у призначений час зійшлися, він повідомив присутнім про те, що через територію району проїжджатиме товариш із дружньої далекої країни і треба зробити все, щоб він із машини бачив, як гарно у нас живуть і працюють люди, який у нас лад і порядок у всьому та щоб він на власні очі бачив цей порядок, щоб він натхнувся нашим ладом і порядком та щоб з усього серця і розуму переконувався на основі баченого власними і очима, як ми живемо і будемо свою країну.

Присутні підвищили і посилили свою уважність і з нетерпінням чекали, які завдання з цього приводу перед ними поставить їх директор і що вони зможуть у цьому випадку зробити.

Директор продовжував свій вступ і говорив, що є домовленість про те, що по дорозі назустріч високому гостеві із далекої країни будуть їхати або й просто стояти на дорозі комбайни та що на тих комбайнах будуть сидіти засмагли від сонця у полі комбайнери у білих сорочках і що так само повинні бути одягнені їх помічники. Гість має бачити, як чисто одягнені наші робітники і як вони працюють у полі.

Директор додав, що треба пошукати людей, які могли б сидіти на комбайнах.

Заради цього слід подумати, кого із підприємства можна б включити у цей список і поставити їх у роль комбайнерів. Треба подумати, пошукати таких людей для цього завдання, підкреслював він.

Присутні сиділи, хтось пив або допивав уже чашку кави, інший запивав її мінеральною водою. Озвався один із присутніх:

– Я пропоную завідуючого третім відділом. Він докладно розбирається у всяких машинах і всяких транспортних засобах. Він у нас заслужений працівник із багатим досвідом і добре годиться на таку роль.

– Колеги, лишть мене у спокою. Я уже старший за віком, поволи найстаріший між вами за віком. У мене високий тиск, мій організм не зносить літньої спеки. Вона могла б погано відбитись на моєму не найкращому здоров'ї. Я не годжуся для такої відповідальної роботи, яку ви пропонуєте виконувати мені. Пошукайте іншу людину.

– Кого? Яку? – обізвався жіночий голос.

– Шукаймо когось молодшого, – запропонував референт позачергових справ після короткої невимушеної мовчанки, дивлячись на директора і спостерігаючи, як той сприймає нову пропозицію, яка не мала б бути проблематичною і директора, його шанованого друга, наразі мала б задовольняти.

Директор мовчав.

– Міг би стати комбайнером на час потреби наш новий співробітник транспорт-

ного відділу. Він охайний, дисциплінований і точний, ходить на роботу вчасно у білій чистій сорочці, хай він сидить на комбайні й виконує роль комбайнера у ці потрібні і важливі для нашого краю і вітчизни хвилини, – обізвалася жінка із обового відділу.

– Не треба поспішати і не треба спрощувати вибір, – опонувала їй її співробітниця, яка у підприємстві вираховувала зарплати і преміальні співробітників. – Те, що сказав директор, важлива справа. Нам треба мислити і все ретельно обдумати і знайти справжню й відповідну для цієї місії людину, – закінчувала вона свій виступ.

– Згоден, – втрутився в дискусію заступник директора по економічній частині. – Обдумуймо далі і шукаймо чесних і відданих людей для виконання цієї важливої роботи..

– Я проти Н., – обізвалася одна із членів парткому, яка як важлива особа брала участь у кожному засіданні керівництва підприємства. – Я розмовляла принагідно із вищими посадовцями. Вони застерігали мене і повідомляли про те, що Н. під пильним оком, що він може завдати всякої непередбачуваної нами шкоди нашим робочим завданням. – Вона надихнулася і продовжувала, що на комбайні, навпроти якого по своїй смузі їхатиме наш шанований закордонний гість, він міг би посягати на цінне життя прогресивного представника нашої дружньої країни.

– Яким способом? – запитав її, сидючи близько біля неї завідуючий відділом торгівлі, який недолюбливав її через її сварку з його дружиною із-за нової сукні, яку вона недавно купила.

– Як? – роз'їлася інша представниця парткому і глянула йому прямо у вічі. – Він може що-небудь вигадати і заподіяти що завгодно. Недавно він приходив у мій відділ і передавав мені папери. Що ви думаєте, як він передавав? Не так, як личить звертатись до мене, до жінки матері, а кинув їх на стіл перед мене. Так, як він кинув ці папери до мене, він може кинути будь-що на машину, в якій сидітиме наш товариш, і машина може зійти з дороги й перекинутись у кювет із нашими друзями і товаришами.

– Подумаймо, що міг би він кинути. Адже коли пробереться до комбайна і сідати-ме на нього, пройде через глибоку й докладну особисту перевірку, чи не має у себе зайвих і непотрібних шкідливих предметів – промовив спокійним голосом завідуючий торгівлею.

– Він міг би, наприклад, щось розгвинтити на комбайні, а якщо не розгвинтити, то, просто, що-небудь відламати і використати це у своїх руках як зброю проти нашого шанованого й улюбленого нашого гостя. Не меншої шкоди завдав би він і самому комбайну. Нам треба берегти наші сільськогосподарські машини. – знову виступала парткомівська

– Ми знаємо, є різні способи, як шкодити нашим планам і намірам, нашим завданням і їх успішному виконанню. Та є способи, про які ми не знаємо, вони родяться в головах таких як Н. Ми розкриваємо їх після їх звершення. За Н. треба стежити і не припускати його до виконання задуманого ними, – резюмував дискусію директор.

Проходили дальші дні, тижні й місяці Вони нічим не відрізнялись від себе і спливали для одних людей спокійно, іншим приносили нові завдання і нові болі і турботи. У таких умовах пройшло півроку а можливо, що й цілий рік. Директор за своєю традицією знову скликав чергові збори представників управління підприємства. На цих зборах, на цій робочій нараді розглядали й ухвалювали преміальні для зайнятих у підприємстві. Завідувача фінансовим відділом у списку пропонуваніх дійшла до прізвища Н. Коли вона згадали повне його прізвище, директор підприємства вирік слова:

– Не будемо нагороджувати преміями того, хто хотів пошкодити комбайн і зазіхав на життя гостя із дружньої країни.

Юліус ПАНЬКО

Ось так і сталося

(Уривок)

Треба було мені читати Ремарка?!

До біса, треба було мені братися та читати роман «Тріумфальна арка» Ремарка?! Навіть ця лайка має й риму, кислогато посміхнувся Томаш. Якраз почав зими володіти місяць лютий. Правда, читання для нього було, і постійно має значущу роль, а передусім, протягом перебування у міській квартирі, від листопада до березня. Вранці з ліжка в спальні просунешся чотирма кроками до кушетки у вітальній, зараз в руку попаде пульт до телевізора. Ноутбук на столику вже включила Тanya. Перемикаєш телеканали, здається, що всі вісті з вчорашнього дня, дружина кличе на кухню, снідання на столі. По дорозі на кухню, ще підсвідомо самодіюче зайшов у ванну заради ранкової гігієни. Без будь-яких сподівань, на столі його чекав білий йогурт, який його так жеде майже шість років, відтоді, коли у нього виявився натяк діабету. Зараз з йогуртом вживе вітамін Д для зміцнення імунітету – превенція ковіду та ще вживе таблетку для зниження кров'яного тиску, під час снідання слухає радіовісті, і знов дев'ять-десять кроків до кушетки. У телевізорі улюблена реляція Тані: Добрий ранок, Томаш це слідує підсвідомо, між цим переглядає вісті на своїх звичайних сайтах. Ковід переходив до фази омїкрону, який, здається, не так потужний, ніж попередні варіанти. Протиепідемічні заходи звільнюються, фрустрація людей понижується. Томаш здобув самовпевненість через щеплення. Хоч би стільки оптимістичного до нового дня. Ковідові побоювання починає накривати загроза, від зібраних повномасштабних збройних військ Росії на українській границі.

Читаючи роман Ремарка, через головного героя, німецького біженця, лікаря Ра-віка, який відмовився служити Гітлеру, переноситься на нього гнітюча передвоєнна атмосфера Другої світової війни в Парижі. Тодішні ЗМІ приносили інформації про можливий спалах великої війни, але рівночасно інформують, приносять роздуми, що Гітлеру буде вистачати Австрії, Судет, потім, що йому, мабуть, вистачить Чехословаччини, може заспокоїть його Польща, він навряд переступить лінію Мажино. У Томаша, який відірвав очі від сторінок роману, з телевізора, чи з інтернету накопичується повільно таких самих інформацій, вістей. Американці попереджають про повномасштабну війну Путіна проти України. З Москви лунають відгуки: американці брешуть, як і під час війни в Іраку. Ми ніколи не розпочнемо війну в Україні, але від України вимагаємо узнати ДНР і ЛНР та Крим. Україну треба денацифікувати та демілітаризувати. Представники Кремля ще повторно, без моргнуття запевняють, що вони не розпочнуть війну.

І тут у його голові відтворюються паралелі, яких розбіжність він не знаходить ні в плутанині інформацій, ні протягом безсонних ночей. Припускає, що росіяни військами затвердять ними проголошені ДНР і ЛНР, але чи то буде на кордонах мінського договору, або це будуть природні границі цих регіонів. Тяжко сказати. Такими свинцевими думками наповнена його голова. Він прагнув знаходити для себе чогось незнаного, чогось нового, щоб збагатити свій пенсійний період життя.

Треба якимсь способом, хоч на мить розвіяти цю душевну тривогу, звільнити напруження. Після обіду заходить в Корзо. Упевнений, що Франкіго та Карчіго о пів

на четверту знайде на своєму місці. Уже здалеку шкірять зуби, буде один раунд заощаджений. Томаш їх провокативно здоровкає: – Вітаю вас, путінівці!

Франкіго смикнуло, відкинувся на спинку стільця. Томаш бачить, що зачепив за живе, і не звільнює: – Що ви тут так спокійно, адже на границі скриглять зубами танки Путіна...

– Це нічого, – пробурмотів Франкі. – Це тільки американська пропаганда.

Карчі доповнює його: – Так, як було в Іраку. Де, яку там знайшли ядерну зброю?

Франкі: – Росія ніколи не вела агресивну війну. Сам Путін запевняє, що він не впустить війська до України.

Томаш їм хоче пригадати: – Крим, ДНР та ЛНР, це що?

– Крим ніколи не був український, це Хрущов, – відсік Франкі.

– Це правда, – підтвердив йому Карчі. – А на Донбасі у 2014 році, там були якісь зелені чоловічки, а не росіяни.

– І референдум під дулами калашнікова, – доповнив іронічно Томаш.

– Правду кажеш, – погоджувався підхмелений Карчі.

Томаш був в розпачі, чи сміятися, чи плакати. Він ці пропагандистські аргументи не здібний перебороти у їх підхмелених головах, але, як кажуть, з дурістю треба воювати, хоч ніколи її не подолаєш. Ці їхні переконання, що війни у цивілізованому світі в 21-му столітті не може бути, хоч воно на глиняних ногах, але Томашеві в цю мить приводить який-такий оптимістичний настрій. Він замовляє раунд для всіх ними улюбленої метакси.

Томаш у наступних днях не покидає читати роман Ремарка. Діє гнітюче. У його голові розмиваються часові горизонти між тим, що відбувалося перед Другою світовою війною і сучасною обстановкою в Україні. Дії диктаторів схожі, і погляди людей схожі. Різницю він бачить між його душевним станом та душевним станом Равіка – героєм роману, який був недалеко молодшим Томаша. Равік під впливом наступаючого фашизму, воєнного бушування втратив любов, кохану жінку, уже втратив всі сили до подальшої любові, під впливом воєнної атмосфери втратив всі сили до нових любовних взаємовідносин, до кохання. Залишилась йому неперспективна роль біженця. Він залишається байдужим до майбутнього. А що Томашеві в похилому віці? Він через цю загрозу опинився у щелепах страху за свою сім'ю. Огорнув його жах, як буде залишити той неперспективний світ, коли припустиш, що після твого існування буде стерте все, через що він жив ціле життя?

Світ демонструє проти війни. Політики прокламують відсіч, санкції агресору і рівночасно підтримку Україні. Може ще залишилась, якась крихітка здорового глузду в голові диктатора. Може, світ зупинить агресора.

Жах! Шок! Приніс ранок двадцять четвертого лютого. Медіа оповіщають жахливу, майже неймовірну, злу новину про повномасштабне вторгнення путінських військ на терени України. Бомблять як східні, так і західні краї. Томаш відчуває, що світ охопило море бруду. Буде ще весна? Охоплює Томаша порожнеча. У голові чує тривожний голос сирен.

Всі телеканали показують війну, зруйновані об'єкти, будівлі, тільки канал агресора цинічно сповіщає про спеціальну військову операцію. Спеціальна операція – це примітивне нахабство. Кремль показує своє нахабне лице. Засигналив Томашів смартфон, що надійшов імейл на азбуці. Побратим, колишній колега в галузі освіти сповіщає, що розпочалася війна, що недалеко його міста бомбили аеродром. Звертається до нього з проханням, якщо поступом ситуація погіршиться, то чи не прийму його, як біженця. Томаш зараз йому відписує, коли прийде до такого, то допоможемо. Була це його спонтанна реакція. Зараз йому виринають згадки про евакуацію

його матері під час Другої війни, як згадувала безкорисливу поміч чужих людей, до яких прибули хоронити своє голе життя.

Телевізійні канали показують, що почала зі сходу хвиля біженців, від Києва затори, все тягне на захід, митниці переповнені біженцями, переважно жінками та дітьми.

Так як замерз рух в заторах, так і на фейсбуці на мить зникли статуси конспіраторів – путінівців. Але це тільки на мить, поки не накопичили злої слини. Між собою, хоч не публічно, але тайком, з вушка до вушка, за корчмарськими столами, від них чути, що українці мали б відмовитися від оборони, мали б здатися, щоб війна не переросла в Європу. Виходить, що ці путінівці, це ці самі люди, які визнавали конспіративні теорії, здається, були антиваксерами під час ковідової епідемії. До них приєднувалися і ті, які побоювалися втратити тимчасовий життєвий комфорт.

Путін? Ох!

Початок березня, зима ще не має думки відступати. Томаш з дружиною ждуть потеплення, як каня дощу, щоб майнути у Кам'яний Потік. Томаш бажає хоч зараз відійти, незважаючи на задирилий холод, щоб зайняти голову іншими думками, хоч би принести дрова для кахель, і не буде безперервно зосереджений на страхітливій інформації про війну. Може зайти до Долинок, чи у ліс Дубиця і так відключитися від телевізора чи комп'ютера. Дружина Таня - вона надто мерзлюх, то у цю пору відійти до Кам'яного Потока – завчасно. Вирішив піти, хоч на пішохідну міста розвіяти думки, які з голови викликають тиск до грудей.

На вулиці зустріне подружжя колишніх колег. Вона вчителька російської, а він - вчитель української. Томаш зацікавило, як вони відчують цю війну їхнього «миротворця», єдиного справжнього, найсправедливішого політика Путіна. З натхненням приходили вітати «Нічних вовків» під час урочистостей з приводу «асвабження» біля пам'ятника полеглим героям ЧА. Непомітно заглядає на їхні сітки з покупками, де бачить декілька штук борошна, два-три кілограми цукру..., і не пропустить можливість поглузувати з властивою йому іронією:

– Як там Путін? – до питання, крім іронії, доклав ще пайку сарказму, який в цій безглуздій обстановці, яку нормальна людина двадцять першого століття б ніколи не очікувала, належний.

Колегиня своєрідним, завжди жартівливим способом, хоч справи не були б дотепні, але вона і так відповідає:

– Путін? Ох!

І зараз до Томаша: – Запитай мене, як Путін?

– Як, Путін? – Томаш приступив до її гри, послулав її, прикидаючи себе учнем основної школи, щоб не зіпсувати налаштовану атмосферу, бо він зацікавлений її ставленням до нової позиції її улюбленця.

– Ох! – глибоко зітхнула.

Колега – її чоловік, тільки збентежено усміхався. Усміхались всі разом, чи це була витівка, тяжко визначити. Чи це «ох» – було зітханням з розчарування, що розпочав війну, або «ох» – це було зітханням, що йому не клеїть блицкриг, і як з «вождем» бути і надалі. Томаш не пробачив собі попроситися саркастичною посмішкою.

Зараз буде четверта година. Томаш цікавий, як там колишні колеги у Корзо. Певно, вони за своїм столом. Неправда, Томаш натрапляє на них на пішохідній, мабуть, не дійшли до кочми.

– Чавко, старі ветерани путінівці!

– Чому знову починаєш з путінівцями? – запротестував Франкі.

– Може, щось змінилося? – Томаш не покидає іронічний тон. – Поки мені відомо,

ти запевняв, що Путін ніколи не вторгне у чужу країну, що росіяни ведуть тільки оборонні війни, захищаючи «рідину». Коли анексували Крим, то, ти твердив, що Крим російський, і на Донбасі тільки «зелені мужики» – це не росіяни?

– Те, що зробив Путін, це злочин, шаленство.., – вимовив Карчі

І сам Франкі зі здивованим поглядом та докором глядів на Карчіго, що це він верзе?! Томашеві здавалось, що він цим проголошенням зрадив їхні дотеперішні розмови під час їхніх посиденьок в Корзо. Томаша було б потішило, коли б це Карчіго засудження було відвертим, але виходило цілеспрямованим, щоб він, прибулий, був більш схильним замовити раунд, коли пересунуться у Корзо

– Путін розпочав, бо був змушений Америкою. Україна мала б здатися, – твердив Франкі.

– Чому? – питався Томаш.

– Щоб не було війни.

– Це правда, хай би Україна здалася, – приєднався Карчі, здається, що хоче полегшити Франкіму.

Томаш підколює Карчіго: – Кажеш так, щоб із-за цього не розгнівати Путіна, точніше путнівця?

– Путін - непереможний, – відповідає Карчі.

– Путін - божевільний цинік, якому байдуже людське життя, чи то своїх, або чужих. Такого не треба боятися, але треба усунути, – Томаш пред'явив Карчіму свій погляд.

– За цим всім Америка, – проголосив Франкі. – Це її політичні гри.

– Може і твої американські сини розігрують ці гри? – підколює його Томаш.

– Що, що, тут мої синове?! – обурювався Франкі.

– Нічого, нічого, – насмішкувато відступав Томаш. – Я лем тільки, що вони теж американці. Поки знаю, Росію вони не відвідали, навіть під час відпустки. Мені здається, що і ти сам не побував в Росії, але там все гаразд. Вона веде тільки війни «за рідину». А може, ти бачиш світ очима Путіна. Як він пред'явив у 2016 році на церемонії вручення премій Російського географічного товариства, коли запитав дев'ятирічного Мирослава, учасника багатьох олімпіад з географії, де закінчуються кордони Росії? Хлопчик почав: кордони Росії закінчуються через Берингову протоку зі США..

Ну, Путін заявив: кордони Росії ніде не закінчуються.., – залунали оплески і сміх. Путін додав: це був жарт.

– Франкі, принагідно, ти там не оплескував? Бо, за Путіним, виходить так, що хоч твої сини в США, то вони рівночасно і в Росії, – кепкувато знущався з Франкіго Томаш.

– Що ти про мене думаєш, що я цілком дурень?! – образливо обізвався Франкі.

– Я лиш тільки про це, як бачу твої погляди, якими презентуєш себе на фейсбуці.

– Я лем публікую правду, – захищав себе Франкі.

Томаш загальмував, бо на пішохідній загрожувала корчмарська сварка, а старого обмеженця він не переконає. Може, що Франкіго переконали на ціле життя в попередньому режимі, або він став жертвою нинішньої скаженої пропаганди. Томаш не може зрозуміти його. На фейсбуці він виставить, опублікує кадри страждання поляків під час волинської різанини. Правда, треба засудити насильство, але чи наші люди тоді не страждали? Томаш подумав, що з цими двома його з'єднує тільки пенсійне соціальне страхування. На благальний погляд Карчіго іти в Корзо Томаш каже:

– Зачекайте на Путіна, він в одному медальйоні, коли з журналістом возилися машиною вечірніми московськими вулицями. На запитання, як він уявляє своє життя після політичної кар'єри, то сказав, що він хоче скінчити так, щоб після цього міг собі іти на пиво, як вільний громадянин. Раджу вам зачекати його! Ха, ха! Бувайте!

ПУБЛІЦИСТИКА

Олександр ШОКАЛО, культуролог

Український феномен Григорія Сковороди – Жайворонка-Мудреця (300-ліття від народження)

(Скорочено)

300-ліття від народження Григорія Савовича Сковороди (1722–1794) спонукає до глибокого й цілісного осягнення феномену українського генія: педагога-просвітителя, філософа-мудреця, мислителя-енциклопедиста, поета, драматурга, перекладача, композитора, музиканта, співця, художника, духовного практика, цілителя, культурно-освітнього подвижника.

Нині, в пору Всеукраїнської визвольної війни, Світ визнав Дух Українського народу дієвою реальністю сучасності. А український мудрець утверджував Волю нашого Духу своїм подвижницьким життям понад два століття тому й заклав основи дієвості Волі для прийдешніх поколінь.

Родовід

Григорій Савович Сковорода народився 22 листопада (3 грудня) 1722 р. в потімствентній козацькій родині. Свою появу на світ Г. Сковорода засвідчив у віршованому початку листа, написаного латиною й датованого «22 листопада 1763 року, вночі», до свого учня й товариша М. Ковалинського: «Колись у цю ніч привела мене мати на світ. Цієї-бо ночі подав я і перші ознаки життя...». А далі коментує: «Мені здався зовсім не безглуздим чийсь здогад, ніби щойно народжена дитина одразу ж починає плакати тому, що вже тоді ніби передчуває, на які лиха доведеться їй перегодом наразитися. Міркуючи про це на самоті, я вирішив, що не годиться мудрецеві ту ніч, коли він, народившись, почав плакати, відзначати келихами чи якимось іншим безглуздям...» (Цитати зі Сковороди подаю у власному перекладі. – О. Ш.). Ця автобіографічна згадка є досі єдиним документом, що засвідчує дату народження Г. С. Сковороди.

Найдавніший (кінця XVIII ст.) професійний портрет Григорія Сковороди роботи невідомого художника академічного мистецького рівня. Зберігається в Меморіальному музеї Г. С. Сковороди (Переяславський колеґіум).

А щодо місця народження існують дві версії. За однією, «*Григорій, сын Савы, Скворода родился в Малой России, Киевского наместничества, Лубенской округи, в селі Чернухах, в 1722 году*» (М. Ковалинський. Жизнь Григорія Сквороды). Однак записів про народження Григорія Сквороди у метричних книгах Воскресенської, Миколаївської й Покровської церков Чорнух немає. Тільки в метричній книзі Воскресенської церкви є запис від 1 січня (за старим стилем) 1733 р. про народження меншого Григорієвого брата: «*Крестил младенца Василия от родителей законвенчаных Савы Сквороды и жены его Пелагеи*». За другою версією, Григорій народився в хуторі Харсіки, що входив до сотенного села Чорнухи Лубенського полку Київського намісництва (нині – смт Чорнухи Полтавської обл.). З 1666 р. хутір був у складі Чорнуської козацької сотні, тож мешканців його приписували до Чорнух і записи про них вели в метричних і сповідних книгах чорнуських церков, бо в Харсіках побудували Преображенську церкву в 1772–1775 рр. У сповідних відомостях тієї церкви за 1776 р. є згадка про родину Клима Васильовича Сквороди, ймовірного родича Григорія Савовича. У Клима був син Степан, про що свідчить архівний документ за 1772 р. – подання від Степана Сквороди на отримання паспорта на ім'я Степана Сквороди та його батька Клима Сквороди для проїзду до Санкт-Петербургу. Раніше помилково вважали Степана Сквороду братом Григорія Сквороди. Насправді, у Григорія Сквороди був один брат – Василь, менший на 11 років, про народження якого свідчить запис у метричній книзі Воскресенської церкви Чорнух, бо в Харсіках церкви ще не було. Вісімнадцятиріч-

Хата з меморіальної садиби батьків Григорія Сквороди в Чорнухах. Реконструкція типової садиби малоземельного козака XVIII століття. 1972 р.

ний Василь Скворода, син Сави з Чорнух, значиться також у списках студентів гімназії у Бреслау (нині – Вроцлав) за 1751 р.

Прізвище Скворода, як показало вивчення історичних документів, надзвичайно рідкісне, а його носії жили переважно в Харсіках, і менше в сусідніх селах, до початку ХХ століття, останні представники роду були ще в 1950-х рр.

Етимологія родового прізвища *Сковорода* закорінена в староукраїнській основі – *сковрон-жайворон-жайворонок* – *вільний, степовий співучий птах, вісник Весни, оновлення Природи*. В українській свідомості Григорій Сковорода закоренився як *вільний співець і народний мудрець*, як *вісник оновлення українського життя*. Ці глибокі смисли закодовані в притчі Сковороди «Убогий Жайворонок», яка має особливе символічне значення в його творчості. «Убогий Жайворонок» символізує убоге та вільне життя самого Сковороди-Сковрона. У притчі найповніше виявилась українська мовна стихія, передусім у написанні українською народною вимовою – *Жайворонок*. Аналогію знаходимо в польській мові: *skowron, skowronek* – *жайвір, жайворонок*; звідси поширені польські прізвища – *Skowron, Skowronek*.

Батько Савка (Сава) походив зі старовинного сіверського роду козаків-характерників – ясновидців, цілителів, духовних наставників; займався хліборобством і виноробством. Григорій відчував глибоку духовну спорідненість із батьком і дуже тяжко переживав його смерть (хлопцеві тоді було дванадцять років, і батько ще встиг спорядити сина на навчання в Київ-Могилянську академію).

Мати Палажка (Пелагея) Степанівна походила з переяславського козацько-старшинського роду Шангеревів, що мав черкеські (адизькі) й українські корені. *Черкеси* – загальна назва адизького субетносу. *Черкес, черкас* походить від *кир* – *степ і кас* – *людина* і означає – *степова людина*; подібну етимологію має *козак* (від *кас* – *людина* і *ак* – *ясний, вільний*) – *людина волі*. Тобто *черкес* і *козак* мають спільне смислове значення – *вільна людина*. У XVI–XVII століттях *Українців-Козаків* офіційно називали *Черкасами*, й цим найменням позначали центральну Україну на тогочасних географічних картах.

Отже, предки Григорія Сковороди були *козаками* (з українськими й черкеськими коренями) – *вільними людьми*, тобто не перебували в кріпацькій залежності ні від панів, ні від монастирів. Це й стало генетичною основою Сковородиного вільнолюбства.

На спадковому вільнолюбстві й прагненні до освіти Григорія наголошував академік Д. І. Багалій (1857–1932) у ґрунтовній праці «Український мандрований філософ Гр. Сав. Сковорода» (1926): «*Батько Г. С. Сковороди належав до того громадського стану Полтавщини, що ніколи не був у кріпацтві, не пережив жаху та деморалізації кріпацтва й зберіг непорушними, а почасти й прибільшив свої козацькі землі до наших часів і в наші часи виступає перед нами як велика економічна й політична сила (середняки)... Г. С. Сковорода з малих літ, з дня свого народження почував себе у вільному стані. Це, між иншим, на нашу думку, повинно було мати вплив і на його даліше життя, а зокрема на його освіту. Серед козацтва Лівобічної України у XVII ст. був дуже великий потяг до освіти та письменности. З документів, знайдених та надрукованих О. М. Лазаревським, видно, що в різних полках Лівобічної України в половині XVIII ст. була сила народніх шкіл, закладених самим народом та сільським духовенством, що тоді стояло близько до козаків та селян; особливо це треба сказати про дяків, які були вчителями в цих школах. Школи ці найбільш були по козацьких селах, бо козаки особливо потребували письменности».*

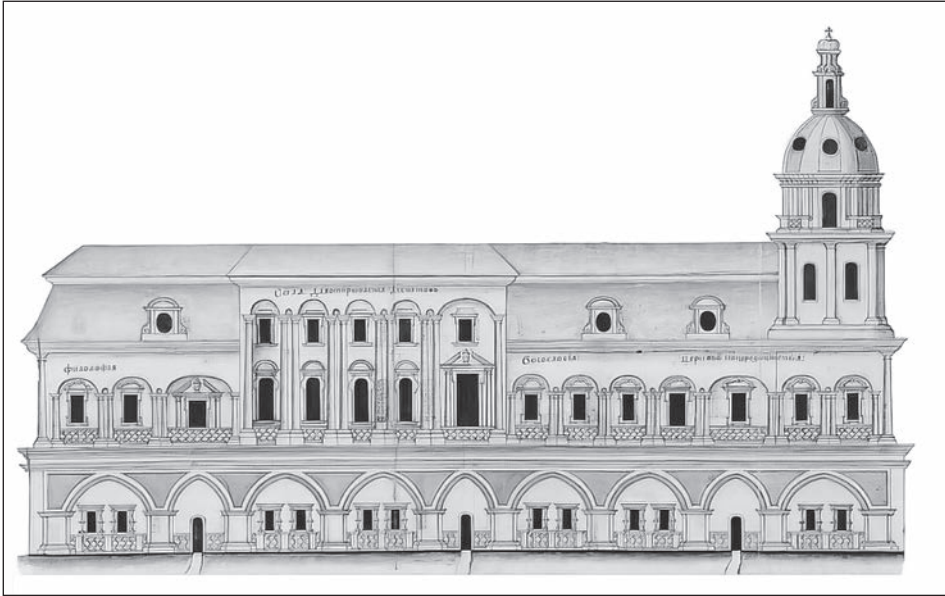
Виховання й освіта

Григорія виховували батько й мати за староукраїнською традицією *родинного виховання* – за системою *козацької педагогіки*. Згодом на основі *родинного виховання* в батьківсько-материнській школі Григорій Сковорода розвинув свою новаторську педагогічну систему *природного «виховання серця»*.

Восени 1730 семирічного Григорія віддали до сільської школи, де вчитель-дяк

навчав дітей українською мовою. Хлопець виявив сильний потяг до знань, непересічні здібності до наук, співу й музики. На розвиток природжених здібностей глибоке враження справляли рідні краєвиди, народні звичаї й традиції, пісні й думи кобзарів і лірників. Маленький Григорій виявив хист до гри на народних інструментах, передусім на сопілці, сам складав і виконував пісні.

Після закінчення в 1734 р. повного початкового навчання в чотирикласній сільській школі Григорій Сковорода одразу вступив до Києво-Могилянської академії, до підготовчого класу – фари й навчався в Академії з перервами до 1753 р.

Київ-Могилянська академія. Староакадемічний корпус.

Київ-Могилянська академія, яку засновано 1632 р., на той час була вищим релігійним навчальним закладом Наддніпрянської України.

Повний курс навчання складався з восьми ординарних класів і тривав 12 років. Чотири перші роки (підготовчий – фара, три молодші – інфіма, граматика, синтаксис) поглиблено вивчали українську, польську, старослов'янську, німецьку, латинську, давньогрецьку й давньогебрейську мови. Особливу увагу приділяли класичним грецькій і римській літературам. У двох середніх класах – поетики й риторики – навчали складати вірші, вивчали загальні правила віршування. У двох старших класах протягом шести років викладали філософію та богослов'я.

Крім обов'язкових дисциплін, Г. Сковорода вивчав античну літературу: читав в оригіналі й добре знав твори Піфагора, Сократа, Платона, Аристотеля, Епікура, Плутарха, Сенеки, Марка Аврелія, Цицерона, Горація, Вергілія.

Улюбленими заняттями Григорія були музика й поезія, а також спів в академічній капелі.

На початку 1742, з 2-го року класу філософії, Григорія Сковороду за виняткові музичні здібності забирають спершу в Глухівську співацьку школу, а потім у Придворну імператорську співацьку капелу в Санкт-Петербурзі, де здібний музикант й співак пропрацював і провчився до серпня 1744 р.

Будівля Придворної імператорської співацької капели в Санкт-Петербурзі.

В імператорській співацькій капелі Григорій Сковорода здобув високопрофесійну академічну музичну освіту зі званням «придворного уставника», який поєднував функції художнього керівника, диригента і вчителя співу, а також удосконалив своє композиторське мистецтво, свідченням чого стали його надзвичайно популярні в Україні пісні, канти, духовні концерти й восьмиголосний партесний розспів – «Херувимська».

У 1744–1745 Григорій Сковорода продовжує перерване навчання в Академії – далі вивчає філософію в Михайла Козачинського.

У 1745 генерал-майор Федір Степанович Вишневський, який жив у Переяславі, запропонував Григорієві Сковороді як людині добре обізнаній у музиці й чужих мовах, вирушити разом з ним до Угорщини, в місто Токай, для праці в «Токайській комісії з заготівлі вин до царського двору». Г. Сковорода працював перекладачем у Ф. Вишневського, а по штату був проведений як «уставщик» церковного хору в місцевій православній церкві, яку ще тільки будували.

Працюючи перекладачем, Г. Сковорода подорожував разом з Ф. Вишневським містами Священної римської імперії германської нації. Цей наддержавний союз існував у Західній Європі в 962–1806 роках та об'єднував німецькі, італійські, франкські, балканські й західнослов'янські держави й народи. Тож Г. Сковорода, перебуваючи в офіційному відрядженні, міг вільно перемішуватися по всій території тодішнього «євросоюзу». Відмінно володіючи німецькою як офіційною мовою імперії та класичною латиною, український шукач знань спілкувався зі знаменитими європейськими вченими, слухав їхні лекції, працював в університетських бібліотеках, знайомився з педагогічними й філософськими школами – здобував знання, яких не міг отримати на батьківщині. У Києво-Могилянській академії Григорій здобував базову освіту, але підбір тамтешніх навчальних предметів не задовольняв його спраги до знань. Крім того, догматика й схоластика гнітили самостійне мислення, а єзуїтська методика диспутів спонукала до вивертання душі, а не сприяла просвітленню серця, критичному мисленню й самопізнанню. Тільки

Меморіальна дошка Григорієві Сковороді в Токаї на будівлі руського (українського) храму св. Миколая. Встановлена на кошти Товариства української культури в Угорщині 20 березня 1998 р. Скульптор Вікторія Чернак.

в реформаторських навчальних закладах Європи, зокрема Угорщини, де освітній процес спрямовувався на духовне зростання, на розвиток національної свідомості й культури, український студент знайшов те, до чого прагнув.

За п'ять років праці в «Токайській комісії...» Г. Сковорода побував у близьких од Токаю містах – Шарошпотоці (давня українська назва – Поток), Дебрецені (давня українська назва – Доброчин), у Кошицях, Пресбурзі (словацька назва – Преслав, згодом – Братислава), Офені (слов'янська назва – Буда, згодом – Будапешт), Відні, де мав можливість відвідувати місцеві навчальні заклади. Є непрямі свідчення, що Г. Сковорода побував у Словенії, Італії, Німеччині, Польщі, проте документальних підтверджень цього, як і можливого навчання в університеті Галле, немає. Однак, у своїх філософських діалогах він згадував Венецію, Флоренцію й Польщу.

З Токаю Г. Сковорода ходив пішки в сусіднє місто Шарошпоток, яке було вище по течії Бодрогу. Шарошпоток величали «Атенеєм на березі Бодрогу», бо завдяки знаменитому Реформаторському колегіуму, заснованому 1531, став із середини XVI ст. найсильнішою цитаделлю Реформації та потужним культурно-освітнім центром Угорщини.

У Шарошпотоцькому реформаторському колегіумі з 1650 до 1654 викладав великий чеський педагог, мислитель, латиномовний письменник Ян Амос Коменський (1592–1670) – видатний представник світової педагогіки й філософії. Коменський належав до реформаторської громади *Чеські брати* або *Моравські брати* – протестантського руху, що виник у Чехії в XV ст. як продовження традиції Гуситського революційного, антиватиканського руху. У Шарошпотоці Коменський завершив новаторську педагогічну працю «Orbis sensualium pictus» («Світ чуттєвих зображень»), яка вийшла в 1658 й зробила справжній переворот в освіті. Ця праця стала настільною книгою наочного навчання, першим в історії підручником, у якому ілюстрації використовувалися як дидактичний засіб для полегшення дітям засвоєння навчального матеріалу. Підручник витримав величезну кількість видань різними мовами, а його перероблені варіанти використовувалися в

Бібліотека Реформаторського колегіуму в Шарошпотоці.

європейських школах аж до кінця XIX ст. Педагогічні праці Коменського заклали світоглядну основу всесвітньо відомого Шарошпотоцького реформаторського колегіуму, який по суті був академією. За довгу історію цього навчального закладу звідси вийшло багато видатних культурних і державних діячів Європи.

Григорій Сковорода відвідував у Шарошпотоцькому колегіумі лекції з педагогіки, філософії, реформаторського богослов'я, спілкувався з людьми, які славилися передовими знаннями. (Через те місцеві православні попи писали на Сковороду доноси в свою церковну адміністрацію). А в багатій бібліотеці колегіуму, яка була на рівні з бібліотеками Віденського й Істрополітанського університетів, Г. Сковорода вивчав педагогічно-філософську спадщину Яна Коменського і став першим українським послідовником його новаторського педагогічно-філософського вчення. Зокрема ідейно-методологічна основа «Світу чуттєвих зображень» Коменського проявляється в педагогічному діалозі Сковороди «Разговор, называемый Алфавит, или Букварь Мира» (1761), проілюстрованому автором чуттєво-символічними зображеннями в манері гравюр Коменського й тогочасної європейської емблематики. Цією працею Сковорода завершує цикл педагогічно-філософських діалогів про людське щастя. У своїх педагогічних працях і викладацькій практиці Григорій Сковорода, як і Ян Коменський, запроваджував базовий принцип природовідповідності навчання, який є основою української народної педагогіки й явився у Сковородиному вченні про *«споріднену працю»*.

У Токайському краї Григорій Сковорода почувався, як дома, бо люди тут займалися тим, що і його земляки. *«В любезной моей Унгарии волами молотят»*, – захоплено писав про український Токайський край Григорій Сковорода, бо так молотять і в багатій на хліб Україні. Та й самі пейзажі Токайського хліборобсько-виноградарського краю понад Бодрогом дуже подібні до пейзажів рідної Чорнущини понад Многою, і говірка місцевого українського люду подібна до пол-

тавської. А токайські хлібороби й винороби нагадували йому батькове хліборобство й виноробство.

У словацькому місті Братислава, що на той час звалось Пресбург, Григорій Сковорода відвідував заняття з поезики у Євангелічному лютеранському ліцеї. Тут він спілкувався з ученим Матеєм Белом про ідею «серця» – справжнього осердя людини. У Пресбурзі Г. Сковорода ознайомився з містичними ідеями пієтизму, які прийшли з Галле й побутували в середовищі місцевої лютеранської громади.

А ще Григорій відвідував Істрополітанський університет, який діяв у Пресбурзі з 1465 р. В його історичній будівлі по вулиці Панській, 26 тепер розміщено Інститут мовознавства імені Людовита Штура. На фасаді цієї будівлі у 2002 р. стараннями чеського й словацького українця Мікулаша Неврлого встановлено пам'ятну дошку з барельєфним портретом Г. С. Сковороди з нагоди 280-ліття від народження. На пам'ятній дошці викарбувано двомовний словацько-український текст: «Видатний український філософ-гуманіст і поет Григорій Сковорода (1722–1794) відвідував у 1745–1750 роках Братиславу».

Пам'ятна дошка на честь Григорія Сковороди в Братиславі на вулиці Панській, 26.

Григорій Сковорода відвідував також Трнавський університет, що в місті Трнава на заході Словаччини. Цей один з найстаріших вищих навчальних закладів Словаччини засновано у 1635, а в 1777, за наказом імператриці Марії-Терези, університет із Трнави перевели в Буду, в 1784 університет переїхав на своє теперішнє місце в Пешт.

Не раз бував Сковорода у Пряшеві, зокрема в Реформаторському колегіумі, де свого часу бував і Ян Коменський.

Пряшівський реформаторський колеґіум.

Загалом Григорій Сковорода прожив за кордоном п'ять років і повернувся до Києва у жовтні 1750.

Після викладання поетики в Переяславському колеґіумі в 1750–1751 рр., Г. Сковорода восени 1751 повернувся до Києво-Могилянської академії й почав вивчати богословський курс у Георгія Кониського. У 1752–1753 навчальному році Григорій далі навчається в класі богослов'я, проте повного курсу не закінчив. Не бажаючи приймати священницького сану, що було обов'язковим по закінченню академії як ідеологічного навчального закладу Російської імперії, Григорій удав із себе несамовитого, оскільки інакше уникнути висвячення було неможливо, узяв академічну відпустку й зайнявся педагогічною працею.

Педагогічна праця й освітньо-філософська система Григорія Сковороди

Провідною діяльністю Г. С. Сковороди, якою він займався все життя, його *сприятною працею* і *єдиною професією* була *педагогіка*: вчитель музики, поетики, граматики, іноземних мов, філософії, а головне – життєвої мудрості.

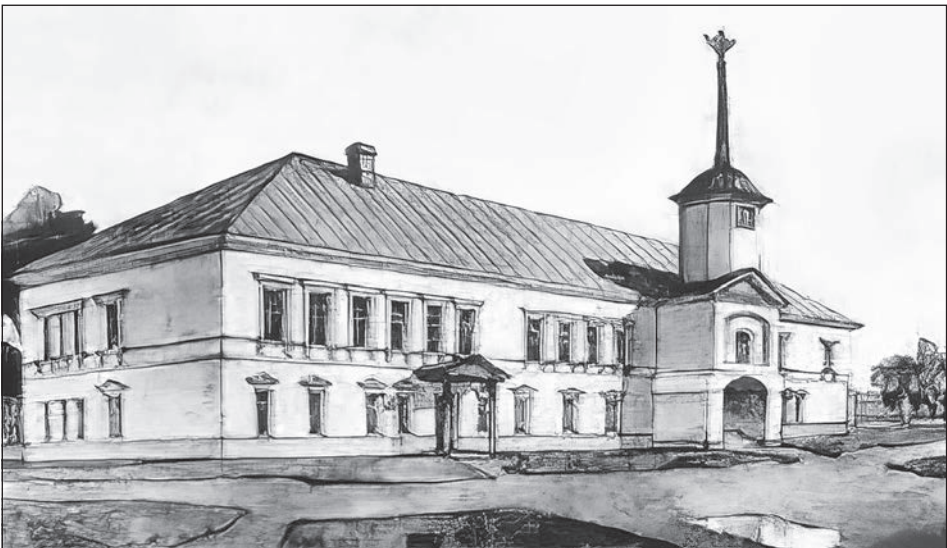
Сковорода упроваджував свої новаторські педагогічні принципи у викладацькій праці в Переяславському й Харківському колеґіумах, у приватному вчителюванні та під час мандрівного життя серед рідного народу.

Однак освітнє новаторство вчителя Сковороди суперчило теологічним канонам, і він змушений був залишити офіційну педагогічну працю в навчальних закладах, не бажаючи підкорятися консервативному, догматичному режимові викладання.

Працюючи викладачем поетики у Переяславському колеґіумі, Г. Сковорода написав навчальний посібник «Міркування про поезію й порадник до її мистецтва» (не зберігся). Викладав поетику по-новаторськи, бо його розуміння поетичного мистецтва відрізнялось од узвичаєних у старій українській школі засад пітики. Та

змушений був залишити викладацьку працю через конфлікт із Переяславським єпископом Никодимом Срібницьким, який наказав Григорію Сковороді повернутись до викладання старим методом і вимагав од нього писаної відповіді судовим порядком через консисторію, чому він не виконує наказ. За переказом М. Ковалинського: *«Сковорода відповів, що він покладається на суд усіх знавців у тому, що міркування його про поезію і керівництво, написане ним, є правильне і засноване на природі цього мистецтва. При цьому в поясненні додав латинське прислів'я: Alia res sceptrum, alia plectrum, тобто: Одна справа – пастирська патериця, а інша – пастуша сопілка»*. Пихатий єпископ, *«перевернувши своє незнання в його непослух»*, розцінив це як виклик, і молодий викладач у середині 1751 пішов з колегіуму. Так Григорій Сковорода пройшов перше випробування моральної міцності й професійності, явивши волю свого духу, відданість Істині та основні риси характеру – принциповість і непоступливість у своїй правоті.

Григорія Сковороду як найкращого студента покровитель Києво-Могилянської академії, митрополит Київський, Галицький і всієї Малої Росії Тимофій Щербачський рекомендував домашнім учителем своєму приятелеві, бунчуковому товаришу Степанові Томарі в с. Коврай Переяславського полку (тепер – с. Коврай Золотоніського р-ну Черкаської обл.). У приватному вчителюванні в селі Коврай Г. Сковорода впроваджував протягом 1753–1759 рр. свою новаторську освітню систему *«виховання серця»* – виховував і навчав різним наукам *«розбалуваного матір'ю»* сина Степана Томари – Василька. Саме у Коврай Г. Сковорода вперше застосував базовий принцип природовідповідності навчання, вироблений Яном Коменським: *«Природа ніколи не використовує непридатного. Формування людини найлегше відбувається в ранньому віці. Воно лише в цьому віці й може відбуватися. ...Ті, які вчать, менше б учили, учні більше б училися; у школах було б менше одуріння, даремної праці, а більше дозвілля, радості та ґрунтового успіху. ...Потрібно запалювати у дітей бажання вчитися»*. Григорій Сковорода розробив і вперше застосував свою оригінальну педагогічну концепцію *«виховання серця»*. Як відзначає його біограф М. Ковалинський: *«Сковорода почав більше плекати серце свого*

Харківський колегіум XVIII–XIX ст.

молодого вихованця і, розглядаючи його природні схильності, тільки допомагати природі у вихованні легким, ніжним, невідчутним спрямуванням, а не передчасно обтяжувати його розум науками, – і вихованець прив'язався до нього внутрішньою любов'ю». Василь Томара став відомим дипломатом і вдячно згадував свого вчителя.

У 1759–1760 Григорій Сковорода викладав у Харківському колеґіумі поезику, в 1761–1764 – грецьку мову та синтаксис, а з 1766 – катехізис та щойно запроваджений курс основ доброчесності. Читаючи основи доброчесності, він написав курс своїх лекцій «Початкові двері до християнської доброчесності» (1766; оновив у 1780).

Освітні нововведення Григорія Сковороди ламали релігійні догми, і клерикали розпочали гоніння на педагога. Ось як описує історик, народознавець О. Я. Єфименко в праці «Філософ з народу» (1894) переполох, що його викликали в Харківському колеґіумі Сковородині «Початкові двері...»: *«Рукопис поширювався між читачами та викликав бурхливі незадоволення й докори. Сковороді запропонували диспут для захисту його положень, і, знаючи його натхненно навальне красномовство й цілковиту відразу до будь-яких вивертів думки й слова, не важко уявити собі, як він захищався. І як результат, він не тільки був усунутий від викладання, а й змушений залишити Харків».*

Григорій Сковорода як людина глибинного знання, волі й совісті відверто виявляв непоступливість у своїй істинній позиції. Педагог-новатор змушений був залишити офіційну педагогічну діяльність у навчальних закладах, не бажаючи поступитися консервативному, догматичному режимові викладання. Освітні нововведення Сковороди суперечили релігійним догмам, що викликало обурення в церковних наглядців.

У тодішніх навчальних закладах було засилля жандармів у рясах, імперських агентів, ченців-фарисеїв і зовсім мало вчителів. Там не було місця совісті, ясному розуму й знанню.

Коли викладачі Харківського колеґіуму, сановиті церковники, нарікали на учнів, що ті задають *«дерзновенные вопросы»*, то Григорій Сковорода, єдиний викладач без церковного сану, відповідав обуреним наглядцям у рясах: *«Чем больше дарование, тем больше дерзновенных мыслей»* («Чим більший талант, тим більше відважних думок»).

О. Я. Єфименко проникливо охарактеризувала вроджене педагогічне покликання Г. С. Сковороди й труднощі в його здійсненні: *«Єдиний офіційний стан, з яким він ідейно мирився, був педагогічний; але за кожної спроби влаштуватися, він обов'язково наштотувався на підводне каміння».*

Григорій Сковорода востаннє покинув Харків у 1769 році й 25 років провадив мандрівну подвижницьку діяльність – поширював своє вчення життєвої мудрості серед рідного народу під таємним наглядом поліції й церковників. *«Покинув місце казенного вчителя молодезі, щоб бути відтепер виключно вчителем вибраних одиниць із сучасної української суспільності»*, – так визначив початок подвижництва Григорія Сковороди Іван Франко.

З тих *«вибраних одиниць»* вирости люди подвижницького духу, які започаткували в Слобідській Україні морально-світоглядне суспільне зрушення – *Сковородинство*. Основу того подвижницького зрушення становили Сковородині вихованці й послідовники, які зібрали великі на той час кошти (понад 600 тисяч рублів) і зафундували будівництво першого в Лівобережній Україні вищого світського навчального закладу – Харківського університету (1805).

На цій університетській базі розвинув Сковородинські морально-світоглядні засади у своїй філософсько-мовознавчій школі послідовник Г. С. Сковороди Олександр Опанасович Потебня (1835–1891) – великий український вчений-енциклопедист, основоположник психологічного напрямку в слов'янському мовознавстві, зокрема лінгвістичної поетики. На основі Слобідського освітнього осередку виросли дві світові школи: **Сковородинська філософсько-освітня й Потебнянська психолінгвістична**.

Філософсько-освітня система Г. Сковороди ґрунтується на традиції української родинної педагогіки, де провідна виховна функція належить батькові й матері. Великий педагог наголошує на двох родинних чеснотах батька й матері: *«Два є головні обов'язки батька-матері: благо народити й благо навчити»*.

Новаторська освітня система Г. С. Сковороди виросла з *традиційної української родинної школи – козацької педагогіки*, що належить до унікальних явищ світової освітньої культури, та споріднена з Сократовою *майєвтикою*, з безвічним морально-світоглядним аполлонійським принципом *«Пізнай самого себе!»* і з реформаторськими педагогічними засадами *«Материнської школи»* й *«Великої дидактики»* чеського педагога-мислителя Яна Коменського.

Г. С. Сковорода як педагог-просвітитель явив морально-світоглядне природо-відповідне й культуровідповідне вчення, засноване на природно-космогонічному світогляді давньоукраїнської агрокультурної традиції й традицій античних культур та на педагогічному новаторстві європейської Реформації.

На відміну од своїх попередників і сучасників, філософ, педагог, музикант Григорій Сковорода уперше чітко окреслив мету виховання й освіти: формування внутрішнього світу особистості та пізнання й розвиток притаманних кожній людині здібностей та обдарувань, аби вона мала змогу плідно реалізувати їх у самостійному житті на основі *«спорідненої праці»*.

За Сковородою, пізнана в собі Істина-Правда, стає особистим набутком людини й звільняє її од марновірства. Істина-правда, навіть коли вона гірка, сприяє порозумінню між людьми й стає моральним чинником внутрішнього *синергічного* єднання їх у *збірній цілісності народу* та досягнення суспільного ладу й душевного миру. Дієвість Істини-Правди забезпечує моральна воля людського духу в серці, що звільняє од догматики й марновірства.

Освітня система Сковороди вільна од догматики, марновірства й авторитаризму. Головне спрямування Сковородинської педагогіки – *розвиток людиною своїх природних здібностей через самопізнання та самоздійснення в «спорідненій праці»*. *«Споріднена праця»* самого Сковороди – вчительство як цілісний вияв його моральності: *мудрець учив, як жив і жив, як учив*. Провідний педагогічний принцип вчителя Сковороди – *«Навчаю тих, хто бажає знати»*.

Освітнє новаторство Григорія Сковороди, що його тоді побивала церковна догматика, цілковито відповідає нинішньому *інноваційному освітньому принципу – активному персоналізованому навчанню на основі розвитку критичного мислення, допитливості, винахідливості, наполегливості, взаєморозуміння і взаємодії*.

На морально-світоглядних засадах освітньої системи Г. Сковороди базуються **Всеукраїнські Сковородинські навчання «Пізнай себе»**, які з моєї ініціативи започатковано 5 жовтня 2017 р., у Всесвітній день вчителя, й відтоді вони проводяться повсякчас у системі української освіти в Україні й українських навчальних закладах за кордоном. Навчання сприяють поглибленому вивченню феноменальної спадщини українського педагога-просвітника й філософа-мудреця, її популяризації в Україні й Світі.

Мандроване життя просвітника й духовного подвижника

Через нестерпний гніт церковної ідеології й імперської адміністрації Григорій Сковорода змушений був залишити офіційну освітню працю та обрав зовсім новий і незнаний до того спосіб життя – вільні просвітницькі мандри. То був дуже небезпечний протестний вибір найосвіченішої людини в Російській імперії. І те мандроване вільне й небезпечне життя мудреця тривало чверть століття. Імперські служби й церковна влада завели проти Сковорода таємні справи, й він зазнавав постійного церковно-поліцейського гоніння, тож змушений був мандрувати й переховуватися. **Мандроване життя мудреця було сповнене небезпеки, пригод, оповите легендами. Слава про мудреця ширилася по всій Слобідській Україні й далі, і кожний, бідний чи багатий, хотів його побачити й почути.**

Мудрець Сковорода змушений був переховуватися в лісових сторожках, пасіках, зупинялись у приятелів. У 70-х роках він часто зупинявся в містечку Бабаї у свого учня по Харківському колегіуму – священика Якова Правицького, в чиєму будинку написав половину зі своїх тридцяти «Байок Харківських». Яків Правицький збирав, переписував і зберігав майже всі твори свого вчителя.

Протягом 25-річного мандрованого життя серед рідного народу Григорій Сковорода виробив стратегічні морально-світоглядні засади українського подвижництва для пробудження *Воли Духу* в людині й народові, нагадуючи про традиційну українську *вольність*, зокрема поезією «De Libertate» («Про Волю»). Саме через стратегію духовного подвижництва цілісно розкривається морально-світоглядна суть українського феномену мудреця Сковороди, який істинно жив серед свого народу: **«дівлюся останнім з убогими, мав набожність без марновірства, вченість без величання, поводження без лестощів»** (М. Ковалинський. Життя Григорія Сковороди). Ця достеменно морально-світоглядна характеристика Григорія Сковороди цілковито відповідає вселюдському принципіві духовного подвижництва, що його сформулював давньокитайський мудрець Лао Цзи (Старий Вчитель; справжнє ім'я – Лі Ер; 604–531 рр. до н. е.): **«працювати й не шукати вигоди, досягати успіху і не величатися, стати великим і не панувати»**. У цій морально-світоглядній характеристиці розкривається національна й світова велич подвижника українського духу Григорія Сковороди – *вселюдського мудреця з українським серцем*. Саме українське серце Сковороди визначало його моральний світогляд і український духовний тип, його самосвідомість та істинне думання, його волю та справедливу дієвість.

Своє морально-світоглядне життєве вчення на засаді «філософії серця», природовідповідне й пройняте ідеями реформаторства, мудрець Сковорода викладав усно й письмово: в бесідах і оповідях, у численних діалогах, трактатах, віршах, байках, піснях, фабулах, притчах, епіграмах, афоризмах, листах, присвятах.

Сковорода спрямовує свої освітні зусилля на просвітлення рідного народу істинним знанням: **«Знання не повинне звужувати свій вплив лише на жерців науки, які жеруть і пересичуються, але повинні бути доступними всьому народові, увійти в народ і утвердитися в серці та душі всіх тих, хто повинен сказати правду: я також людина й мені все те, що людяне, не байдуже!»**. Мудрий учитель навчає, що людям не вистачає найголовнішої науки – науки про людину та про шлях досягнення людьми щастя. Звідси морально-світоглядний принцип освітньої системи мудреця Сковороди: **«Не життя для науки, а наука для життя»**.

Мудрець Сковорода щиро ділиться з правдивими людьми істинним знанням свого чистого серця й глибоко опечалений засиллям захланних, закостенілих, мертвдушних, яким не потрібне знання Істини – вони вважають істинним те, з чого мають зиск. Захланні невігласи вимірюють цінність життя маєтностями й владарюванням, а не знають його істинної суті. Захланні паразити не хочуть знати, а хочуть тільки мати, володіти, споживати. А марновірний, безвольний *мир* стає для паразитів пожиточною масою – тією *«недвижною масою»*, яку легко присипляють і визискують *«наставники»* і всяке панство. Мудрець стривожений безтямністю *миру* перед лукавим панством: *«Увесь мир спить... Спить глибоко, розпластавшись, наче вбитий об землю. А наставники, що пасуть Ізраїля, не тільки не будять, а ще й погладжують: «Спи, не бійся! Місце хороше. Чого лякатися?...»*. Сковорода відверто виявляє свою антиелітарну позицію духовного подвижника й будить приспаний панством люд: *«Панські переконання, ніби прості люди чорні, здаються мені смішними... Як з утроби чорної людини появились білі пани? Мудрують: прості люди сплять; нехай сплять і глибоким сном, богатирським; але кожен сон – закінчиться, і хто спить – той не мертвий і не задубілий труп. ...Мене ганьблять, нехай ганьблять; про мене кажуть, що я ношу свічку перед сліпими, але без очей не побачиш світоча; нехай кажуть; наді мною насміхаються, що я дзвонар для глухих, але глухому не до гудіння; нехай насміхаються; вони знають своє, а я знаю моє і виконую моє так, як я знаю, й моє прагнення мене урівноважує. ...Воля дужча за всяку неволю»*.

Мудрець Сковорода лишився вільний од багатства й влади, од стосунків з аморальним, захланним панством і марновірним, безтямним *миром* та підсумував своє земне життя сумно-радісною філософемою: *«Мир ловил мене, но не поймал»*. Саме цей символічний підсумок свого життя Григорій Савович попросив викарбувати на надмогильному камені й не ставити на могилі хреста.

Який же смисл закодував мудрець у цій філософемі? Нині цей заповітний мудрий вислів цитують спрощено у хибному перекладі: *«Світ ловив мене, але не спіймав»*. Сковородин *«Світ ясний»*, *«цілий Світ»* не може ловити людину, бо людина як мікрокосм, малий світ – невід’ємна частина макрокосму, *«цілого Світу»*, що його мудрець ототожнює зі *щастям-цілістю*: *«О щастіє, наш ясний Світ, О щастіє, мой Світ ясний!»*. Навпаки, людина у пізнанні себе й Світу пізнає Істину й досягає

«радості серця» – щастя. Сковорода розрізняє в написанні **Мир** – Внутрішній Світ («Душевний Мир»), Усеосяжний Світ (Космос) та **мір** – біблійна історія («древній мір»), марновірний соціум, тобто антисвіт. Староукраїнське мір (новоукраїнське – мир) означає: мирське життя, хрещений мир, соціальна маса. Ця заповітна філософема сучасною українською має звучати й писатися: «**Мир ловив мене, та не піймав**». Сковорода виявився невловним саме для мирських і церковних тенет миру – антисвіту.

«Мір» – то зіпсований марновірством і захланністю соціум, натовп, «недвижна маса». Той «мір» не «піймав» ні Сковородиної Істини своїм марновірним, приспанним, безтямним розумом, ні самого мудреця в тенета марновірства й захланності. Той церковно-поліцейський «мір» своїми тенетами марно ловив українського мудреця Григорія Сковороду. Чітким поняттям «мір» мудрець Сковорода означив тогочасний тоталітарний соціально-політичний режим і гнітючу атмосфе-

Будинок А. І. Ковалівського, де з 1972 р. містився Національний літературно-меморіальний музей Г. С. Сковороди. Згорів 7 травня 2022 р. від ракетного удару рашистів.

ру підневільної імперської маси. Уся та токсично-гримуча суміш *руського* релігійного бузувірства й імперсько-колонізаторської агресивності зветься тепер «*руській мір*». Нинішній *рашистський «руській мір»* – такий самий, як і 300 років тому, агресивний паразитарний *антисвіт*, *антисистема* винародовлення, безкультур'я, яка руйнує, нищить саморозвинні *системи етнічних культур – етнічні світи*, поглинаючи їхні життєві ресурси й заневолюючи людей.

Глибинно-ясною філософемою мудрець Сковорода образно сформулював принцип *автаркії* – *свою самодостатність, самостійність, незалежність од майна, владарів, церковників і невігласів. Самостійне життя* морально зрілої, мудрої людини власною волею – *основа духовного подвижництва*.

Дух великого подвижника, вчителя-мудреця відійшов у Безвічність 29 жовтня (9 листопада) 1794 р. в садибі добродія Андрія Івановича Ковалівського в селі Іванівка (нині – с. Сковородинівка Богодухівського р-ну) на Харківщині, де Г. С. Сковорода жив останні чотири роки й де похований.

Літературна, педагогічна, філософська, композиторська спадщина

Тривалий час Григорій Сковорода був знаменитий передусім своїм мандрівним життям і просвітництвом, а його твори почали публікувати тільки після ліберальних реформ 1861 р. й прискіпливої церковної цензури. А до того церковна заборона піддавала всеосяжну спадщину Сковороди 100-річному замовчуванню.

Літературно-педагогічно-філософський доробок Григорія Сковороди: поетична збірка «Сад божественних пісней» та інші поезії, збірка байок у прозі «Байки Харківські», драматичні діалоги, педагогічні праці, філософські трактати, переклади з античних і неолатинських поетів, листи, філологічні нотатки.

За життя Г. Сковороди не вийшов друком жодний його твір, їх поширювали в рукописах сам автор і його сподвижники. А Сковородинську пісенну поезію поширювали мандрівні народні співці – кобзарі, бандуристи, лірники. Вони рознесли Сковородинські пісні по всій Україні й цей свій репертуар називали «Сковорода». Від народних співців з пам'яті «*списував Сковороду*» Тарас Шевченко.

Сковорода дуже любив свої рукописи й, передаючи власноручні списки близьким людям, забороняв їх друкувати, *вважаючи тексти частиною свого життя, для розуміння якого знання текстів замало – необхідно знати природу самого життя.*

І хоч би якими різними мовами, крім рідної, писав мислитель: грецькою, латинською, старослов'янською чи російською, він думав рідною, про що свідчать у його писаннях і українська мовна стихія, і український тип мислення, українська стилістика й правопис, бо «*писав для свого краю*». Про це свідчить учень, товариш та біограф Г. Сковороди М. Ковалінський: «*Він завжди любив свою природну мову й зрідка змушував себе спілкуватися іноземною мовою; грецькій надавав перевагу перед усіма іншими*». З близькими людьми Г. Сковорода спілкувався виключно живою рідною мовою. А тією мовою, якою писав, він не розмовляв.

А писав Григорій Сковорода свої філософські праці як високоосвічений грамастик українською книжною мовою за тогочасними правописними нормами, на які значною мірою впливала академічно-церковна схоластика й догматика. А його пісні й байки сповнені народнопісенною й народнорозмовною стихією. Мова всіх писань Сковороди забарвлена староукраїнською бароковою лексикою з украпленнями латинської, грецької, старослов'янської й російської.

Мову Г. Сковороди належить характеризувати не за формальними лексичними ознаками, тобто не за належністю до певної етнічної чи соціальної сфери комунікації, а за її пізнавально-освітньою функціональністю. Мова Г. Сковороди – це передусім засіб пізнання себе, свого народу й Світу, це ключ до істинного знання. Істинне знання здобувається в самопізнанні й світоглядно-філософському осягненні життя людини у Світі. Тобто істинне знання – безпосереднє пізнання Істини. А сприйняте на віру знання – опосередковано отримана інформація з непевного джерела. Як правило віроповідне псевдознання належить до сфери теології – уявної картини Світу, що подається крізь призми різних релігійних доктрин, кожна з яких претендує на абсолютну істинність. Сприйняте на віру уявне псевдознання породжує марновірство, самооману, й людина потрапляє в залежність од сумнівного джерела того псевдознання. Тобто сприйняте на віру знання придатне тільки для зовнішньої комунікації в межах певних конфесійних чи політичних середовищ і призводить до тотального марновірства, бузувірства, невігластва, деградації. Бо зовнішнє псевдознання не спонукає до культурного саморозвитку, а

нівелює людей у соціальну масу. А коли людина осягає знання у власному досвіді завдяки пізнавальній функції серця, вона просвітлює розум, зміцнює волю духу, що забезпечує її саморозвиток.

Оскільки Г. Сковорода звільнив українську філософію од теологічної догматики, він застосував для ясності думання свою мову з власним понятійним апаратом, використовуючи лексику інших мов та власні неологізми, бо в книжній українській мові філософсько-педагогічний понятійний апарат до нього не був розвинений. Разом з розвитком свого варіанту української образно-філософської мови Г. Сковорода відродив і український традиційний світогляд, споріднений з ведичними світоглядами давніх культур античного світу. Для сприйняття особливої, з індивідуальним стилем, мови Г. Сковороди та осягнення суті його писань не можна застосовувати підхід зовнішньої комунікації. Тексти Г. Сковороди належить читати у внутрішньому зосередженні, й тоді відкриється розуміння його задуму і взаєморозуміння з ним.

Мова Г. Сковороди – це мова ясних понять і глибоких смислів, це вияв морально-світоглядної основи української культури. Саме з погляду ясних понять і глибоких смислів необхідно розглядати мову педагогічних і філософських праць, поезії, байок і листів Григорія Сковороди.

Характерна ознака всіх творів Григорія Сковороди – їх історична й соціальна реалістичність і психологічна точність. В основі їх змісту: конкретні факти, реальні події життя, певні суспільні чи особисті обставини. Будучи глибоко символічними за змістом і містичними за формою, Сковородині твори є не тільки документами його епохи, а й морально-світоглядними орієнтирами для сучасності. Бо за фактами часоплину проявляється непроминуща духовна суть життя і його дієві чинники.

Усе Сковородине письмо сповнене символічними образами й афоризмами. Афоризми Г. Сковороди – невичерпне джерело знань і життєвої мудрості. Великий український філософ-мудрець кілька століть тому явив істини, які своєчасні нині:

Пізнаєш істину – ввійде тоді у кров твою Сонце.

З видимого пізнавай невидиме.

Не розум від книг, а книги від розуму створились.

Природа є першопочаткова всьому причина й саморухома пружина.

Природа є вічне джерело волі.

Воля дужча за всяку неволю.

Поетично-філософське мислення Григорія Сковороди образно-символічне, що є особливою характеристикою його внутрішнього світу, в якому утаємничується Істина. У символічній формі являється глибинний сенс мікро– та макросвіту. Крім образної поетично-філософської символіки, Г. Сковорода розвинув цілісну систему емблематичних малюнків, яку подає в діалозі «Розмова, звана Алфавіт, чи Буквар Світу». А також дав визначення провідних філософсько-педагогічно-музичних понять: *музики як «філософії педагогіки» та філософії як «найдосконалішої музики».*

Григорій Сковорода транслиував свою поезію, педагогіку й філософію через усне слово й музику, а заняття в класі починав з гри на флейті. Сковорода як педагог-музикант налаштовував музикою учнів на внутрішнє сприйняття знань і як філософ-композитор відчував у духовному «народженні людини» «октаву світла». Постійною супутницею мандрівного філософа була удосконалена ним флейта – флейтравер.

Про музичний талант і композиторську спадщину Г. Сковороди згадує М. Ковалинський: *«Він написав духовні концерти, поклавши деякі псалми на музику, а також і вірші, які співали під час літургії й музика яких сповнена гармонії простої, та урочистої, що проймає, заповнює, зворушує. Понад церкву, він написав багато пісень у віршах і сам грав на скрипці, флейтравері, бандурі й гуслах приємно й зі смаком».*

Г. Сковорода як *композитор і співак* поклав на музику частину поезій своєї збірки «Сад божественних пісней», і після його власного виконання вони розходились по Україні в кобзарському репертуарі «Сковорода».

До композиторського доробку Г. Сковороди належать канти, ліричні пісні, духовні концерти, псалми, «Херувимська», яку співають на літургії. Восьмиголосний партесний розспів «Херувимська» засвідчив новаторство й виняткову композиторську майстерність Г. Сковороди та став одним з найоригінальніших здобутків композиторського мислення XVIII ст. ще до народження М. Березовського, Д. Бортнянського й А. Веделя, які теж написали свої варіанти цього літургійного розспіву.

Співець Сковорода сам виконував свої філософсько-сатиричні канти й лірико-філософські пісні, акомпануючи на скрипці, кобзі, бандурі, сопілці й флейті, що свідчить про його великий цілісний талант поета, композитора, музиканта й співака. Своєю поезією-піснями, співзвучні з народною пісенністю, поет-композитор характеризує так: *«Правда, пісня наша майже зовсім сільська й написана простонародною мовою, та я сміливо заявляю, що за всієї простонародності й простоти, вона щира, чиста й безпосередня».* Григорій Сковорода визначив українську народну пісенність як *«неопалимий»* скарб з *«тритисячолітньої печі»* традиції української культури, тим самим означивши вік нашої культури.

На цих глибинних пісенних реліктах прадавньої української культури базується й мова утаємничених текстів Г. Сковороди: педагогічних праць, філософських діалогів і трактатів, поезій, байок, листів. Сковородина мова поезій (пісень) та байок максимально наближена до образної народнопісенної, народнорозмовної, а мова філософсько-педагогічних текстів має складну понятійну базу для передачі глибинного процесу думання. Мова Г. Сковороди не теоретична з уможглидними, абстрактними поняттями, а понятійно конкретна й дієва глибиною істинного думання. Це означає, що мудрець *шукав Істину не теоретичним розумуванням, а власною моральною дієвістю.* Мудрець Сковорода все пізнає не байдужим розумом, а щирим серцем, і адресує свої осягнення не темному розуму, а чистому серцю. Дієвість мови Г. Сковороди – у її правдивості, істинності, а її смисл – у спрямованості на самопізнання й саморозвиток людини. Саме життя мудреця Сковороди – правдиве й дієве життя в Істині *вчителя, наставника, подвижника.*

Цілісну базу знань про феномен українського генія висвітлює Науково-освітній портал «Григорій Савович Сковорода»: <https://skovoroda.man.gov.ua/>

Суть українського феномену мудреця Сковороди

Для сучасників-однодумців Григорій Сковорода був *«мандрованою академією»*, а М. Ковалинський назвав свого вчителя *«громадянином всесвітнім».* Справді, Сковорода – *всесвітній мудрець з українським серцем*, бо отримав основу виховання й освіти з родинної сердечності в рідній батьківсько-материнській школі.

Владоможці обзивали мудреця Сковороду, людину вроджених духовних здібностей і набутих енциклопедичних знань, «диваком», «старцем», а церковники – «сектантом», приписуючи йому авторство духовоборської «Сповіді віри», та «розбещувачем народу» (аналогічно звинувачували Сократа). Церковна влада й

поліція завели проти Сковороди таємні справи, й він зазнавав постійного церковно-поліцейського гоніння, тож змушений був мандрувати й переховуватися. У ХХ столітті комуністичні ідеологи називали мудреця «матеріалістом», «атеїстом», а в нинішню пору засилля церковної (християнської) релігійності, що прийшла на зміну світській (комуністичній) релігійності, Сковороду стали трактувати як «теолога-містика» й навіть «пророка» (підміна філософа-просвітника). Особливо нав'язливо марновірці накидають духовному подвижникові статус «богослова», «реформатора церкви», хоч Сковорода не ходив до церкви й категорично не приймав церковної догматики й церковних ритуалів. Тож «сектантство» й «масонство», як і церковна ієрархія, були чужі, одворотні вільному духові мудреця.

Видатний український учений-енциклопедист, сквородинознавець Дмитро Іванович Чижевський (1894–1977) ясно аргументував абсурдність релігійних посягань на вільний дух мудреця: **«від сектантів Сковороду відділяло шукання теоретичної та життєво-етичної, а не релігійної правди, – він почував себе філософом, а не пророком або реформатором».**

Сковорода часто цитує Біблію (в основному Старий, а не Новий Заповіт) як символічний текст («символічний світ Біблії») не з теологічною метою, а для філософсько-символічного відділення правди від неправди та з'ясування Істини. Мудрець використовував біблійні тексти як ідеологічну ширму для захисту свого вільнодумства од церковної догматики. Сковородине цитування Біблії в умовах засилля християнської релігійної ідеології нагадує цитування радянськими філософами класиків марксизму як ідеологічної основи комуністичної світської релігії. Григорій Сковорода, будучи педагогом-новатором і вільним філософом, не мав священницького сану, а це все одно, що за комуністичного режиму бути безпартійним. Філософам за комуністичного режиму для написання праць необхідно було обставити свої думки цитуванням класиків марксизму. А філософ Сковорода обставляв і захищав свої думки цитуванням Біблії.

Та нині деякі неохристиянські ентузіасти намагаються зробити з філософа-мудреця Сковороди теолога й навіть канонізувати. Мудрець не потребує церковної канонізації – святістю світла Істини сповнені його думання, справедливе діяння й правдиве письмо. Моральною волею духу сповнене все його чесне, совісне життя. І все це давно морально схвалив його рідний народ. Та поверхово й далі тлумачать неосяжний феномен Сковороди у «широкому» спектрі – від православного монаха» й «богослова» до «масона», «космополіта», «гіпі», «гіпстера», «фрика», «неформала» й «дауншифтера» (простака), намагаючись *«перекодувати на сучасні формати»*. Тобто проектують себе на Сковороду хто від власного невігластва, хто від релігійно-ідеологічної заангажованості, а хто й зі свідомим наміром спровокувати мудреця і його життєве морально-світоглядне вчення. І досі вільний дух мислителя-мудреця невігласи ловлять у тенета мирського недомислу й релігійної догматики, як ловили за життя.

Сковорода категорично не прийняв ні чиновницького стану, ні церковного сану та лишився вільним мудрецем, особистим життям утверджуючи моральну волю Людини й Народу.

Г. С. Сковорода став першим вільним педагогом-просвітителем і філософом-мудрецем у новітній українській культурі й усьому слов'янському світі. Григорій Сковорода перший з видатних українських попередників і сучасників не змарнував своїх вроджених талантів і подвижницького духу на проповідування церковних догматів, на служіння імперії та її ідеології, не піддався спокуси релігійної й світської влади та зберіг самостійність мудрою життя волею особистого духу.

Філософ-мудрець Сковорода звільнив українську філософію й світогляд од па-

нівної релігійної догматики й схоластики. До Сковороди вітчизняна філософія була релігійною й зводилась до трактування положень теології, яка панувала над людським пізнанням. А Сковорода став в українській культурі першим філософом за самою суттю філософії-мудрості, яку визначив так: *«Філософія або мудрість спрямовує все коло діянь своїх на те, щоб дати життя нашому духові, благородство серцю, ясність думкам...»*.

Г. Сковорода як істинний філософ не створив канонічної філософської течії чи школи, що дало підстави опонентам називати його «філософом без системи». Сковородинська філософія-мудрість – це *морально-світоглядна система життя в Істині шляхом істинного думання, справедливого діяння й правдивого висловлення. Справедливе життя в Істині* – в цьому і є суть морально-світоглядного зрушення Сковородинства.

Хоч у своїх філософських трактатах Сковорода часто цитує Біблію (Старий Заповіт), однак його філософські осягнення гармоніюють з ідеями досократиків, зокрема філософа Природи – Геракліта (540–480 до н. е.). Через близькість Г. Сковороди й досократиків Д. Чижевський назвав мудреця не «українським Сократом», а «українським досократиком».

Сковорода – єдиний, крім Сократа й Піфагора, європейський мудрець, який не просто вільно філософствував, а жив згідно зі своїм цілісним морально-світоглядним ученням у *триєдності істинного думання, справедливого діяння й правдивого висловлення*. Сковорода – філософ-мудрець античного й східного типу, що зближує його життєву мудрість з античною мудрістю, даосизмом, йогою, суфізмом, буддизмом. У Сковороди, як і в східних мудреців, провідним принципом життя є *первинність серця*, а не розуму, як у західних мислителів. Саме первинність і духовна воля *серця* з його внутрішнім суддею – *совістю* є морально-світоглядним осердям Сковородинства. Згідно з кордоцентричною концепцією Сковородиної філософії-мудрості, мірою моральної зрілості людини є *чисте серце*: *«Голова в людині всьому – серце людське. Воно-то і є найточніша людина в людині, а все інше – околиця...»*.

Григорій Сковорода перший в українській і загальноєвропейській філософії розкрив внутрішню, екзистенційну, сутність людини – *здійснення нею життєвої програми своєї душі*: *«А що таке людина? Хоч би що воно було: чи дія, чи діло, чи слово – все те марнота, якщо воно не здійснилося в самій людині»*.

Г. Сковорода як мудрець українського духовного типу започаткував не тільки нову епоху в українській культурі, а й нову епоху культурного розвитку в європейській історії, явивши в життя конструктивні ідеї *культурософії* – дієвої *філософії культури* та *екзистенції людини й народу*. Особливість Сковородинської екзистенційної концепції в тому, що в ній передбачається як власна воля *людської особистості*, так і спільна воля *збірної цілісності народу*. Бо цілковитого здійснення життєвої програми в культурному саморозвитку людина досягає тільки у взаємодії зі своїм народом: *«Кожен повинен пізнати свій народ і в народіві пізнати себе»*. Цією філософемою Сковорода являє розуміння улашованої єдності частин у цілому – *морально зрілих людей у збірній цілісності народу*.

Григорій Сковорода народився, коли Україна вже була остаточно колонізована Російською імперією, яка й утвердилась на базі природних і людських ресурсів України. А 300-ліття подвижницького духу мудреця Сковороди в пору визвольної війни України від російського колоніалізму знаменує пробудження *збірної Волі Духу Українського народу* – нашої спільної життєвої сили й основи нашого споконвічного права на самостійне життя, бо: *«Право – явище національного духу»* (Памфіл. Юркевич).

У 300-ліття Григорія Сковороди його *духовне подвижництво* нагадає про *Волю* – одвічне право Українського народу й знаменує пробудження *національного Духу*. Нині, в пору всенародної визвольної війни, Світ визнав *Дух Українського народу* дієвою реальністю сучасності. А український мудрець утверджував *Волю українського Духу* своїм подвижницьким життям понад два століття тому й заклав основи дієвості *Волі* для прийдешніх поколінь.

Мудрець Сковорода, дотримуючись Сократового принципу: «*Секрет перемін полягає в зосередженні на розвитку нового, а не на боротьбі зі старим*», пробуджує в людях прагнення жити власною *Волею* за своїм *природно-моральним правом*. За українським *природно-моральним правом*, найвищою цінністю людського життя є *Воля*. В українському моральному світогляді *Воля* – мірило самостійної моральної сили людини й народу. В українській правосвідомості *Воля* – основоположний принцип-закон традиційного *природно-морального права*; тому *права* в українців традиційно називаються *вольності*. Тож у вірші «De Libertate» («Про Волю») Сковорода нагадає про відібрані російською імперією українські *вольності* й з глибини пам'яті будить у людях *дух вільнолюбства*. *Волю* приймає *одностайним волевиявом усенародне віче*. Отже, *Воля* – основоположний морально-правовий чинник української традиційної системи суспільного самоврядування та морально-світоглядний чинник самостійного, істинного життя українського мудреця.

Усім своїм самостійним, істинним життям мудрець Сковорода утверджував *волю духу* української людини й власним вільним життям будив *дух вільнолюбства* в українській громаді. Сковорода *жив, як учив* – у цьому істинність його *вчительства, наставництва* й сила його *подвижництва*.

Мудрець Григорій Сковорода сформулював триєдиний основоположний морально-світоглядний принцип істинного життя людини на *природно-культурній основі*, власною волею, в *часті* й *душевному ладу*: «*Природа є першопочаткова всьому причина й саморухома пружина*»; «*Культура – друге, духовне, народження людини*»; «*Воля дужча за всяку неволю*».

Тріада *Природа, Культура, Воля* у своїй внутрішній неподільній цілісності являють суть морально-світоглядного феномену *Сковородинства – системи подвижництва мудреця Сковороди*. Суть *Сковородинства* закорінена в *самопізнанні, моральній зрілості, життєвій мудрості й дієвій філософії культури – культурософії*. Сковородинство як феноменальне морально-світоглядне явище Українського світу неможливо цілісно осягнути ні з погляду релігійної догматики чи канонів релігієзнавства, ні з погляду філософських доктрин чи наукових теорій. Тобто неможливо виміряти його мирськими мірками, про що сказав сам мудрець: «*Мир ловив мене, та не піймав*».

Дві найхарактерніші особливості феномену Григорія Савовича – філософсько-духовна практика й педагогічно-просвітницька діяльність. *Філософія (система мудрості) й педагогіка (система самовиховання)* Г. Сковороди взаємопов'язані внутрішнім, глибинним прагненням самопізнання й щасливого людського життя за моральним принципом у ладу з *Природою й Світом*. *Сковородинська філософія-мудрість – системний принцип просвітлення, пізнання Істини й мудрого життя в Істині, а Сковородинська педагогіка – освітня система здобування істинного знання, досягнення моральної зрілості в самовихованні та пробудження волі до культурного саморозвитку на природній основі*.

За Сковородою, «*культура – друге, духовне, народження людини*» з *духовного зародку в серці через самопізнання, відкриття «заповітного, священного в собі»*: «*Ось тобі друге народження й пряме створення! ...Дух духа творить*». Сковородине осягнення стратегічної суті *культури* виявилось в його *культурософії* –

філософії культури, дієвій філософії-мудрості: «Філософія або мудрість спрямовує все коло діянь своїх на те, щоб дати життя нашому духові, благодієство серцю, ясність думкам...».

Поняття **культурософія** походить від латинського *cultura* – уладування, удосконалення, плекання, виховання, що бере початок з *colo* – ладувати на землі, вирощувати, плекати, та грецького *σοφία* – знання, мудрість. Буквальне значення поняття культурософія – ладування, виховання мудрості, дієве знання, а системне значення – методологія мудрості, світоглядна система морально-духовної орієнтації для самопізнання й саморозвитку людини в системі культури. Ознака культурності людини – наявність у неї совісті як третьої сигнальної системи, через яку діє усеєдиний моральний принцип у триєдності істинного думання, справедливого діяння й правдивого висловлення. Аби бути культурною людиною, мало знати Істину, необхідно жити згідно з істинним знанням – у цьому моральна суть Сковородинської культурософії й самого Сковородинства.

Згідно зі світоглядною засадою української культурософії, як людина народжується вдруге, духовно й стає культурною особистістю, так і етнічна спільнота народжується вдруге й стає «збірною особою Українського народу» (П. Куліш), «сущільним культурним організмом нації» (І. Франко).

Сковородина культурософія у своїй спрямованості на внутрішню людину з її волею духу має багато спільного з давніми східними культурософськими традиціями й новітніми західноєвропейськими культурософськими школами – філософією життя, екзистенціалізмом, де головною в людині є її внутрішня, духовна сутність. Хоч українська культурософія Г. Сковороди і його послідовників лишалася малозрозумілою для сучасників, бо значно випередила свій час, однак справила великий вплив на подальші покоління філософів.

Г. Сковорода власним істинним думанням і життям явив приклад істинного дієвого знання, спорідненого з традицією давньої ведичної культури, що є основою самопізнання, саморозвитку, взаєморозуміння і взаємодії людей на культурній основі.

Сковорода – єдиний після Сократа й Піфагора європейський мудрець, який не просто вільно філософствував, а жив згідно зі своїм цілісним морально-світоглядним ученням у триєдності істинного думання, справедливого діяння й правдивого висловлення. Український мудрець Сковорода, як давньогрецькі мудреці Піфагор і Сократ, не замикався в межах жодної філософської чи релігійної доктрини, а завдяки геніальній інтуїції – ясновіданню через власне самопізнання осягав Істину як сутність «безпричинного початку, безпочаткової причини» – Ладу, Всеєдиного, Абсолюту чи Бога. Своє глибинне розуміння останнього теоніму Сковорода пояснює так: «У давнину Бога називали Всесвітнім Розумом, також буттям речей, вічністю, долею, необхідністю». Для Сковороди Бог – не персоніфікований іконний образ, «сущий на небесах», а наявний в усьому Всеєдиний, Всепроймаючий, Всеосяжний Дух Життя – Всеєдиний Лад. Всеосяжний світоглядний сутності Всеєдиного Ладу відповідають античне наймення Всесвітній Розум і новіший термін Абсолют, що набув поширення в німецькій класичній філософії з XVIII століття. Те, що різні філософи називають Всесвітнім Розумом, Абсолютом, є Всеєдиним Ладом – усеосяжною системою самозародження й саморозвитку Світової Всеєдності й Земної Природи та ясновідного істинного знання. Сковорода, як Піфагор і Сократ, чітко визначав первинні морально-світоглядні поняття, завдяки яким систематизував свої знання Людини й Світу. Сковорода, як Піфагор і Сократ, не досліджував «єство богів», а займався «пізнанням людського серця», не тільки осягав Істину, а й жив істинно та спонукав людей у пізнанні себе обирати свій істинний житте-

вий шлях і досягти *щастя* в збірній цілісності народу, в єдності з *Ладом, Родом і Природою*. *Щастя* – це і є цілісність, тобто ціле з *частин*, повнота відчуття життя в єдності з *Усеєдиним Ладом*.

Григорій Сковорода відродив давньоукраїнський дорелігійний (ведичний) світогляд, суть якого – в первинності *Всеєдиного Ладу, Світу й Природи* та в єдності з ними людини. Цей ясновідний моральний світогляд як джерело істинного, реального знання виявляється в античній міфології, в природно-космогонічній ведичній системі знання. Натомість релігійна віра підмінює реальне знання віртуальним псевдознанням, відриває од природної основи й прив'язує до уявного бога, що обертається для людей порушенням морально-світоглядної основи та розладом психіки й свідомості.

Істинне знання забезпечує людині й збірній цілісності народу самостійність думання й самостійність життя. Істинне знання відкривається в ясності самопізнання й стає основою взаєморозуміння між людьми, що забезпечує суспільне самоврядування й саморозвиток. Саморозвиток людини й народу можливий тільки волею духу на основі істинного знання, добутого в самопізнанні – в цьому суть *подвижництва*.

Подвижництво є суттю українського феномену Григорія Сковороди – *провідника Духу та співця Волі – Жайворонка-Мудреця*. *Феномен* Григорія Сковороди такий усеосяжний, як і цілий світ української культури в триєдності *Природи, Культури й Волі Духу*, як сама Істина. *Подвижництво* є дієвим чинником *системи Сковородинства*.

Своєчасність Сковородинства

Своєчасність і стратегічна суть *Сковородинства* – *громадянського зрушення* мудреця Сковороди і його послідовників – найповніше розкривається в умовах російсько-української війни. У своє 300-ліття, у воєнний час, український феномен Григорія Сковороди найпроникливіше розкриває свій особливий суспільний сенс. І не тільки тому, що рашистські агресори знищили останній земний прихисток подвижника.

Останні три століття української історії під гнітом російського імперіалізму з повним правом можна назвати *епохою Сковородинства* – *епохою протестного духовного зрушення*, започаткованого мудрецем Сковородою та організованого його послідовниками. Цей історичний період означений і подвижницьким життям мудреця в тогочасному *миру*, і позачасовою дієвістю його подвижницького духу, який живе в його послідовниках і стає своєчасним для всіх подальших поколінь Українців. Якраз *Сковородинство* як *система подвижництва* є провідною *дієвою силою, волею духу* українського феномену Григорія Сковороди.

Сковорода з'явився на Світ, коли Україну вже остаточно колонізувала Російська імперія й на його очах донишувала залишки автономії. Однак Григорій народився й виріс у вільній козацькій родині. Саме на цьому наголошував академік Д. І. Багалій: «*Батько Г. С. Сковороди належав до того громадського стану Полтавщини, що ніколи не був у кріпацтві, не пережив жаху та деморалізації кріпацтва...*».

І ось у 300-ліття Сковороди почалась усенародна визвольна війна Українців од російського колоніалізму під духовним провідництвом свого великого мудреця-подвижника: «*Воля дужча всяку неволю*». Цілих 300 літ ми були в колоніальній імперській неволі. І *вільний подвижницький дух* Сковороди будив у приспаній «*недвижної маси*» своїх сучасників і наступних поколінь особисту й суспільну волю.

Наслідок ракетного обстрілу рашистами Національного літературно-меморіального музею Г. С. Сковороди в ніч із 6 на 7 травня 2022 р.

Григорій Сковорода – єдиний зі своїх видатних попередників і сучасників не подався служити російській імперії та її церковній ідеології. Як от Ф. Прокопович, богослов, очільник київської «вченої дружини», ректор Києво-Могилянської академії, який став ідеологічним радником царя Петра, допоміг йому утвердитись на імператорському троні й колонізувати Україну, перший проголосив Петра I у вірнопідданській промові «императором всероссийским» (перед тим вірнопіддано проголошував Мазепу «спадкоємцем Володимира Великого») та сформулював колонізаторську доктрину Російської імперії: «Мощь и непобедимость России – в необъятности ее просторов». Ф. Прокопович як ідеолог абсолютизму написав і запровадив «Духовный регламент», згідно з яким верховним главою церкви став імператор, а верховним органом імперської релігійної ідеології став «Святейший Правительствующий Синод», яким фактично керував Прокопович. Відтоді «русская церковь вела Россию к величю и мощи». Надалі імперську релігійну доктрину РПЦ утверджували всі російські імператори, більшовицький вождь Сталін і нині утверджують необільшовицькі ідеологи «русского міра», де політична й церковна влада пов'язані збагаченням на

пограбуванні й заневоленні людей і народів. Так церковно-імперський тоталітарний режим за століття свого паразитарного владарювання насадив на колонізованих землях кримінальну, лагерну парафію, де нелюди перетворили людей на безтямну «недвижну масу».

Початок *епохи Сквородинства* припав на пору остаточного заневолення України, коли Русія почала утверджуватись як імперія за рахунок природних і людських ресурсів України: імперський режим у 1764 ліквідував Гетьманщину, у 1765–1770 скасував полковий козацький устрій на улюбленій Сквородою Слобідщині, у 1775 остаточно зруйнував Запорозьку Січ, а на Правобережній Україні імперська диверсійна пропаганда інспірувала провокативне повстання «коліївщину» для виявлення й знищення залишків протестної козацько-селянської частини українського суспільства, і як результат у 1783–1790 – остаточне закріпачення українських селян імператорським указом, яких перед тим уже закріпачила козацька старшина на службі в Російській імперії.

А в 300-ліття *Сквородинської епохи*, ознаменованої *Волею духу* українського подвижника, настає кінець *«моци и непобедимости России»*, бо Українці звільняються од 1000-літнього руського колоніального гніту. Саме до цього спонукав покоління Українців вільний, подвижницький дух Григорія Сквороди. Віками відроджувалась і визрівала в нашому народові *воля національного духу*.

Григорій Скворода як духовний подвижник належить, за його власним визначенням, до *«синів віку»*, тому він своєчасний нині, тоді як віроповіддані колоніальній імперії попередники й сучасники лишилися *«синами дня»* – в минулому. *«Невже ти не чув, що сини віку мудріші од синів дня?»* – так Скворода пояснив різницю між подвижниками та пристосуванцями й колаборантами.

Подвижницьке прямування кожного з нас *шляхом Істини* з провідництвом українського народного принципу *«Воля дужча за всяку неволю»* неодмінно виросте у всенародне морально-світоглядне подвижницьке зрушення – **Сквородинство**. Суттю *Сквородинства* є *Воля Духу* – мірило самостійної моральної сили людини й народу, що визначає *стратегію саморозвитку*. Григорій Скворода як філософ-мудрець і мислитель-стратег власним подвижництвом започаткував *Сквородинство* як стратегічне зрушення з провідництвом *Волі Українського Духу*. Так Скворода як учитель і наставник явив Українцям стратегічну програму *духовно-соціального визволення Волею Духу*. Філософ Дмитро Донцов (1883–1973) у своїй останній праці *«Дороговказ Григорія Сквороди нашої сучасності»* потужно означив суть Сквородинського духовного подвижництва – *«Дух животворить»*, чим ствердив власну інтегральну стратегію національного визволення: *«Не визволилось політично, доки не визволилось духовно»*. Адже *Воля Духу* – основа національного права й суспільного самоврядування.

Дух Українського народу нині, в пору Всеукраїнської визвольної війни, визнано у Світі дієвою реальністю сучасності, а Скворода утверджував його своїм подвижницьким життям понад два століття тому.

Сквородинство як моральна дієвість Волі Українського Духу – це своєчасна стратегія культурно-соціального саморозвитку *Української людини й «збірної особи Українського народу»*. Істинно ствердив сквородинознавець Д. І. Чижевський: *«Українська духовна історія все, як зачарована, повертається до «Сквородинства»*». Бо *«духова історія»* народу – циклічна й нескінченна, а *Сквородинство моральною дієвістю Волі Українського Духу* – безвічне.

Переяславський колегіум, 1738-1788. Меморіальний музей Г. С. Сквороди, з 1972 р. (місце в тексті - на с. 10).

«ІСТОРІЯ УКРАЇНИ – НЕ КЛАПТИКОВА КОВДРА З ВИПАДКОВИХ ШМАТОЧКІВ, А БЕЗПЕРЕРВНИЙ КОНТИНУУМ ВІД НАЙДАВНІШИХ ЧАСІВ І АЖ ДО НАШИХ ДНІВ», – СТВЕРДЖУЄ ПРОФЕСОР УЖГОРОДСЬКОГО УНІВЕРСИТЕТУ СЕРГІЙ ФЕДАКА

«Йому доступні усі фортеці, а душу гріє чергова деца...»

Коли Бог щедро уділяв людям таланти, Сергій Федака, вочевидь, не став і не займався якимись гріховними справами, а був десь неподалік. І не дарма, адже сьогодні він є доктором історичних наук, професором кафедри Античності, Середньовіччя та історії України домодерної доби УжНУ, автором серії книг і під-

ручників, яскравим публіцистом-аналітиком – лауреатом обласної журналістської премії ім. М. Бабидорича, цікавим письменником і літературним критиком – лауреатом Всеукраїнської літпремії ім. Зореслава та обласної ім. Ф. Потушняка в номінації «проза», ліричним поетом – лауреатом щорічної Потушняківської премії в номінації «поезія». Власне з цього й почнемо нашу розмову.

«Все поезії менше у нас, бо у вакуум звук не іде...»

Пане Сергію! Твої попередні збірки віршів переважно про пристрасне кохання. А яка тема домінує у збірці-лауреаті «Історії нестримна течія»?

– Історики люблять історію не тому, що вона допомагає пережити нинішнє лихоліття чи дає якісь конкретні відповіді на нагальні запити сьогодення, – це все додаткові бонуси. Історію люблять просто за те, що вона є, – з усіма її незугарностями, принципово алогічністю (у філософії «історичне» і «логічне» виступають як антоніми), непередбачуваністю, сумбурністю, вигадливістю; за те, що з нею ніколи не нудно. Про це моя поетична збірка. Додаткова тема там – конкретна людина в конкретному вирі історії. Є кілька віршів про Шевченка і Франка – не бронзових, а з плоті і крові, як вони переживали все, що на них валилося: десь із селянською впертістю, десь із гумором чи з набутим аристократизмом.

Поезія для тебе – стан душі чи психологічний релакс поміж тривалими і глибокими історичними «розкопками»?

– Тільки не перепочинок. Поезія вимагає максимального викиду назовні душевної енергії. Тому багато авторів врешті-решт переходять від неї до прози – вона трішечки

менше висмоктує. Тепер усе менше людей наважуються на поезію – вона слави тобі особливої не робить, а вимотує добряче. Але й цікава тим, що там форма веде за собою зміст, рима чи ритм примушують вибудовувати цілу несподівану фразу, яка інакше би просто не з'явилася на світ. Оцього багато і в моїй нинішній збірці, де одне слово буквально тягне за собою інше. Слова ніби приходять звідкись із «космічного інтернету». Середньовічні поети казали, що це від Бога чи від ангелів. Але й сучасні відчують, що це не з середини них, а звідкись іззовні. Цим поезія і приваблива.

«Українська історія вся пунктиром...»

Нещодавно ти презентував десятий том зі свого циклу «Історія України». Розкажи детальніше про цей проєкт.

– Американська, британська, французька, німецька історіографії мають по кілька-десять багатотомників із вітчизняної історії. Українській до цього ще рости й рости. Маємо поки 5 таких багатотомників, мій буде шостим. Це мало. Сподіваюся, що з часом після мого будуть і наступні. Мій виходить, бо з'явилося унікальне вікно можливостей, котре через якийсь десятиліття може знову закритися: зараз великим колективам істориків не до створення таких масштабних праць, бо відбувається певна структурна трансформація тих колективів, тож є шанс для окремих авторів. Блискуче скористався ним Я. Грицак – торік випустив книжку «Подолати минуле. Глобальна історія України». Але це однотомник, стислий компендіум вітчизняної історії. А я взяв у першому томі епіграф із передмови І. Франка до його «Захара Беркута», мовляв, історичні факти мають викладатися і докладно, й у причинному зв'язку між собою. Отакий двоєдиний принцип зараз дуже на часі, коли знову заявляють, ніби ніякої української історії не існує, це все вигадки ультрапатріотів, це тільки механічно з'єднані клапті історії російської, польської, угорської тощо. В моїх томах історія українських земель постає як єдина цілісність від кам'яного віку аж до наших днів. Навіть коли самі землі були розділені різними державними кордонами, тут відбувалися ті самі процеси, цілком схожі, паралельні, зі своєю регіональною специфікою, але з тими ж векторами розвитку і глибинними смислами. Історія України (як і будь-якої іншої територіально великої країни) є принципово регіональною, але ці пазли не розпадаються, а навпаки – міцно тримаються одне за одне, творять єдину картинку. Колись Лукіан наголошував: змальовуючи битву, треба поперемінно показувати то один табір, то інший. Аналогічно і я, пишучи історію України, щораз показую, що відбувалося в кожному з її регіонів, а не обмежуюся тільки Києвом чи Львовом, як то інколи буває.

Твоя мама з Маріуполя, знаю, що ти часто їздив до берегів Азова. Чи залишилися там родичі або знайомі?

– Мама все дитинство-юність провела в Маріуполі – жила за два кроки від тепер всесвітньо відомого драмтеатру. Вищу освіту здобула в Ужгородському університеті (випускниця-1964), тут одружилася з однокурсником-закарпатцем Дмитром Федакою, але розподіл на роботу мої батьки отримали в Маріуполь – практично весь їхній курс відправили на Донеччину. Тож там починала вчительську кар'єру, і лише за 7 років наша родина остаточно переїхала на Закарпаття. Я народився в Маріуполі, маю алюмінієву медаль-жетон «Народжений в м. Жданов» (так тоді звалось місто), щопіта приїжджав до баби й діда. Ще коли тривали нещодавні бої за місто, там померла наша знайома Ольга Карда. Вона була маминою ученицею, потім теж вступила в УжДУ, повернулася додому вчителювати, відтак працювала в мерії Маріуполя. Коли почалися суцільні обстріли, кілька тижнів майже не виходила з сирого підвалу, організм не витримав... Зараз в інтернеті сотні світлин поруйнованих вулиць і будинків, які я знав вживу. Дико споглядати ці ірреальні, марсіанські пейзажі, мертві коробки, на відновлення яких підуть роки-десятиліття.

Як твоя родина переживає трагедію Маріуполя, війну загалом?

– Зараз на письмовому столі тримаю давній маріупольський сувенір, модель найстарішої споруди цього міста – водонапірної вежі, збудованої наприкінці XIX ст. і декорованої різноколірною цеглою. Вона теж недалеко від театру, але символічно вціліла. Багатоярусна, зі сліпими вікнами, нагадує замкову вежу. Маріуполю бракує середньовічної історії, то це своєрідна компенсація. Типу як у закарпатських вітринах люблять виставляти різні морські атрибути.

Наша культура – це культура компенсацій, заміщування. Тимчасово втрачений Маріуполь нині заміщується творенням різних маріупольських центрів у інших містах, відкрився такий і в Ужгороді. Минулого місяця подивився на нашому фестивалі гірських кінофільмів художню стрічку про Маріуполь часів Другої світової «Чому я живий». Місто там – як живе. Не тільки архітектурний декор і вічне Азовське море, а й людські типажі вийшли напрочуд пізнаваними. Це дуже релевантний українській культурі загалом жанр трагікомедії – трагедії з елементами світлого гумору. Після нашої перемоги Маріуполь відродиться вже зовсім іншим, ніж за мого дитинства. Але головне, що він буде. Згадується Євангеліє від Іоана: якщо зернина не помре, то вона не відродиться.

Війна для багатьох українців стала шоком, хоча насправді це – тільки чергова спроба мокші знищити український етнос. Якими мають бути освітні програми, підручники, аби загал знав історію свого народу?

– Україна вже кілька разів за свою історію переконливо доводила власне право на існування. Зрештою, про це книжка нашого земляка Ю. Бадзя «Право жити». Нині це робиться вчоргове, особливо потужно й жертовно. Останні 8 місяців показали багато нового й несподіваного навіть для мене як історика. Ми готувалися до чогось подібного упродовж цілих тисячоліть. Навчальні програми з української історії мають відображати її цілісність, органічність і єдність, показувати, що це не клаптикова ковдра з випадкових шматочків, а безперервний континуум від найдавніших часів до наших днів. Наша історія інклюзивна, тобто включає діяння усієї людності, що мешкала на сучасній території України – незалежно від етнічності, конфесійності, соціальних чи політичних особливостей.

Наскільки студенти підготовлені до такого вивчення історії?

– Середня школа страшенно деградувала за останні десятиліття – і з об'єктивних, і більше з суб'єктивних причин. Але якщо брати моїх студентів персонально, то відчуваю в них спраглий інтерес саме до історичної конкретики, до першоджерел. Нинішнє покоління вже не здатне вірити попередникам на слово, і це добре. Слід виховувати інтерес до джерелознавчих студій, хист до самостійної роботи з джерелом, уміння вилушити з нього актуальну інформацію.

Кожне покоління має свою психологію. В добу соціальних мереж історію вже сприймають не так, як у моїй юності. Тепер цікавлять альтернативні шляхи розвитку, причини колишніх невдач і можливі шляхи їх подолання в майбутньому. Ми не соромимося визнавати, що в чомусь відставали від сусідів. Зрештою, це свідчення нашої молодості, а відтак і ширших перспектив.

На твій погляд, наскільки громадяни готові до тектонічних змін? Що ще має статися, аби вони зрозуміли, який народ є їхнім одвічним ворогом, що майже всуціль підтримує путінський етноцид проти українців?

– Далеко не кожне покоління переживає якісь всесвітньо-історичні зміни. Нашому «поталанило». Є німецька приказка, що з кожного свинства можна здобути шматок шинки. Отак мусимо підходити до нинішньої надзвичайно болючої війни. З усіх криз нація має виходити сильнішою. Що ж до одвічного ворога, мені подобається крилатий

вслів, що Британія не має вічних ворогів і вічних союзників – тільки вічні інтереси. Гадаю, те саме і в Україні. Нині все російське – однозначно вороже, і це правильно в нинішніх конкретно-історичних умовах. Колись наші предки так ставилися до всього німецького. Далі поживемо – побачимо. Соціологія про суттєву підтримку росіянами путінської політики не залишає нам жодних ілюзій щодо вигаданих братських сентиментів.

«Відмирають і жанри, й роди...»

Журналістську сторінку свого творчого життя ти починав писати 30 років тому у «Срібній землі». Чим тодішні ЗМІ відрізняються від сучасних?

– У добу до інтернету, особливо до появи соціальних мереж, журналісти грали незрівнянно більшу роль, аніж зараз. Закарпатське суспільство суттєво збідніло через різке скорочення цього прошарку. Ніщо не вічне під Місяцем. Щось із газетних жанрів відмерло, щось трансформувалося в інтернетному форматі. А от інтерв'ю продовжує бути цікавим читачеві. Недарма ж ти особисто так активно «експлуатуєш» цей жанр.

У письменницькій спільці Закарпаття вчорашні літератори-початківці встигли стати «живими класиками». Наскільки професійно високим є рівень творів сучасних авторів? Кого особисто ти читаєш «запоєм»?

– Нині крайове письменництво переживає один із найскладніших періодів своєї історії. Але література існує доти, доки є її читач. «Запоєм» читати сучасну закарпатську літературу неможливо. Ледве-ледве вдається бодай зволожувати губи, аби не розтріскалися. І все ж, із поправкою на всі скрутні обставини, наша література таки жевріє. Підозрюю, що в низці областей ситуація ще гірша, хоча для нас це слабенька втіха. Крайова література нині стрімко омолоджується й фемінізується. Пишуть переважно дівчата у віці 18+. Із нашого брата вперто шукає свій стиль прозаїк Микола Пігуляк, котрий днями випустив уже п'яту книжку. Вийде продовження роману «Експрес-наречений» Василя Кузана. Готує п'яту книжку з фантастичної епопеї про мандрівки в часі Олександр Гаврош. Тобто процес триває, хоч і дуже сповільнено.

Що на твоєму робочому столі (комп'ютері?) сьогодні?

– Днями завершую 11-й том «Історії України», присвячений 1914 – 1923 рокам. Там принципово, що все починається з Першої світової, бо саме вона дала можливість Україні вийти з латентного стану і знову актуалізуватися. Значення цієї війни завжди недооцінювалося, а тепер їй слід віддати належне. Той самий Я. Грицак у свіжому журналі «Локальна історія» пише: «Не те, що Україна не існувала до 1914 р. Вона існувала, але як сценарій майбутнього в десятках тисяч голів української інтелігенції та освіченого селянства. А Перша світова війна зробила цей проєкт твердою реальністю». І принципово, що завершується 11-й том проголошенням політики українізації, теж незаслужено призабутої сьогодні. Саме вона стала головним здобутком тодішніх визвольних змагань, не дала звести їх нанівець. Більшовики вимушено погодилися на неї, бо інакше би не втримали Україну у своєму полі тяжіння. Аналогічно для сучасної України життєво важливими виявилися оці перші 30 років сучасної державності (1991 – 2021). Попри всі їхні мінуси, вони заклали підвалини наших нинішніх і майбутніх Перемог. Без них не було би сьогоднішніх військових звитяг наших доблесних воїнів на фронті, як і всього іншого, що єднає націю і наближає нашу Перемогу, – масового волонтерського руху, допомоги біженцям, відновлення систем життєдіяльності країни.

Р. С. Епіграф та назви розділів «позичені» з поетичної збірки-лауреата С. Федаски «Історія нестримна течія».

Василь ІЛЬНИЦЬКИЙ.

ТАКИМ БУВ ПРЯШІВСЬКИЙ ЗОРЕСЛАВ

(З приводу 20-річчя від дня смерті)

Хоч Степан Сабол (псевдоніми Зореслав, о. Севастіян) народився у Пряшеві 7 грудня 1909 року в родині наглядчаця пряшівської в'язниці руснака-українця Сабола і словачки домогосподарки Іжарикової і тут, у Пряшеві, відвідував малярську початкову і горожанську школи, почав друкувати свої перші вірші руським «язичієм» в газеті «Русское слово» та деякі вірші навіть 1922 року і в американському часописі «Світ дітей», мало хто з нас на Пряшівщині знає, що він у пізніші роки став модерним українським поетом, редактором часописів «Благовісник» і «Місіонер», істориком греко-католицької церкви Словаччини і священником-монахом, настоятелем усіх Отців і Братів ЧСВВ Словаччини, Чехії і Моравії, поки не був змушений втекти перед радянськими службами НКВД та нашими ШТБ в Австрію, потім переїхав у Рим та, нарешті, в США, де й помер у Детройті 19 лютого 2003 року.

Зореслав 1924 року вступив у Мукачівський монастир ЧСВВ, звідки його через три-чотири роки вислали на навчання у монастир Крехів Лаврів, Добромилів, які знаходились у Західній Україні (Галичині), яка тоді була складовою частиною Польщі, де закінчив гімназійні студії, під час яких він мав можливість читати твори українських класиків – Т. Шевченка, І. Франка, Л. Українки та письменників ХХ ст., як П. Тичина, Є. Плужник, Д. Загул, П. Вороний, Д. Фальківський, М. Рильський та інші, чи історичні роботи М. Грушевського, О. Пипіна та інших. Всі ці твори і роботи та середовище в названих монастирях його утвердили в тому, що він українець і назавжди порвав з москвофільством. Крім українських авторів, він мав також можливість читати твори німецьких, французьких, італійських письменників, часто в оригіналі, не кажучи вже про мадярських, чеських і словацьких авторів. Тут почав писати художні твори українською мовою, з якою вже ніколи до кінця свого життя не розлучався. Тут почав друкувати свої твори в українських часописах, як «Перші промені», «Пробійні струни», «Місіонер» та інде.

1928 року, після закінчення гімназійних студій, пряшівський єпископ Павло Гойдич висвятив Зореслава за греко-католицького священника. Зореслав був у великій пошані Владика Павла Гойдича, обоє були членами ЧСВВ (до речі, село Руські Пекляни, в якому народився єпископ, знаходиться десь 10 км від Пряшева). Через три роки його було заслано у Рим в Григоріанський університет, який готував священників для потреб візантійського східного греко-католицького обряду. Тут мав теж можливість познайомитись з італійською та іншою католицькою літературною модерною, яка знайшла свій відгук і в його пізнішій поезії. В Римі він переклав на українську мову поему Торквато Тассо «Ринальдо і Гарміда», написав ряд віршів, навіть про море, яке його очарувало і зворушило своєю силою, красою і могутністю. Так він став першим нашим поетом – мариністом.

Після закінчення студій у Римі Зореслав повернувся в Ужгород, де став професором Ужгородської гімназії та богословської семінарії і розгорнув велику літературну діяльність. 1933 року видав першу поетичну збірку «*Из серцем в руках*», яка зразу викликала інтерес серед читачів не лише Закарпаття, але й серед празьких українських емігрантських читачів, бо щось таке досі на Закарпатті не було створено. Вірші (писав і сонети та поеми «Ніоба», «Рут») відповідали своїм змістом і формою світовій католицькій модерні. Поряд із духовними віршами, що законно відповідало його світогляду і сприйманню світу, знаходимо й патріотичні, соціальні, пейзажні вірші, як «Листок», «Восени», «Сніжок», «Вечірне» тощо. Вони вражають своєю щирістю та соціальні поезії як-от «Голод», «Голодний», «Перед бурею» гнівом. Основну групу складають патріотичні вірші, як «Присвята», «Поете, знай», «Месії ми чекали», «Співцям», «Молитва нації», «Повстань, пророче!», «Вечірній дзвін» та багато інших.

До вагомих духовних поезій можемо зарахувати такі поезії: «Мій храм», «Душа», «Молитва», «Літургія ранку», «Ранком», «Цить» та цілий ряд дальших поезій. Духовна поезія, як твердить І. Ребрик, утверджує високоморальні християнсько-національні принципи і стоїть в одному ряду з творами багатьох українських поетів, починаючи творами М. Смотрицького і кінчаючи творами сучасних поетів, як, приміром, Л. Костенко, Д. Павличка та багатьох дальших сучасних поетів України.

1936 року Зореслав видав другу поетичну збірку «Сонце і блакить», в якій знаходимо духовні, ліричні, пейзажні і суспільно-громадські вірші, написані ямбом, хореем, анапестом, амфібрахієм, дактилем, які знов здивували критиків та рядових читачів своєю щирістю, інтелектуальністю, духовною пластикою, довірливістю, майстерним використанням суспільно-історичних реалій, що вросли в людське щодення і стали частиною життя людей. Індивідуальна фоніка, строфіка, ритміка, взагалі версифікаційна винахідливість, художня образність – усе це виокремило Зореславову поезію від поетів тодішнього Закарпаття та, може, й всієї України. Його поезія надихала на нові форми і зміст й наших, пряшівських поетів - чи це була Ірина Невицька або Федір Лазорик, які в 30-х роках жили і працювали на Закарпатті. Але одночасно мусимо висловити жаль, що їх поезія, маємо на увазі Зореслава, Невицьку і Лазорика, у міжвоєнний період не попадала на Пряшівщину, бо тоді не було тут української преси (газета «Слово народа» виходила десь півтора року) і панував великоруський чи карпаторуський дух, Такою була і преса. Гадаємо, що такі твори, як «Пробудження», «Нове покоління», «Ідемо», «Борці», «Готові», «Ні не Москва, не Ленінград», напевно, захопили б наших читачів своїм змістом чи художнім рівнем. Поетична майстерність виявилась у багатьох віршах і сонетах, як-от в сонеті «Пробудження»:

*Не знаю й сам, чому я покохав
Тебе, о Україно розіп'ята,
Тебе, в кайданах, в невольницьких шатах,
Оганьблену тавром усіх неслав.*

В збірці є ряд пейзажних віршів, в яких знаходимо образки Закарпаття («Ідилия», «В полонині», «Зима над Ужгородом», «Замок»), але й Пряшева («Пряшів») чи пейзажі різних міст Італії. Ось, як він собі уявляв і писав про рідний Пряшів:

*Між горами, у зелені і квітах,
Немов на дні завітчано чаші –
Закоханий у голубих бланкитах
Стоїть осяяний, натхнений Пряшів.*

*До неба простяглись квітчасті руки,
Молитвою землі ростуть тополі.
Над Пряшевом горять огненні луки,
А сам він – мов чаші на престолі.*

Зореслав був переконаний уже в 30-х роках, що велике зло, яке загрожує світові, приходить зі сходу від радянського тоталітаризму і тому закликає:

*Ставай, Європо, йде Червоний Смок,
Ставай, бо буде пізно!*

і продовжує

*На Півночі Червоний Смок встає –
Жадний людської крові.
І зором його очі обняли
Усю Європу, Азію й всю землю.
На всі краї зрадливо налягли
Криваві тіні Кремлю.*

Жаль, мав правду. Людство не послухало його. Почалася Друга світова війна і після неї

той тоталітарний режим підпорядкував собі пів Європи, в тому числі й Чехословаччину.

Кінець 30-х років минулого століття населенню Закарпаття приніс чимало радості, коли було з волі народу Закарпаття у березні 1939 року проголошено як самостійну, незалежну державу Карпатська Україна, і водночас трагізму, коли вона була повалена, окупована мадярськими фашистами. Зореслав брав активну участь у створенні Карпатської України та у її захисті, коли разом із січовиками на Красному Полі на посаді капелана січовиків захищав її від окупантів. Гонведи його ув'язнили, але не розстріляли, як тисячі інших борців-захисників, бо він був священником, але видворили, виселили його в Словаччину. Спочатку жив у монастирі василіян у Требішеві, потім у Меджилабірцях і Пряшеві. Ані дома, в Словаччині, не був до вподоби словацьким гардістам-фашистам, робили різні обшуки, погрожували і застрашували його, але він далі виконував свою посаду настоятеля ЧСВВ та писав патріотичні, закличні вірші. Навіть підготував до видання третю збірку «*Бакитні ескадри*» (1943), але пряшівські сестри-василіянки боялись обшуків і їх наслідків, то рукопис спалили. За словами Зореслава, збірка мала десь 70 - 80 бойових, революційних поезій, викликаних настроями під час захисту Карпатської України. Вони спалили ще і його щоденники та листи від А. Волошина, І. Панькевича, В. Бирчака та інших діячів, різні записки вражень від відвідин Рима, Флоренції, Неаполя, Венеції та інші цінні документи.

Після визволення Пряшівського краю оголосили його в СРСР українським буржуазним націоналістом та ворогом Радянського Союзу та ЧСР і тому почали радянські органи – енкаведисти та з ними й чехословацькі ештебаки шукати Зореслава і хотіли його ув'язнити та депортувати у Москву, як це зробили з А. Волошином (де й загинув) та іншими діячами Карпатської України. Але йому, завдяки добрим людям, вдалося нелегально втекти в Австрію (28 грудня 1948) і потім переїхати в Рим. Але і так Найвищий суд ЧСР в його nepřисутності засудив його на вічне ув'язнення. Так він не зміг повернутись додому. Відвідав рідний край аж після повалення соціалістичного режиму в ЧСФР.

В Римі він продовжив наукову працю і захистив докторську дисертацію на тему «Мелетій Смотрицький – полемічний антикатолик» і переїхав у США (1951), де розгорнув велику духовну, наукову, поетичну творчість. В США вийшли його такі публікації: поетична збірка «3 ранніх весен» (1963), наукові праці: «Походження словацьких греко-католиків» (1956), «Католицтво і православ'я» (1955), «Від Угорської Русі до Карпатської України» (1956), «Голгота Греко-католицької церкви в Чехословаччині» (1978) та цілий ряд різних брошур релігійного характеру під різними псевдонімами.

Навесні 1991 року Зореслав приїхав в Ужгород та Пряшів. Зустрівся з рідними і знайомими та навіть із членами кафедри української мови і літератури Філософського факультету. На кафедрі відбулась не лише цікава, але й емоціональна, відверта, щира та високоінтелектуальна зустріч – бесіда. Всі ми тішилися зустрічі. Його поведінка, його прекрасна мова нас полонила. Він демонстрував свою мудрість, спокій і широкий кругозір. Я його вперше бачив і розмовляв з ним. Правда, я вже на рік раніше, завдяки Л. Бабатовій, яка мені дала прочитати його збірку «3 ранніх весен», познайомився з його поетичною творчістю і про свої враження написав разом з нею статтю «Повернення поета Зореслава» (Дукля, 1990, № 4) і зміг під час зустрічі порівнювати його поезію і його живе слово. Через дев'ять років я знов опублікував статейку «Поет Зореслав» у «Новому житті» (1999, №.4).

Хоч художні твори Зореслава представляють собою модерне літературне явище не лише в нашій пряшівській, чи закарпатоукраїнській, але й взагалі в загальноукраїнській літературі та, може, й ширше, та в наш час навіть дуже актуальне у зв'язку з агресією Росії в Україні, досі ми у рідному Пряшеві не видали його твори, щоб набули широкого розповсюдження своєю духовною силою і художньою красою. Ще щастя, що час від часу доходять до нас ужгородські видання, але широка громадськість читачів того позбавлена. Зореславові твори і сьогодні актуальні. Варто до них повертатись.

Михайло РОМАН.

А. А. ТРЕМБИЦЬКИЙ, А. М. ТРЕМБИЦЬКИЙ

Ми в боргу перед Ольгою Мак...

В Україні життєві шляхи і творча спадщина талановитої письменниці української діаспори, подолянки Ольги Мак, яку більшовики намагалися викреслити з анналів історії української культури, до початку ХХІ ст. були майже невідомими. Хоча їх частково висвітлили знані дослідники української діаспори Д. Бучинський та С. Наумович в часопису «Визвольний шлях» (Лондон, 1957), автор під криптонімом «Л. В.» (Нью-Йорк, 1971), Л. Храплива-Щур Леся (2003). Коротку статтю-гасло про неї подала «Енциклопедія українознавства-ІІ» (1962). Після здобуття незалежності та прийняття Ольги Мак членом Спілки письменників України (1994), знаними дослідниками – Є. Сохаською (1993, 1998), П. Чередниченком (1994), В. Мацьком (1994, 2001, 2003), О. Забарним (1996), Т. Сис-Бистрицькою (1998), А. Свідзинським (2003) та ін. про славу подолянку було оприлюднено переважно стислі згадки-спогади та біографічні розвідки. З'явилися статті в працях «Письменники України» (1996), «Літературна Хмельниччина ХХ століття», «Вікіпедії» на Інтернет-сайті. Ситуація значно змінилася після видання В. Мацьком монографії (2009), захисту докторської дисертації (2010), опублікування наукових статей (2010) та ін.

Яскравий і оригінальний літературний дорібок української письменниці, члена Спілки письменників України (1994) Ольги Мак, яка вклала велику літературну данину в нашу культурно-християнську скарбницю, досить значний і досконалий, а найважливіше – гідний великого творчого духу українки. «Якщо говорити про мою амбіцію, то я пишаюся не тим, що написала, а тим, що писала й пишу в обставинах, в яких ледве чи писала б інша людина, особливо мати і господиня дому», – так про себе казала письменниця. Однак через те, що її творчість припадає на більш як п'ятдесятилітній період життя в еміграції (Австрія, Бразилія, Канада), Ольга Мак в Україні майже незнана і це дуже прикро.

Ольга Нилівна Мак (дівооче прізвище Петрова) народилася 20 липня 1913 року в родині чиновника в Кам'янці-Подільському, який вона вважає «своїм рідним містом, хоч і не жила в ньому постійно».

Після закінчення в 1928 (за іншими даними 1929) р. семилітньої школи № 3 пішла працювати в радгосп села Цибулівка, куди через важкі побутові пововенні та пореволюційні обставини переїхала родина. Типове «українське село, ще не заторкнене міською та інтернаціональною цивілізацією, з його красою природи, людей та закорінених від поколінь обрядів» дало змогу кмітливій дитині зануритися у повноту джерел народної стихії. Там у селі їй у руки попала українська Біблія – Шевченків «Кобзар», якого вивчила всього напам'ять. Влітку разом із дорослими полола бур'яни на полях, а взимку ліквідувала неписьменність селян. За свою працю отримала від директора радгоспу довідку про належність до пролетарського прошарку. Ця довідка стала їй перепусткою до технікуму іноземних мов спочатку в «Харкові і Кривому Розі».

У 1932 (за іншими даними наприкінці 1931) р. вийшла заміж за дуже культурну людину та свідомого українського патріота, ученого-мовознавця, який навчався в аспірантурі, кам'янчанина Вадима Олександровича Дорошенка (1905–1944), який мав вирішальний вплив на формування її національного

світогляду. Пережила Голодомор 1932–1933 рр. і перманентний терор 30-х років, советська дійсність викликала у неї активно-категоричне неприйняття.

Після захисту дисертації чоловікові запропонували посаду доцента в Ніжинському педагогічному інституті, де він читав лекції з старослов'янської мови. Тут, у 1938 р., в жахливих умовах московсько-комуністичного режиму, Ольга заочно закінчила мовно-літературний (*за іншими даними літературно-лінгвістичний*) факультет. Працювала вчителькою мови й літератури в середній школі, де вона була змушена боротися з крайніми злиднями й «боротися за свою християнську й людську душу, якої чистоту з подивугідним достоїнством винесла на чужину». Та їхнє щасливе сімейне життя було недовгим, у 1940 – чоловіка заарештували в сфабрикованій справі про участь у контрреволюційній підпільній організації. Загинув у сталінських таборах.

Літературний талант у молодій Ольги проявився дуже рано, вона ж бо «не пам'ятала себе ніколи неписьменною» і змалку сприймала живо та творчо все зустрінуте та прочитане. Переборовши всі урядові утиски, врешті закінчила вищі українознавчі студії. Писати почала під час навчання в інституті, але твори не показувала. Перші короткі спогади-оповідання публікує в пресі лише на початку німецької окупації, адже «атмосфера тридцятих років у підсоветській Україні дозволяла письменникові тільки дві можливості: або писати точно те, чого вимагала партія й уряд, або... мовчати. Для її ж правдолюбного характеру залишалася власне тільки ця одна можливість. Не писала, тільки читала, читала все, що попало під руки...».

У 1943 р. під час Другої світової війни з двома доньками назавжди залишає Україну, втікаючи «через Галичину і Словаччину аж до Австрії, де мене і застав кінець війни...». Можливість повноцінного творчого самовияву прийшла до Ольги Мак аж після Другої світової війни, в Австрії, де одружилася вдруге. Клопоти матері й господині великі й важкі, проте вона «знаходить час на свою письменницьку працю, сплачуючи цим способом данину Богові і Україні». Швидко й щасливо встановила зв'язок з американським українським щоденником «Свобода», часописами «Праця», «Гомін України» та ін., які радо друкували під псевдонімом «Ольга Мак» чи криптонімом «О. Г.» її дописи, есеї, оповідання, повісті, спомини.

Вона пише і видає свою першу книгу – біографічний нарис-спогади про пережиті роки сталінського терору «З часів ежовщини» (1954), про свого чоловіка і маленьких осиротілих дітей, це спогади невістки й «палкої патріотки, якої становище в московсько-комуністичній дійсності, по арешті її чоловіка, було трагічніше, ніж біблійного прокаженого». Нарис-спогади належить до найкращих мистецьких спогадів, що «віддзеркалюють люті часи сталінського опричника Єжова на нашій скривавленій землі». Поява цієї книжки засвідчила її письменницьке обдарування й вона «без сумніву, є великою й оригінальною індивідуальністю, що має повне право на нашому еміграційному Парнасі зайняти одне з чолових місць високомистецькою прозою». Цю книжку й досі, коли Україна, хоча й незалежна, проте розшарпана й знесилена, скривавлена й закована, живе і бореться проти московського насильства, «треба вважати за сильний голос протесту в ім'я тих, що на їх устах лежить печать мовчанки, і голосом протесту тих, що примирають з туги до рідної землі, розпорошені по цілому світі. Цей голос не дійшов ще до сумління світу. Але, оскільки взагалі таке сумління є, він мусить пекучим болем розривати його, пригадуючи, що Україна та її нарід знаходяться в московській неволі».

У 1947 р. разом із другим чоловіком, двома доньками і однорічним сином переїхала до Бразилії, де її чекали реалії «нової екзотичної біди під тропіками, яка тривала аж 23 роки на рисі й чорній квасолі та інших не знаних вам південноафриканських делікатесах...». Життя було вкрай убогим, чоловік–правник заробляв на прожиток лісорубом. Саме у Бразилії, вона розпочала свою поважну літературну працю. Цей період був найплодовитішим у її творчому житті. Тут, у хатині без освітлення та шибок у вікнах, вона написала дуже поважні книги, які забезпечили їй місце на сторінках історії нашої літератури. Серед них романи «Жаїра» (1957), «Проти переконань» (1959); пригодницька трилогія-повість з бразилійського життя «Бог вогню» (1955–1956); історичний твір із часів козаччини «Руслом угору»; повість чи, скорше, роман «Чудасій» (1956); оповідання «Куди йшла стежка» (1961); спомини «Українське село під большевиками», «У кітях НКВД», «Червоний скетч у Словацькому виконанні (До восьмої річниці комуністичного путчу на Словащині)», про те недавнє минуле, якого кривду слід було розкрити й затвердити для майбутніх поколінь; казки-легенди для дітей – «Лебідка» чи «Киянка, красуня Подолянка».

Всі ці книги давали діаспорним педагогам та молоді незаступимий матеріал для найглибшого засвоєння національної свідомості та характеру. Оживляли минуле, правдиве, не замовчуване, не перекручуване якою-небудь ворожою пропагандою. У них письменниця переказувала майбутнім поколінням, «що і в найжахливіших обставинах українська людина вмiла оставатися вірною своїм ідеалам та успішно чинити опір хоч би яким ворожим зазіханням. Бо жити «проти переконань» чесній людині – неможливо». Велика трилогія-повість «Бог вогню» (1955–1956), найкраща юнацька повість наших днів, зображає важку недолю «початків поселенського життя, тугість характеру молодого українця–емігранта та магія тубільчого фольклору екзотичної країни». Її роман «Жаїра», – це «історія героїчної боротьби індіан-тубільців вільної бразилійської землі проти більших сил зайд-європейців». Із далекої Бразилії Ольга Мак відкривала сучасній молоді, яка «виростала без животворного рідного ґрунту, тайники нашої історії, відкрити, що було в ній велике й мужнє, понадчасово-захоплююче». «Чудасій» (1956), це повість з підсоветського життя написана з великим, ніжним, тонким і натуральним гумором, «це одна з найкращих і найцікавіших повістей, що появились у нас за останні дванадцять років, яка заслуговує найбільшої уваги не тільки нашого, але також чужинського читача».

На початку 1970 р., після 23 років екзотичної біди під тропіками, «приїхала на білий канадський хліб з грубо намащеним маслом», письменниця переїжджає в Торонто, куди раніше перебралися її доньки. Тут вона поринає в літературно-мистецьке життя найбільшого у світі осередку української діаспори, який прийняв її з усіма почестями як відому, визначну й незвичайно популярну письменницю. Життя у Торонто дало Ользі Мак широкі контакти з читачем: авторські вечори майже по всій Канаді та частині Північної Америки. Це були роки розквіту українського культурного життя за океаном, часи живого зацікавлення книжкою в кожного свідомого українця. Саме тому голос Ольги Мак був «чутний всюди і був до великої міри голосом совісті для діаспорян та вказівкою для молоді». Вона проводить активну громадську діяльність в: Літературно-мистецькому клубі, об'єднаннях письменників «Слово» та «Козуб», Асоціації діячів української культури, в Об'єднанні працівників дитячої літератури (*голова у двох каденціях*).

Письменниця «свідома своєї праці, її літературна творчість уже розвинулася в чудову квітку з прекрасними ароматами життєрадісного оптимізму, наливається здоровими соками, як китиця винограду в лагідних теплих проміннях серпневого сонця». В цей період вона пише оповідання «Дала дівчина хустину», «Столиця голодного жаху», «У Великодню ніч», за які отримала премії на літературних конкурсах, що їх проводились під егідою Світової федерації українських жіночих організацій (СФУЖО). Дітям молодшого шкільного віку письменниця адресує книги «Призабуті казки» (1977), «Як Олег здобув Цар-город» (1989).

До 40-річчя трагічних подій Голодомору в Україні письменниця публікує повість «Каміння під косою» (1973, невеликим накладом перевидана в Україні, 1994), яка «викликала великий резонанс серед української діаспори в Канаді 70-х р.». Адже молоде покоління української діаспори не в повній мірі усвідомлювало розміри і зміст великої трагедії українського народу – Голодомору 1932–1933 років, не уявляло собі безмірної жорстокості тоталітарного злочинного більшовицького режиму проти українських селян.

Події 1990-х р. в Україні застали Ольгу Мак «досить знесиленою життєвими трудами, але все ж привітала вона Незалежність із притаманною їй живістю, відвідала Україну та святі місця свого дитинства й молодості, зав'язувала стосунки з літературним світом на материку». У вересні 1993 р., через п'ятдесят літ розлуки, українська письменниця з Канади побувала в Україні, відвідала Кам'янець-Подільський, Київ, Львів, Ніжин, Чернівці, Хотин. Ольга Мак (*Оля Петрушка, як її прозивали в школі*), яка гаряче любила Україну і якій присвятила свій талант, у Кам'янці-Подільському зустрілася з подругою дитинства, своєю ровесницею – подільською фольклористкою Тамарою Сис-Бистрицькою. Про свої враження від міста Ольга Мак на радіоща писала: «А все ж моя колишня семилітка стоїть! Обшарпана, постаріла, облуплена, змінена всередині, але стоїть. Ні ДОПРу, ні арештантського дому нема, кладовищ також нема, але будинок колишнього Інституту для благородних девиць – також стоїть. І Пушкінський дім, і ІНО і ще дещо я впізнала. Та найцінніша моя знахідка – Тамара. Для мене Тамарка. Лишень постаріла...». 1 жовтня Ольга Мак виступила в Києві на творчому вечорі влаштованому на її честь Спілкою письменників України, а вже наступного дня відлетіла в Торонто.

Повернувшись додому з подорожі в Україну, яка виснажила її вкрай і трохи відпочивши, вона пише розлогі роздуми «Катедра українських студій чи Кафедра малоросіяництва?» (1996), які стали доказом її невсипучої чуйності до української справи. Цю свою останню широко друковану працю, в якій вона застерігає діаспору перед впливами на її мову – насильно русифікованого правопису, який залишився в Україні як п'ятно колоніальної залежності від ворога», Ольга Мак розіслала усім своїм знайомим, щоб пробудити у них національну гідність і самоповагу. Однак сили помалу покидали письменницю, вона важко захворіла, знизилась її творча енергія.

Смерть навіки розлучила її з рідною стороною. Померла Ольга Нилівна Мак 18 січня 1998 р. Похована в чужій землі, хоча й на українському кладовищі св. Володимира в Овквілл, неподалік Торонто.

«Її твори написані настільки гостро і захоплююче, що від них неможливо відірватися, та справа не лише в динамічному розгортанні їх сюжету, а передусім в оголеній правді життя. Дуже приваблює глибина і оригінальність мислення авторки, часом вона парадоксальна, але це далеко не якась інтелекту-

альна гра, а послідовність і точність пізнання дійсності, нещадність висновків. Головні герої – це люди сильної волі, люди боротьби. Такою ж сильною, рішучою, як і її герої, а разом з тим шляхетною і доброю була і Ольга Мак». Хоча переважна більшість її творів написана для молодших і старших дітей, стиль її письма «позначено імпресіоністичною наснагою, пройнято ностальгічними елементами, любов'ю до України. Її герої вольові, сповнені енергії, люблять свій народ, свою країну».

О. Г. [Ольга Гец]. Червоний скетч у Словацькому виконанні

(До восьмої річниці комуністичного путчу на Словащині).

Свобода (Джерсі-Сіті). 1952. Ч. 268–316. 9 жовтня – 26 листопада.

Правду кажучи, ми самі були винні!..

Адже казали нам ще коло Криниці, що Словащина сильно підмінована большевицькими агітаторами і що там з дня на день може вибухнути комуністичне повстання. Тому більш розсудливі люди пробивалися десь в напрямі Кракова. їхали навіть до Німеччини, нехтуючи всіми благами, які обіцяла Словащина – єдина в німецькій сфері впливів країна, що опинилася поза межами скупого воєнного планування.

Але які аргументи могли встояти перед спокусою добитися до свого роду «музейної» країни «батьовок», кнудлів, ненормованого хліби, необмежених папіросів, ковбас, панчіх, свобідної продажі клоччяної «вовни», дерев'яного «шовку» і т. д. і т. д.

І хіба не гріх було пропускати, що в такій добрій, такій, можна сказати, модерно-патріархальній країні, котра збиралася ось-ось гостинно відкрити для нас двері, виникне таке, вибачте, свинство, як комунізм? Хіба можна було стравити в голові саме припущення, щоб через одну ту дурну небезпеку тисячі людей, уже відвиклих або й зроду непривиклих до «капіталістичного» життя, мусіли зректися можливості скористати з такої чудесної, просто вимріяної нагоди?

Ні, мало кого переконала небажана загроза, не лякали також і достовірні відомості про те, що в Словащині нема ні «Союзів» ні «комітетів» ні навіть виглядів на якусь порядну роботу.

Оптимістична українська натура:

– Та якось то воно буде!..

– Та з голоду в Словащині ще ніхто не вмер!..

– Та аби руки і голова на карку – дамо собі раду!..

– Та!..

– Та!..

Одним словом, мало знайшлося людей, які не піддалися спокусі.

Ще в Новому Санчі за перепустку на Словащину платилися величезні хабарі, в Криниці і околицях тільки й було чути про Словащину, яку відміняли на всі способи.

Ах, та прекрасна Словащина!

Перший поїзд, що відійшов у Словащину зі ст. Мушина, угинався під тягарем. Вагони на половину або дві третини були виповнені багажами, а на багажах, мов комашня, роїлися люди. Офіційно поїзд був призначений для

родин Української Дивізії, але фактично поїхала там найзаможніша частина втікачів, яка розпоряджала певного характеру «доказами», перед котрими мізерно блідли довідки зі штабу Дивізії. Не знали бідні «щасливці» з першого транспорту, що за свій поспіх і «комерційний» сприт потім тяжко прийдеться розплачуватися у Банській Бистриці...

Нам же, масі втікачів, що чисельно в десятки разів переважала тих «щасливців», німецька військова влада наказала добиватися до ст. Північна, положеної на кільканадцять кілометрів на північ від Мушини, бо саме коло Північної плянувалася масова переправа на Словаччину.

Як мені, жінці з двома малими доньками і кількома клунками, вдалося влізти у переповнений понад всяку людську уяву поїзд і як потім приходилося з нього вилазити – треба би було написати хіба цілу повість. Але, як би там не було, я опинилася раннім ранком на ст. Північна.

Тут уже кипіло і вирувало життя. Маса різноманітного люду метушилися, бігали, перегукувалися, пересували з одного місця на друге свої спаковані «маетки», кричали, переконували, благали і взагалі поводитися так, ніби околиці Північної загрожували потоп або вибух вулкану. Тривожило людей те, що ніде не було видно ні розпорядчиків, ні представників влади, і що ніхто не знав, як і коли має відбуватися переправа і чи взагалі вона буде.

Від станції до словацької рогатки, мов на прощу, йшли юрби людей: одні – туди з недобр'ям до принесених відомостей, другі – назад з безнадійними мінами. І справді, для тих, хто не ходив і не бачив на власні очі, трудно було повірити: як може вхід до казкового царства вільної продажі «батьовок» і «саямі», країни без «ляндв'єртів», «тебітскомісарів» і «арбайтсамтів», бути ніким не стережений!!! Коли б так цілий кордон наїжився жерлами гармат і цівками кулеметів, коли б так довкола стояло військо у воєнному поготівлі – все було б далеко природніше, зрозуміліше і заспокоїливіше. А то, – уявіть собі! – отак навпоперек тої самої дороги стоїть шлягбавм, коло нього – дерев'яна будка, трохи далі, по другий бік дороги, ще якась будівля і – ні одної живої словацької душі ніде! Де-хто вже думав, що сторожа замаскована в корчах, і, щоб спровокувати її до виявлення себе, переходили на той бік, або сідали верхи на шлягбавм, кричали, свистіли, гукали – але безвислідно: довкола панувала та сама нескаламучена типса погожого гірського ранку.

Раптом, невідомо звідки, з блискавичною швидкістю поширилась чутка, що до Словаччини нас ніхто не думає вивозити, а сконцентрували тут, щоб вивезти до Німеччини. Зчинилася паніка. Люди заметушилися ще живіше, ще голосніше почали перегукуватися, ще з більшим поспіхом і більшим безглуздям почали пересовувати свої багажі.

В самий розгар паніки з'явилися селянські підводи, власники яких пояснили, що їх змобілізували для транспортування наших речей до кордону. Тут уже зчинялося правдиве пекло! Люди, мов божевільні, кинулися до своїх речей і почали їх тягнути на підводи. Сотні рук шарпали фірманів за поли, за рукави, пхали гроші, пляшки з горілкою, якісь речі, якісь лахи, аби загарантувати собі місце. Кожна підвода і кожний погонич перетворилися в обложені шпилі, об які розбивалися бурхливі хвилі людського натовпу. Крик, сварка, сльози, благання, суперечки – все перемішалось в дикий водоспад звуків. Одні пхали на підводи свої клунки, другі, стоячи зверху, скидали їх назад, а найбільш спритні потихеньку вислизали з натовпу геть і, перейнявши фірманів ще по дорозі до станції, навантажували підводи своїми речами, сідали зверху і так

тріумфально в'їжджали на місце загального збору. У фірманів уже була закуплена наперед друга, третя, четверта і ще там, невідомо яка, черга.

– Ви ж, пане господарю, не забудьте! Я ж вам уже заплатив, чуете?.. Та чекайте, люди! Ну, чого ви пхаєтесь?! Господарю, чи ви чуєте, що я вам кажу?.. Як вернетесь, то щоб нікого не... Пане, та вступіться, дайте мені слово сказати!.. Пане господарю, ви ж не забудьте, що я вам уже заплатив!.. Я ось тут-остоятиму!.. А най то ясний шляк трафить! Чи ви, люди, подуріли, чи що?!!

Загулюкани і збиті з пантелику власники підвід безпомічно оглядалися по сторонах, не знаючи, що робити.

Нарешті з'являється кілька німецьких старшин. Від застави також біжать засапані люди і повідомляють, що на кордоні вже є сторожа і словацькі урядовці. Перші навантажені фірн на команду прибулих німців поволі рушають в сторону застави. Їх проводять тисячі заздрісних очей...

Німці тим часом роблять порядки, дають накази, утихомирюють, і юрба поволі опам'ятовується.

Та коли через годину повернули фіри з горами речей, німці здивувались. Їх обступили власники «багажів» і почали «делікатно» вияснювали, що вони, «аби не затримувати решти людей», поспішили ще на поворотній дорозі фірн поскладати свої речі, і вже можуть їхати. «Вияснення приводить німців у страшну лють. Один старшина вискакує на першу підводу і власноручно починає шпурляти речі додолу. Крякають, падаючи, елегантні валізки, тріщать важкі коші, котяться, смішно кульгаючи, м'які мішки і клунки, заламують в розпуці руки власники.

– Ви всі поїдете останніми підводами! – репетує німець.

– Ніхто не має права тут розпоряджатися! Командуємо ми! Тихо! Перші їдуть родини з малими дітьми.

Рішуча постава старшини визнається справедливою, і хоч багато є розчарованих і навіть «потерпілих матеріально», але натовп, відчувши тверду руку дисципліни, заспокоюється остаточно.

– Ви! – підходить до мене один старшина. – Де ваш чоловік?

– Я не маю чоловіка.

– Це ваші діти?

– Так.

– Давайте ваші речі на віз, скоро! Ей ви там, мужчини, допоможіть цій жінці, раз-два!..

За яку годину, вже діставши на кордоні перші папери, нарешті переступаю кордон «землі обітованої». Нас везуть ще яких два кілометри далі за кордон і дослівно висипають на великій долині, замкненій з одного боку горами, а з другого – бистрим потоком. Довкола – жодної будівлі, жодної позначки людського житла, тільки ліс, гора і широка стрічка шосе, що повзе в гори. Обіцяного словацького добробуту не видно ніде зовсім.

Одні підводи виїжджають, другі приїжджають, і поволі долина наповнюється гамором, людьми і речами.

Переправа триває щось зо три дні. Ми тимчасом живемо під голим небом і замість книдлів, цього привабливого кулінарного «плагіату» з чеської кухні, вдоволяємось поки-що всіми можливими комбінаціями з привезених запасів. Хто має начиння і не лінивий може собі щодня зробити теплу страву. Хто не має в чому або з чого варити – живе Бог-зна чим. Однак, дійсно, не видно, щоб хтось вмирав із голоду.

Несподівано над потоком зустрічаю мужчину, обличчя котрого мені видається знайомим. Придивившись ближче, пізнаю в ньому мого товариша з молодих літ, з котрим не бачилася 15 років.

– Невже це ви Андрій З. ? – питаю радісно.

Так, це був він.

Після обміну найголовнішими питаннями і відповідями, Андрій веде мене знайомитись з людьми, з якими він їхав нерозлучно кілька місяців, отже зжився і заприятелював. Був це доволі великий гурт, з якого відмічаю лише кількох персонажів: лісничий інженер Іван Антонович, самотний, так само лісничий інженер Антон Степанович з дружиною Катею і двома дітьми, один старший пац, якого чомусь звали «дідом» Борисом з дружиною і донькою Надійною, молодий шофер-механік Ілько – наречений Надійки, і молода пара Зіна і Михайло. Довідавшись, що я їду без ближчого товариства, нова громада знайомих пропонує мені приступити з ними до компанії і триматися разом. Я, звичайно, годжуся.

Живемо під відкритим небом чотири дні, і ніхто небом чотири дні, і ніхто не знає, що має бути далі. Виглядає так, як би про нас цілком забули, бо ні словаки ні німці не навідуються. Але п'ятого дня вранці з'являються вантажні авта і словацькі урядовці, які повідомляють нас, що ми маємо їхати до Подолінця.

Як не дивно, але на цей раз вже нема ніякого поспіху чи безголов'я. Не відомо, як і коли, але вже серед самих утікачів зорганізувалася ініціативна група, яка керує порядком. Мене викликають першою і садять на перше авто. Може через годину навантажені авта рушають.

Ідемо спочатку попід густими склепіннями лісів, потім виїжджаємо в царство чагарників, нарешті, підіймаємося на цілком голі верховини, де свище пронизливий холодний вітер, і, переваливши кряж, починаємо спускатися в долину. Привітна Словаччина покійно розстелює перед нами свої багаті, густо ткані земним оксамитом і золотом сонця краєвиди.

Коло другої години дня вїжджаємо в Подолінец. Нас приміщують у великому шкільному будинку, де попід стінами лежить свіже сіно, солома, а подекуди і матраци. Будинок потопає в зелені старого парку, за яким широка, рівна лука спадає в холодні, рвучкі хвилі Попраду. Школа стоїть на самому краю міста, і нас просять поки-що, в саме місто не ходити.

Увечорі з'являються чепурні, добродушні словачки з дзбанками гарячого молока, кави, свіжого, білого хліба, яблуками, солониною, ковбасою і т. д.

Отже, не брехали люди: був ще рай на землі!

В Подолінці затримуємося всього пару днів, поки не полагоджуємо остаточну справу пашпортів. Однак, і за цей короткий час, говорячи з населенням і навіть урядовцями, переконаємося, що серед них є багато «рожевих» або й зовсім «червоних», і це псує нам настрої. Разом з тим, невідомо, з якого джерела, між втікачами шириться не то остоорога, не то наказ: не вступати зі словаками в жодні політичні дискусії, не лаяти комуністів, а на питання урядової анкети про причини виїзду з дому відповідати, що нас насильно вивезли німці. Частина з тим годиться, частина – ні і говорить не тільки комісії, а й цікавим словакам правду.

Через два дні нам дають поїзд, і ми їдемо спочатку просто на схід до міста Попрад Татри, звідси повертаємо під гострим кутом в протилежний бік і їдемо на захід. Нас дивує зракова, вибудована на невдячному терені залізниця, з десятками тунелів і мостів; захоплює чистота і порядок міст і сіл, як також розкішні гірські краєвиди.

З боку «харчевого» ми знаходимося частково під опікою Червоного Хреста, частково – гостинного словацького населення.

На другий день подорожі зустрілись ми на одній станції з іншими транспортними втікачів, які прибули сюди через Мадярщину кілька тижнів перед нами. Розмова з тими людьми посяла в наших серцях сильну тривогу: вони вже мали час, щоб познайомитися докладніше з обставинами, і переконані, що ґрунт Словаччини для нас дуже небезпечний. Але ще гірше відчули ми себе, зустрівшись з другим транспортом, люди з котрого сказали нам просто, що еміграційний уряд, в розпорядженні котрого ми знаходимося, складається з самих комуністів і що нас прийняли по таємному, договору з Советами, щоб потім масово відвезти до ССРСР.

Тому ці люди з другого транспорту тепер шукали дороги до Австрії, радо годились проміняти словацькі гостинність і добробут на аліянтські бомби, і нам радили робити те саме.

Але що можна було розпочати, сидячи в поїзді спеціального призначення! Не вилазити ж усім на будь-якій станції з вимогою зміни маршруту. Отже, треба було поки-що сидіти і чекати, аж поки замість хиткої підлоги вагону не станемо ногами на землю.

Ніби, щоб остаточно затруїти нам настрої, випадок підставляє нам ще одну характерну зустріч – військовий поїзд. Чи то він їхав на фронт, чи вертав звідти – невідомо. Однак, зауваживши нас, вояки почали свистати і кричати, а потім з одного вагону вискочило двоє молодих жовнірів і підійшли до нас. Почали питати, хто ми і звідки, а потім несподівано спитали:

– А пречо сте мордовалі жидов?

З нас іще ніхто не вів зібратися з відповіддю, як пролунав сигнал, і вояки побігли назад. Всі, хто чув останнє питання, стояли приголомшені цілком, а з військового потягу, спочатку невиразно і непевно, але потім все чіткіше і твердіше починає вириватись мелодія знаменитої російської «Катюші». Ми слухаємо, і навіть не хочемо вірити: звідки ця пісня тут відома?

«Пусть он вспомнит девушку простую,
Пусть он вспомнит, как она поют
Пусть он землю бережот радную...»* –

співають словаки. – «А сосед Катюшу збережот», – раптом падає високий тенор у нашому вагоні, і ми всі мимоволі вибухаємо реготом.

На четвертий день подорожі перед вечером зупиняємося на станції «Червена Скала» – кінцевому пункті нашої залізничної мандрівки.

Виходимо з вагонів і зі скімлінням серця оглядаємося довкола. Просто перед нами бовваніє велетенська кам'яна брила зловіщої фарби засохлої крові – «Червена Скала». Довкола – стрімкі височезні гори, порослі густими лісами, що у западаючих сумерках видаються чорними, мов гігантський вивернутий кожух. На небі ще десь є сонце, але його заступають високі гори, а тому в цій пропасті починає моментально темніти і здіймається туман. Краєвид величний як у казці, і як у казці моторошний.

Ми стоїмо безмовно, пригнічені зловіщим видовищем, а серед гробової тиші розлягається несподівано низький пророчий бас:

– Отут нам, братці, й клямка!

Дійсно, виглядає так, що ми опинилися в западні, з якої годі шукати рятунку.

Може через півгодини до нас наближаються якісь постаті з ліхтарними і наказують виладовуватися. Виконуємо наказ мляво, з тяжким серцем, бо, зрештою, нічого іншого не лишається робити.

Десь з лісів, немов би зависнувши в повітрі, з'являються витріщені, злющі прожектори авт, як очі передпогопових потвор, а потім під'їжджають і самі авта, що видаються нам подібними до знаменитих «чорних воронів». Все це виглядає так таємниче-жахливо, що багато людей під різними претекстами просить залишитися на ніч на стації.

А ми знову в першому критому вантажному авті їдемо кудись дідько знає куди!

По двох годинах їзди приїжджаємо в містечко Мурань. Побачивши світло, наготовану свіжу соломку в чистій, просторій школі, привітних словацьких «не-нечок» з повними кошами, полекшено зідхаємо і в душі сміємось над своїм недавнім страхом.

В Мурані затримуємося неповну добу. На другий день перед вечором нас знову садять на авта і везуть далі. Одних до містечка Ревуца, других в інші села, а ми опинилися в селі Муранска Длга Лука на половині дороги між Муранню і Ревуцою. В Муранській Длгій Луці є аж три церкви (католицька, протестантська і адвентистська) і три школи, хоч село не дуже велике. Я зі своїми новими знайомими опиняємося в найменшій і найстарішій школі, яка має всього одну залу. Стіни в ній горбаті, стеля обвисла, підлога прогнила – але дарма. Окрім нашого гуртка, до нас потрапляє один художник а дружиною, старий учитель з козацькими вусами, якийсь Альошка Архангельський, криміналіст, на обличчі якого відбилися всі людські пороки, та ще кілька людей, про котрих я вже тепер забула.

Того ж самого вечора стається інцидент: Зіна прожогом влетіла знадвору і посинілими від переляку устами вилебеділа, що за нею гнався «вар'ят»:

– Такий страшний, в довгій сорочці, волосся розкуйовджене, з рота течє піна... Боже! Я насилу втікля!..

Але коли ми на другий день вийшли вранці на вулицю, то побачили таких «вар'ятів» відразу кільканадцять. «Довга сорочка» – була зовсім не сорочка, а широчезні білі штани до коліна, які звичайно носять словаки. Як потім ми уже бачили, навіть в неділю більшість з них ходила в таких штанах, до котрих одягалосся звичайно чорну маринарку європейського крою.

З зарядженого «слідства» над виниклим «інцидентом» виявилосся, що «той вар'ят» власне не біг, а просто йшов вулицею, а щодо розкуйовдженого волосся та інших познак божевілля, то їх у темноті не було видно...

Перші два-три дні ми просто відпочиваємо, впиваючи кожним нервом спокій і тиху радість цілком нового для нас життя. Мило було дивитися на запопадливих у роботі селян, що нагадували працьовитих муравлів, мило було слухати їхню особливу, співучу мову, одночасно перетикану дивними словами, подібними до сухого стрекоту переляканого польового коника, «смерть» (смерть), «хрбт» (хребет), «штартк» (четвер), «врцк» (ворок). Цікаві і захоплюючі були звичай словаків, їхній побут, їхня строга моральність і навіть їхня дитяча наївність в тих проблемах, які потрясали цілим світом. Політичні катаклізми, що в останніх трьох десятиріччях перекроїли і продовжували далі перекроювати обличчя світу, що міняли не тільки державні кордони, а перекручували побут і світогляди людей, не зачепили устроїв ні матеріального життя словаків: тут все ще панував старий, здоровий і міцний аромат давнини і традиції.

Пригноблені розчаруваннями, заражені скептицизмом і вибиті з нормальної колії життя, ми дивилися на словаків, як на дітей, а одночасно самі чисто по-дитячому тішилися різними дрібницями, які міцно сиділи в словацькому побуті. Тішили нас «живі оголошення», або «бубни», в особах урядовців сільського управління, завданням яких було оголошувати накази влади. Отак іде селом поважний віком словак в чорній камізелці і коротких білих штанах з барабаном на грудях і папером у руці. Пройшовши з 50 кроків, зупиняється і б'є в барабан. Коли коло нього збереться гурт, читає розпорядження або наказ, барабанить знову і йде далі, щоб на найближчому закруті вулиці повторити те саме.

Тішить вас строгий порядок виходу з церкви, згідно з яким парафіяни виходять, починаючи з перших лавок, як жовніри, з молитовниками або Бібліями під лівою пахвою, один за одним, рівним кроком, лавка за, лавкою справа й зліва, аж поки дійде черга до тих, що за браком місця стоять при самому вході до церкви. Тішить нас навіть звичай настромлювати на цвяхи, на яких в строгій послідовності за принципами величини і кольору висять чисті баняки, маленькі розетки, вирізані з кольорового паперу...

* Останній рядок куплету: «А любов Катюша збережить».

Поки нам урядили спільну таборову кухню і привезли провіант, кожний біженець був прикріплений на прохарчування до якоїсь господині, а щедрі словачки варили для гостя такі величезні баняки «бобу» (фасолі), що ними могла би насититися ціла сотня жовнів. Не зовсім приємно було ходити по селі, шукати число господині і, увійшовши до хати, казати, «Дайте їсти!» Тому значна частина наших людей вирішила зі своїх прав не користатися. Але словаки – народ карний, і тому зараз же на перше снідання по школах забігали «ненечки», шукаючи свого «нахлібника». Пізніше, навіть коли ми мали свою кухню, щедрі господарі і далі вперто настоювали на тому, щоб їхньою хліба-солі не цуратися. Посадивши гостя за стіл, господар або господиня брали величезний хліб і відповідний до нього по розміру ніж, подавали гостеві і припрошували:

– Одкройте си хлібіка!..

Згідно зі словацькими звичаями, відрізати комусь хліба означало понизити гостя, або дати зрозуміти, що він не є рівний з господарем. Так, наприклад, циганам, що жили окремо за словацькими селами і працювали на полі у словаків, не тільки відрізалось хліб, але й ніколи не сідалось з ними разом. Не було це свідомим намаганням пониження циган, до яких зрештою, словаки мали навіть певні симпатії, а просто традиція, вкорінена з незапам'ятних часів.

Однак, просидівши кілька днів і наситившись спокоєм, почали ми думати і про майбутнє. Сидіти на дарованому хлібі двом соткам здорових людей, в такий час, коли місцеве населення тяжко працювало з ранку до ночі, було попросту ніяково, а тому біженці почали шукати роботи. Але невелике і небагате село робочих рук на постійну роботу не потребувало. А сільський уряд на питання, що, властиво, ми маємо далі робити? – не міг дати ніякої відповіді.

– Почекайте, – розводили вони руками. – Ми ще не маємо щодо вас ніяких розпоряджень...

Це пахло погано, і нам пригадалися знову остороги людей з зустрінутих транспортів. Дістаємо карту Словаччини і починаємо вивчати наше положення. Воно є препаскудне: знаходимось цілком в стороні від головних шосейних і залізничних трактів, далеко від індустріальних центрів; з півночі нас обступили непрохідні Татри, з півдня – маємо гірський і лісистий мадярський

кордон. Виглядало так, що нас дійсно запхали сюди з певним розмислом.

Тим часом словаки, чи то з прихильністю, чи то з антипатіями, з кожним днем одвертіше говорять про неминучість протинімецького повстання, яке підготовляється «русами» і може вибухнути кожної хвилини.

Найрозумніше, що можна було б зробити – виїхати з цієї діри, однак на «втечу» треба було мати гроші, а їх не було, як рівно ж не було надії їх скоро здобути.

Ситуація, короче кажучи, склалась найсумніша.

Щоправда, частина мужчин познаходила сяку-таку роботу: в столярстві, шевстві і на будові, але основна маса ситіла бездіяльно і чекала.

Кожен з нас, непомітно для самого себе, здобув у товаристві якусь «славу» і зайняв якесь становище. Так, наприклад, інженер Іван Антонович був серед мужчин найбільш інтелігентним і найбільш розсудливим, а силою свого характеру імпував усім. Він перетворився в душу нашого товариства і очолив своерідну «партію», яка була творцем різних проєктів.

До цієї «партії» належав ще інженер В., я і Зіна. Антін Степанович, старий учитель і строга, деспотичної вдачі дружина «діда» Бориса були «хронічними опозиціонерами». Андрій, Ілько і Зінин чоловік – Михайло завжди тримали руку за нами проти «опозиції», хоч особливою активністю не відзначалися. «Дід» Борис, дрібненький, сухорлявий, жвавий, з маленькими гарними вусами і бистрими, трохи наляканими темними оченятами, по-черзі висміював то нас, то «опозицію» і здобув собі заслужено славу найдотепнішого і найвеселішого чоловіка з нашого гурту. Він, здається, таки боявся своєї похмурої, гордої дружини, хоч із словних перепалок з нею, завдяки своїм обеззброюючим жартам, завжди виходив переможцем. Найбільш незною і чужою людиною, що стала «притчюю во язицех», як втілення всіх людських пороків, був Альошка Архангельський. Зі свого минулого він не робив ніякого секрету: признавався, що батьків своїх не пам'ятав і більшу половину свого життя «виховувався» під мостами, під вагонами і у в'язницях. Фаху він не мав ніякого, якщо не числити злочинства. Казав, що працював у міліції, ГПУ і НКВД, але, чи то була правда – годі було перевірити. Архангельський мав років 45. Був високий, довгов'язий, з антипатичним обличчям, з повикриваними чи повибиваними зубами і з носом, глибоко вдавленим посередині. Не був п'яним, чи підхмеленим тільки тоді, коли не було можливості десь випити, а коли був тверезий, то алкогольній чад заміняв чадом власної фантазії, котра була у нього дуже убога.

Звичайно увечорі, коли всі лягали, Архангельський починав розповідати про свої «любовні пригоди». «Жінок», як розказував Альошка, у нього було кілька десятків, а окрім того, в ньому «до втрати свідомости» закохувалися жінки різних директорів, начальників і професорів. На доказ своєї «любови» ці жінки обсипали Альошку цінними подарунками, в першу чергу золотими (неодмінно золотими!) годинниками своїх чоловіків. «Історії» були подібні одна до одної, як мідні монети одного випуску, і повторювались майже без варіантів. Через кілька днів нашого побуту в Муранській Длгій Луці, Архангельський заявив, що вже і тут до нього «чіпляються». Він почав дійсно непомітно вислизати зі школи і повертався вночі, часом з деяким грошем, отже, п'яний, часом тверезий, отже, без грошей і похмурий, як темна ніч. Коли «визлазка» була невдалою, то на питання: де був? – Архангельський відповідав, що ходив шукати роботи. Коли приходив веселий, то на те саме питання відповідав інакше:

– Да, вот, знаєш, просіла одна словачка прійте к ней на роботу.
– Яка словачка? – допитували мужчини.
– Ну вот, «яка», «яка»?!.. Да та самая, что пріходила вчера: толстая такая, красивая (неодмінно «толстая» і неодмінно «красивая!»). Мужа ёю на фронте убілі.
– Так ти б, може, женився? – питав дід Борис.
Альошка зідхав:
– Говоріла она мне это тоже самое... Да толькі у нійо хозяйство большое, работать нужно. А я к тяжелой работе не привык.
– Та нащо ж тобі «работать»? – тягнув далі дід Борис. – Ти б от женився, а нас за наймитів узав. Ми б тобі й «работали».
– Нет, не хочу! Она – хорошая баба, толькі неінтелігентная... Да і не могу я женицца: у меня дома жена есть.
– Та що ти?! – зривалося кілька голосів. – Та ти ж сказав, що розвівся!..
– Ну, это я с другой развйолея, а с етой – нет.
– І ця твоя жінка інтелігентна?
– А как же! – не моргнувши оком відповідав Архангельський. – Універсітет кончіла. Тепер секретарьом обкома партии работает.
– Де? Де?^
– Ну, вот опять: «де», «де»? Много знать будете – постареетесь.
Одного вечора Архангельський приволік досить величний клунок і кинув його собі під голову. Коли ми на другий ранок подивилися в той кут, де спав наш «дон Жуан», побачили згорнений перський килим. Альошка тим часом неспокійно хропів і кидався, віддихаючи тяжким запахом горілчаного перегару. Прокинувся аж перед полуднем і перш усього спитав, хто йому продасть горілки. Горілку дехто з нас мав, але тримав її на скрутну хвилину, бо горілки в Словаччині у вільній продажі не було, а тому вона мала велику вартість.
– Ну, кто имеет водку? – повторив Архангельський, сплюнувши. – Мне похмелицца нада. Я заплачу!
Ніхто не відповідав.
– Сlišіте, ребята? Я хорошо заплачу! Вот золотие часы! – і він дійсно витягнув великого кишенькового золотого годинника з грубим ланцюжком.
– Це чи не ота «толстая», «красивая» тобі «подарувала»? – спитав дід Борис.
– Подарувала не подарувала, а я меняю – вот і всё!
Іван Антонович звівся на ноги, підійшов до Архангельського, взяв у нього годинника, оглянув, потім відігнув кінчик килима, а тоді сказав:
– Слухай ти, Архангельський, зараз же візьми той килим і той годинник і поклади їх туди, де вони вчора лежали. Чуєш?
– А тебе какое дело, где они лежали? – відгризнувся Архангельський.
– А таке, що злодія ми укривати між собою не будемо!
– Злодій? А што я у тібя украл, а? Ілі я вообще у кого-нібудь тут что взял?
Та тут в розмову вмішалися всі присутні:
– Через тебе нас всіх злодіями будуть називати!..
– Одна паршива вівця цілу отару паскудить!..
– У нас годинників не краде, але честь краде!..
– Викинути його!..
– Заявити старості села!..
Архангельський раптом змі'як:
– Ладно, ладно, не кричіте. Агнесу назад. Это міня просіла адна словачка продать. Ёю мужа на войне убілі, детішкам жрать нечево!..

Архангельський згорнув килим і подався задвірками за село. Прийшов знову вночі, але вже без килима.

Так серед дрібних пригод і гризот про майбутнє минуло пару тижнів.

21 серпня, коли я прийшла на сніданок до своїх добровільних «хлібодавців», господиня мені сказала:

– Уж нема Словенска.

– Як то? – здивувалася я. – Чому нема?

– Тому, що сьогодні радіо подало, що є знову «Ческо-Словенско».

– Що ж то, – далі не розуміла я, – німці хіба звільнили Чехію?

– Ні, – посміхнулася господиня, махнувши рукою. – Це партизани з'єдналися з чехами і тепер разом з «русами» будуть воювати проти німців. Навіть уже новий уряд є в Банській Бистриці... Одкрійте си хлібіка!..

Але мені відразу стало не до «хлібіка». Ціпка рука тривоги здавила мені груди і стала клубком у горлі.

– Що ж тепер буде?! – виривається у мене вголос питання, звернене до самої себе.

– О, – відповідає господиня, – тепер буде ліпше! У нас за Чехо-Словаччини було дуже добре, краще, як тепер... Одкрійте си хлібіка!..

– А що ж ваші люди кажуть на це?

– Люди всяко кажуть. Але нам, селянам, нема чого в політику мішатися. Яка влада не буде – нам що? Даром ніхто нічого не дасть і нашого «седляцтва» нам не відберуть. То вчені люди політикою займаються, а «седляк» при кожній владі мусить однаково тяжко працювати.

Хоч який великий сантимент почуваю я до словаків узагалі, а до моєї доброї господині зокрема, але не можу здушити в собі грішної думки: «Ні, вам треба скоштувати комунізму і колгоспів, щоб ви зрозуміли, чи селянам дійсно є бай-дуже, яка влада ними рядить!..»

Вернувшись до школи, застаю всіх подавленими, з мертвецькими обличчями і опущеними руками. Говорять притишеними голосами, немов на похороні, і тепер аж всі ясно розуміють, що такі треба було тікати. І, як то звичайно буває по невчасі, виходить, ще й гроші при бажанні можна би змобілізувати, що можна було і без грошей просто перейти в Мадярщину і, врешті решт, що ми «лінюхи», «роззяви» і що, остаточно, «так нам дуракам, і треба!..»

По селі ходить «бубон» і проголошує новину. Окрім того, сільська управа повідомляє нас, що ми всі «у власних інтересах» мусимо сьогодні о 6 год. поплудні зібратися до місцевого бару, де для нас буде наставлений радіо-апарат на Банську Бистрицю, щоб ми могли вислухати заклик нової влади.

До вечора тиняємося, мов запаморочені, і навіть дід Борис не має охоти жартувати. Один тільки Архангельський не проявляє ні страху ні радості, бо, як заявив сам, йому було «всьо равно».

Увечорі, згідно з розпорядженням, збираємося в барі, де застаємо вже чимало цікавих словаків.

Навіть тепер, вісім років пізніше, я не можу собі, як тяжкого гріха, простити факту, що пішла слухати цього «звернення», бо такого потрясачого враження на мене не зробила ні одна з тисяч комуністичних промов чи закликів, які доводилося вислуховувати, ще перебуваючи по той бік «залізної заслони». Можливо, що вироблений свого роду імунітет за три роки розлуки з «старшим братом» ослабів, і тому отрута діяла з повною силою. Не страх, навіть не ненависть, тільки почуття потворної огиди, здавалось, виповнили кожную клітину

мого тіла. Кожне слово «заклику» було вирахованим пльовком у наші душі. Все звернення, спочатку надаване по-словацьки, а потім по-російськи і ніби адресоване до нас, фактично було розраховане на компромітацію біженців у очах місцевого населення, а тим самим і на вибілювання режиму, від якого в паніці тікали сотні тисяч людей. Починалося воно лайкою німецьких фашистів і їхніх «прихвостнів» (себто, нас), котрі зрадили свою батьківщину, яка за допомогою доблесної червоної армії під керівництвом «мудрого і геніального», громила ворогів і несла звільнення народам Європи.

Після цієї лайки починалося найстрашніше – «прощення»: хоч ми були і «зрадники», і «запроданці», і «злочинці», але нам давалося можливість «поправитися» і в рядах словацької комуністичної партизанки «власною кров'ю змити свої тяжкі гріхи». Ми повинні були «виправдати», поки-що незаслужене «довір'я», яке так «великодушно» дарував нам «рідний батько».

– Батьківщина простила вам! Батьківщина, мов рідна мати, тужить за своїми блудними дітьми! Двері батьківщини стоять гостинно відкриті, для кожного, хто чесно хоче працювати для її добра, хоч і які тяжкі провини були б за ним. Батьківщина чекає вас! На вас чекають ваші батьки, брати і діти! Вас чекає рідна земля! –

І на самий кінець:

– Війна вирвала вас з рідних гнізд і загнала далеко на чужину. Ваші серця на спогад за втраченим обливаються кров'ю. Але не трайте надії! Не довго вам лишилося терпіти! Уже близький той день, коли доблесна червона армія дасть вам можливість повернутися туди, куди стремлять ваші пошарпані тугою серця. Кріпіться, не впадайте в розпач! Радісний день зустрічі наступить скоро!...

Цей блюзнірський потік провокації, густий від смердючого бруду виполокуваних онуч комуністичного лицемірства, спирав віддих і розсаджував груди. Я з неймовірними зусиллями опановую в собі напад істерії, виходжу, скупала у власному поті, і аж тоді відчуваю жах. Не жах смерті, а жах невимовної огиди і образи, такий жах, від якого смерть здається щасливим рятунком! І, коли б так не відповідальність за дітей, то напевно в той страшний вечір я заманіфестувала б свій протест, а ці спогади не було б кому писати...

Вернулись ми до школи ще більше пригноблені, ніж виходили, і зараз же гарячково взялися до обмірковування становища. Наймудрішим здавався єдиний вихід: втеча малими групами на Мадярщину. Але і це було дуже ризиковане: по-перше, ми не знали терену, а до кордону було кільканадцять кілометрів тяжкої дороги; по-друге, по лісах було повно партизан, і наткнутися на них – означало наткнутися на смерть; по-третє, втеча двох соток людей, хоч і поділених на малі групи, не могла пройти непомітно і неодмінно скінчилась би загальною катастрофою. Ми ще не встигли прийти до жодних висновків, як з'явився Архангельський. Розмова увірвалась, бо ми цьому типові не довіряли.

Архангельський мовчки сів на своє місце і почав роззуватися.

Не знаю я, – заговорив з презирством, запихаючи скарпетки під солому, – чого ще ті баби в політику носа сують. І от тепер – масш!.. Ех, навіть говорити гидко!

– Це ти про кого? – спитав Іван Антонович.

– Та про кого ж іншого, як не про ту он мудру, – показав він пальцем на мене. – Свербів її язик про голод і про Єжова розказувати. От тепер, як придуть наші, так вони їй дадуть за агітацію!..

Всі озирнулися на мене з докором і поспускали голови; а я відчула щось, подібне дійсно до провини.

– З ким же це ти говорив? – спитав знову Іван Антонович.

– Все одно з ким...

– Ні, ти не крути, а коли почав, то говори до кінця! – в голосі Івана Антоновича забриніли нотки погрози.

– Чого мені крутити? Був я оце в «обходніка» (склепаря), а він же комуніст...

– Такий самий, як ти, – докинув учитель.

– Припустімо, – зухвало відповів Альошка, – насипте мені тепер на хвіст солі!.. Так от цей «обходнік» мені сказав, що вона – знов ткнув пальцем на мене, – німецька шпionка. От і радуйтеся! Договорилися, значить...

Я вже далі не слухаю, встаю і виходжу на вулицю.

– Отже, – думаю собі, – мені треба тікати вже, сьогодні вночі, бо завтра може бути пізно. Але як тікати? З дітьми? Це значить запропастити і себе і їх... Ні, життям дітей я не мала права ризикувати. Треба було для їх рятунку жертвувати всім...

Було вже досить пізно, і гаятись було не можна. По короткому, але надзвичайно болючому ваганню йду до місцевого священика. На щастя, у вікнах ще світиться.

Зайшовши до хати, починаю з істеричного плачу. Священик мовчки подає мені шклянку води і чекає, поки я трохи заспокоюся. Видно, що розуміє мене, хоч і не знає причини візиту.

Плугаючись і загинаючись, починаю викладати йому своє прохання, одночасно почувуючи, що воно є цілком абсурдним. Я прошу священика і тут же бажаю, щоб він мені відмовив. Прошу, щоб він заопікувався дітьми, примістив їх в добрих родинах (до речі, дійсно, вже декілька родин пропонували мені віддати їм дівчаток за своїх) і поміг якось скрити їхнє походження перед більшовиками, принаймні на той час, поки не зміниться ситуація. Я сама рішила тікати на Мадярщину. – Я мушу тікати не для власного рятунку, а для рятунку дітей. Бо, коли б мене тут спіймали, то, що б зробили зі мною – справа другорядна, але дітей забрали б і відвезли б до Росії. Ви не знаєте, що це для них означає, але я знаю і волю їх бачити мертвими!..

Священик співчуваюче хитає головою, а потім приносить карту Словаччини і розгортає переді мною.

– Дивіться, пані, ось це – Словаччина. Вона адміністративно поділена на п'ять «жуп». Повстанням охоплена тільки ось ця одна Бансько-Бистрицька «жупа». Досі німців у Словаччині було мало, але тепер напевне вони відтягнуть якісь частини, бо не можуть мати у своєму запіллі ворожого собі вогнища. Німці, правда, відступають, але для придушення такого повстання вони є дуже сильні... Я, пані, ніколи не був німецьким симпатиком, не є ним і зараз, але не можу не бачити їхньої сили. Нашим партизанам буде дуже крухо, – розумієте? – і ... і взагалі невідомо, як це все скінчиться... Я не відмовляюся допомогти вам, коли буде потрібно, але цієї потреби ще нема. Не раджу вам ні лишати дітей, ні тікати на Мадярщину... Пан Біг є милостивий до вдів і сиріт – здайтеся на Його ласку!..

Глянувши на кордони повстання, я раптом відчуваю, як мені з серця зсувається тяжка камінна брила, а натомість засвічується бадьорий вогник надії. Дякую священикові за пораду і готовість допомогти, прощаюся і вертаюся до школи.

На щастя, Архангельський вийшов, і я можу поділитися з гуртом новиною про межі повстання, яких досі ніхто не знав.

– Як? – радісно дивуються всі. – То, значить, не тільки Чехія, а й $\frac{4}{5}$ Словаччини не є в руках большевиків?! А на якій же підставі вони проголосили «вільну Чехо-Словаччину»?

Дідові Борисові раптом повернувся його гумор:

– А це ми вже завтра напишемо до Банської Бистриці і спитаємо!..

В залі вибухає сміх.

Поворот Альошки знову уриває нашу розмову. Гасимо світло і лягаємо спати. Я вмощуюся поміж донечками і почуваю себе безмежно щасливою...

Чи вже спали всі, чи ні, але я трохи тільки задрімала, як мене збудило світло. Дід Борис, присвічуючи собі сірниками, шпортався у валізі.

– Чого ти шукаєш? – спитала його дружина.

– Та ось онучі шукаю.

– Які онучі?

– Онучі. Завтра ж у партизани йти, так треба, щоб усе було готове...

Буря сміху вкрила дідові слова, а його сердита половина вже почала було щось говорити про «вічне блазнівство», як дід Борис її заспокоїв:

– Та чого ти кричиш? То я тільки тебе налякати хотів... Годинника, бач, забув накрутити, то й стане до ранку...

Так минає день, другий, третій...

Довкола – ніяких змін. Село, ніби забувши про «державний переворот», живе своїм звичайним життям, але не чути, щоб навіть хтось з місцевих уродженців ішов до партизан. Правда, всі говорять, що мужчини призовного віку мусять голоситися до війська, але день іще не визначений. Говорять також, що навіть існуючі партизанські загони не мають ні достатньої кількості зброї ні муніції, тому мобілізувати людей далі – нема сенсу.

«Революцію» найбільше видно на дорозі: то з Мурані то з Ревуци пролітають щопівгодини легкі і вантажні авта, обвішані червоними прапорами і революційними гаслами. Ідуть ними військовики і урядовці, удекоровані червоними розетками і кокардами, але нас не зачіпають. Тільки одного разу, проїжджаючи біля нашої школи, якийсь, видно, «землячок», що сидів з групою партизан, махнув нам на привіт рукою і весело крикнув:

– Здрасьте, таваріщі!..

– А щоб ти провалився! – відповів старий учитель, одначе гуркіт авта заглушив його «побажання».

Прийшовши трохи до пам'яті по першому переполосі, ми починаємо веселіше дивитися на життя і навіть набираємо відваги. Я, наприклад, одного ранку заявляю, що йду до Ревуци.

– Чого? – питають мене здивовано.

– Та йду, щоб що-небудь довідатись. Адже живемо, як у мішку.

– То вже ліпше їдте до Банської Бистриці, – іронічно радить Іван Антонович: – там більше можна довідатись...

– Дякую за пораду, але мені поки-що і Ревуци досить.

– Та певне, що для того, щоб вас посадити, і Ревуци буде досить...

– Не бійтесь, не посадять!

– Овва! Напевне перше спитають у вас дозволу...

– Навіть не спитають! Чого ж би мене мали садити?

– Дивіться, дивіться! Вона вже цілком по-словацьки думає: «чого ж би мене

мали садити?» Ось, як зустрінетесь з «землячками», то вони вам пояснять!..

Але я таки рішаю йти. В компанію мені зголошується Зіна, а за нею – Надійна. В школі зчиняється правдива баталія, бо на Зіну кричить чоловік, на Надійку – батьки з нареченим, а на нас трьох – ціла школа. Надійку я відмовляюся брати, але Зіну «відвойовую».

– Ідіть, ідіть! Хай вас дідько обох ухопить! – кидає нам на прощання Зінин чоловік.

Ревуца – чепурне і гарне містечко, зі старими і новими будовами, потопаючими в зелені. На вулицях роїться нарід. Придивившись пильніше на людей, відразу можна пізнати, хто «робить» революцію, а хто є тільки її обсерватором. Різниця виявляється не тільки в червоних кокардах і в їх відсутности, але й в рухах, словах і мінах: одні – веселі, збуджені, вдоволені, інші – в'ялі, сумні і насуплено-недовірчиві.

Йдемо до «Окремого уряду», коло якого людей особливо багато. Перш ніж увійти, ми відбуваємо коротку нараду, а тоді просто йдемо до середини.

При вході стоїть вартовий.

– Ви куди? – питає нас.

– До начальника.

– В якій справі?

– В справі прийому наших чоловіків до війська.

– А чому ж вони самі не прийшли?

– Власне, ми це хочемо вияснити начальникові.

Патруль ні з того ні з сього віддає нам честь і робиться люб'язним.

– Зараз вас проведуть. Зачекайте.

Чекаємо дійсно недовго, поки з'являється якийсь розпорядчий з червоним гудзиком, якому патруль вияснює нашу справу. Розпорядчий забирає нас і веде, як раптом до нас підходить якийсь пан, так само з червоною відзнакою.

– Говорите по-німецьки? – питає нас несподівано.

– Так.

– Зачекайте, товаришу, – звертається він до розпорядчика по-словацьки, – я затримаю цих жінок на пару слів...

– Я чув вашу розмову з патрулем, – говорить пан смішно по-німецьки. – Робите велику дурницю!.. Чоловікам накажіть у справу не плутатися, бо наше положення «швах». Нам наказали почіпляти оце, – показує на червону відзнаку, – але, що буде завтра – того ніхто не знає. Німці близько!..

Ми просто приголомшені несподіванкою, але за одвертість платимо одвертістю.

– Цього, що ви сказали нам досить. Ми б уже навіть могли вернутись, коли б нас не чекав розпорядчик. Дякуємо!..

Нас ведуть не до начальника Окресного уряду, а до якогось військового комісара, вбраного, однак, по-цивільному.

– Чим можу служити? – питає комісар чемно.

– Ми, – відповідаю якнайповажніше, – згідно з закликом уряду, хочемо вступити в партизани.

У комісара від здивовання обличчя розтягається, як тісто.

– Ви?!? В партизани?!? А що ж ви там будете робити?

– Все, що накажуть. Будемо стріляти!

– Стріляти?! – ще більше дивується комісар. – Як стріляти?!..

– Ну, як – звичайно: з пістолів, крісів, гармат – з усього, що стріляє.

Комісар починає сміятися:

– Ви не будете стріляти – то не жіноча справа.

– Чому не жіноча? – вдає ображену Зіна. – В червоній армії багато жінок і в піхоті, і в авіації, і в артилерії...

Комісар зам'явся:

– Так... В червоній армії – так... але у нас... А ви вмієте стріляти?

– Ні, ми не вміємо, але ми навчимося.

Комісар радий, що знайшов вихід:

– О, мої дорогі! Стріляти треба довго вчитися, знаєте? Дуже довго! Це не так просто собі – взяв і стрільнув! Треба уміти попасти в ціль, знаєте?..

– Ну, добре, то ми підемо куховарити, – піддає нову пропозицію Зіна.

– Куховарок на фронті також не треба, – усміхається комісар, – на фронті їсти варять також чоловіки. Знаєте, що таке фронт? Ні? Ну то я вам скажу, що там дуже небезпечно! Там рвуться набої, відривають руки, ноги і навіть забивають на смерть. На фронт жінки не можуть іти, бо там дуже небезпечно. Ваші чоловіки, чи брати – ті хай ідуть.

– Власне, я є вдова, а чоловік цієї жінки є хворий, отже від нас нема кому йти в партизани. Тому ми підемо, хоч в лазарет чи що... тільки от куди б дітей примістити? – плачу я.

– А у вас є діти?

– Так. У мене двоє, а в цієї жінки одне...

– Ну, то як же ви підете?

Вас навіть сестрами не можемо взяти.

– А що ж тоді робити?

– Вам нема що робити – сидіть дома.

– Так? А як прийдуть «руси», то нас за те постріляють, що ми не пішли в партизани.

– Не бійтесь, – каже комісар, встаючи, – від жінок ніхто не сміє вимагати військової служби, коли в них є діти. Ніхто вас стріляти не буде. А коли ваші знайомі чоловіки підуть до війська, то ми і про вас подбаємо, як про їхні родини. Ще через якийсь тиждень проголосимо набір добровільців серед біженців.

До побачення!..

Прощаємось і виходимо. Обидві сторони, очевидно сміються: комісар, – вважаючи нас за дурних баб, а ми комісара – за дурного начальника.

Повернувшись до Муранської Длгої Луки, дізнаємося, що і з другої школи ходила делегація до Ревуци, але з цілком інакшою метою й інакшими вислідами. Якими саме – ніхто не знав.

Ледве я встигла пообідати, як до мене підходить один адвокат і тихо каже:

– Пані, візьміть іще одну певну людину і приходьте до нашої школи. Маємо щось порадитись. Поки-що тримайте справу в секреті.

Беру зі собою старого учителя і йдемо. В одній із залів школи вже зібрався чималий гурток, а на дверях стоїть «патруля». Правду кажучи, ці всі заходи обережності були зовсім непотрібні, але тоді вони видавалися розумними і конечними.

– Отже, панство, – починає поспішно адвокат, – я зреферую справу. Наша нарада є довірочна, прошу собі це затаювати!.. Ми сьогодні ходили до Окресного уряду і говорили з кількома визначнішими урядовцями, в тому числі і з самим начальником. Ми представили справу так, що перейшли кордон легально за згодою уряду Тіса в Братиславі. Тому ми є морально зобов'язані

бути лояльними супроти того уряду і не маємо ніякого права встрявати у внутрішні політичні непорозуміння, які зараз виникли в межах Словаччини. По законам міжнародного права ми не підлягаємо законам мобілізації до словацької армії, бо не \ словацькими горожанами.

При тому поставили питання руба: чи новий уряд тільки закликає до своєї партизанки добровільців, чи, користаючи з ситуації, змушує нас до цього насильно? Урядовці всіми силами намагалися викрутися від прямої відповіді: бо фактично вони хочуть вжити супроти нас права сили, але одночасно бояться себе скомпромітувати в очах світу.

Але остаточно мусіли признати, що справа вступу в партизанські загани є добровільною. Тоді ми заявили категорично, що, навіть коли б ми і хотіли, не маємо права відгукнутися активно на заклик, тим більше, що навіть уряд Банської Бистриці не хоче брати на себе повного тягару відповідальності за це потягнення. Остаточно наша розмова звелася до прохання з нашого боку до уряду такого змісту: оскільки біженці в даній ситуації є небажаним елементом, ми просимо дати нам можливість легально, – чуєте? – легально опустити терен Словаччини і виїхати до Мадярщини. Коштувало нас дуже багато труду, поки ми урядовців переконали, але нарешті все поладжене: в Ревуці нам дають поїзд, що відвезе нас аж на самий кордон під Єлтаву. Одначе, панове, все мусить бути переведене в і найбільшій дискреції, бо начальник окресного уряду нам виразно заявив, що не бере відповідальності за дії і рішення партизанських загонів, які ми можемо зустріти по дорозі до Ревуци. Я скінчив.

Гм! «В найбільшій дискреції»!..

Дві сотки втікачів з клунками і дітьми серед білого дня мусять перейти за мінімально короткий час тою самою дорогою, довжиною на 7 км, – і «дискреція»!

Кидаємося по селі за підводами. Знайти їх дуже тяжко тому, що день робочий, і тому, що селяни бояться встрявати в небезпечну авантуру. Але врешті решт знаходиться кілька охочих.

Багажі редукуються до мінімуму. Що можна продати – продається, що не можна продати – лишається.

Саме в розгар цієї метушні приходять наші мужчини, які працювали на будові з сумною вісткою: Антін Степанович упав з риштування, зламав руку і знаходиться в лікарні. Катя з дітьми категорично відмовляється їхати без чоловіка і залишається на місці.

На «дискретні» проводи нашої валки збігається ціле село. На возах – лишень тяжчі пакунки і малі діти. Решта з наплечниками, валізками, течками і т. д., йде пішки. Виходимо майже без жодної надії дістатися на місце, бож «начальник не брав на себе відповідальності за дії і рішення партизанських загонів»... Вози скриплять, «як найняті», діти зі страху плачуть на різні голоси, батьки кричать на них, щоб сиділи тихо, а в наслідок того всього ціла околиця на кілька кілометрів виповняється галасом.

Дорога видається безконечно довгою, але нарешті без пригод в'їжджаємо до Ревуци. Тут зушпяємося, бо наперед побігли «розвідчики» дізнатися, в якому місці стоїть поїзд. Повертаються досить скоро зовсім прибиті: ніякого поїзду нема. В Окресному уряді заявили, що коли хочемо, то можемо їхати далі фірами, як до Ревуци. До кордону було ще з 15 кілометрів дороги, стереженої партизанами. Але – будь-що-будь! – рішаємо їхати далі. Та фірми відмовля-

ються. Починаються довгі переконування і торги, після яких господарі врешті решт піддаються, але не перед спокусою платні, а перед розпукою нашого становища.

Ні! Поминаючи всі прикрі хвилини, пережиті на Словаччині, не можна не згадувати словаків інакше, як словами найтеплішої симпатії і признанням.

Рушаємо далі. До нас прилучаються нові й нові підводи втікачів з довколишніх сіл і з самої Ревуці. Поволі вибираємося майже на кінець містечка. Але тут нас чекає несподіванка: перед самим виїздом стоїть партизанська патруля, яка категорично відмовляється нас випустити.

– Вертайтеся назад! – уперто повторюють партизани на всі переконування. – Вертайтеся назад!..

Наскоро організується нова делегація і йде в місто. Вертаються, може, через годину з виразом розпачу і безнадії: дозвіл на наш виїзд скасовано, і ми мусимо вертатися до Ревуці.

Фіри завертаються...

Як і коли успіла партизанська «влада» про це подбати – невідомо, але для нас уже була приготована «міщанка» (міська школа), поверховий будинок, з високою огорожею довкола. Сюди мали збиратися не тільки втікачі з довколишніх сіл, а навіть і ті, котрі годину тому назад опустили в Ревуці меншу школу на краю міста. Отже, нас концентрували в одному місці, певно не без мети...

Перед школою – натовп. Сотні втікачів сидять зі своїми манатками на хіднику і на дорозі, відмовляються уперто від пропозиції влади заходити в гостинно відкриту браму школи. Не помагає і наказ – очистити вулицю. Та коли, нарешті, нам заявили, що для привернення порядку влада готова покликати на поміч партизан – ми починаємо заходити на шкільне подвір'я. Правда, де-кому вдалося непомітно вислизнути і познаходити притулок у приватних мешканнях, але головна маса біженців опинилася таки в школі.

Наш гурток зайняв креслярську залю на поверсі, в котрій стояли довгі і широкі столи, що могли правити за ліжка. Ледве ми успіли позносити свої речі, ледве зайшла остання родина на подвір'я, як моментально біля обох фронтів і одної задньої брам, мов із під землі, з'явилася озброєна охорона, котра мала строгий наказ – нікого не випускати на вулицю. Це вже було таке недвозначне, що за ніч число біженців у школі зменшилось на одну третину, і тільки ранком розкидані безгосподарські речі, та красномовні сліди на мурах до прилягаючих подвір'я свідчили про те, як реагували люди на останнє розпорядження.

Я, щоправда, ще того самого дня, підійшовши з дітьми до брами сказала їм голосно, так, щоб чув вартовий:

– Стійте тут і нікуди не виходіть. Мама тільки купить хліб і зараз вернеться. З тими словами, навіть не глянувши на патруля, вийшла за браму. Мій приклад пробували наслідувати інші, але невдало. Зі мною ні разу не було випадку, щоб тоді, коли треба було вийти, або коли попросту хотілося вийти, – я не вийшла. Коли мене затримував один вартовий, я шла на другу браму, коли не пускали на другій – ішла до третьої. Коли затримували і на третій, я погрожувала, що перелізу через паркан, або попросту лаяла жовніра. Цей останній спосіб завжди давав бажані успіхи. Зрештою, на другий день же охорону зняли. Потім поставили знову і знову зняли. Так весь час нашого перебування в Ревуці.

(Продовження в наступному номері.)

СИН УКРАЇНИ

У передмові до книги Анатолія Радзіховського «Палітра почуттів», виданій 2018 р., Борис Олійник урівняв автора зі знаменитостями «в часи Ренесансу», коли «було багато феноменальних людей, які відзначалися багатогранністю талантів». І підтвердив заявлене:

«Перед усім він видатний хірург, академік Української АН, доктор медичних наук, професор, заслужений діяч науки та техніки, лауреат Державної премії України, гідний учень і продовжувач школи незабутнього Олександра Шалімова. Їхній 2-томний «Атлас операцій на органах травлення» назавжди увійшов в історію світової медицини».

Польський просвітитель Мацей (Матвій) Стрийковський у XVI ст. зізнавався: «Жив не для того, щоб їсти, а їв, щоб жити». Не додав «і мислити», але вагомі історичні праці промовляють за нього, одухотвореного. Суголосно в біографічній поемі «Моя доля» заявляє і Анатолій Павлович: «Я мало спав, а працював багато і скальпелем, і пензлем... Я десять літ поклав на малювання оригінальних і типових операцій. І ось двотомник, виданий в Москві. А згодом виставка у Лейпцигу книжкова, Медаль велика Срібна в нагороду... Ми плуга прем, Зігнувши спину – не стогнемо, До краю, до межі». Хірург щасливий з того, що, провівши безліч операцій, «жодного з людей... не віддав в ті дні дочасно Богу».

І яка ж віддяка добродію за всі труди праведні від призвідців кривавої бійні в Україні? Його літній будинок неподалік Ірпеня зруйнований артилерійськими обстрілами окупантів. У розтерзаних ордло, Криму, Маріуполі, Херсоні, Енергодарі українській національній свідомості не продихнути. Антихристи в рясах, як вовки в овечих шкурах, осіняють хрестами лютих кровопивць. Загарбники нещадно, ламаючи через коліно, ввергають маси в позавчорашнє минуле. У школах розправляються з українськими підручниками як знавіснілі виродки в часи фашистських вогнищ. Встановлюють пам'ятники Леніну. Доходить до маразму. Піонерів у червоних галстуках осіняють хрестами батюшки...

Вищі небесні сили благословили Анатолія Павловича на поетичну творчість, на володіння словом з такою ж майстерністю й досконалістю, як і скальпелем. Бог сонячного світла Аполлон та музи епічної поезії Калліопа й історії Клію надихнули висповідатися про долю свого покоління в двадцятому й на зорі двадцять першого століття нової ери, а до певної міри й про буття людства в жорстокій юдолі земній:

Бо я ж лиш часточка того народу,
Який впродовж віків козацьку честь
Підносив до небес, немов святиню...
Страдав народ, забувши власну славу.
Так і приборів в страшний двадцятий вік.
Війна в Європі, революцій смерчі,
Терор червоний, табори сибірські,
Голодомор і Друга світова –
Так і пішли чотирнадцять мільйонів
Трудящих українців в наглу смерть.
А скільки ненароджених, о Боже,
Рабів твоїх до тебе не прийшло!
Питань багато, відповідь єдина:

Тим віком страдним правив сатана...
Фашист загарбав рідну Україну,
Тальне спалив і нашу хату
Перетворив на згарище страшне.
Як тяжко моя мати Катерина
Мене носила під гарячим серцем,
Перемагала смерть у молитвах
Під канонади і сирен виття.
А на фронтах десь батько мій Павло...
Війна забрала чотирьох братів
Іще малими. А мені судилось
Рости за них, щоб наше древо роду
І далі коренилось на землі.
Мені природа щедро дарувала,
Козацькі гени, роботящу вдачу.
А Деміург – мій покровитель славний,
Як батько, радив, в скруті захищав.
Роки дитинства – то розрухи час –
Каліки, вдови, сироти, нестатки,
Духовний голод, пошуки себе
В середній і аграрній школах,
Образотворчій студії...
І ось пора настала
Вдягти армійську форму...
Мене заслали на північний флот,
Де вічна мерзлота, страшна пустеля,
Там випало мені чотири роки
Тужити по садах вишневих милих
Та по Дніпру, що снівся по ночах.

Тальне... Український етнос існує «від сотворіння світу», як і «сини Ізраїля» в Біблії». Перша книга Мойсеєва: Буття. «9. І закликав Господь Бог до Адама і до нього сказав: «Де ти?» 10. А той відповів: «Почув я Твій голос...» З кожним кроком у майбутнє Яхве-Єгова настановляє створених за його подобою. І вони розуміють «слово Боже». Чують і відповідають.

Подібно прашури українського роду з першими словами своєї мови зароджувалися на березі річки Десни, притоки Дніпра, в усесвітньо відомій Мізинській археологічній культурі. Її вікування – понад ХХІІ-ХІV тисячоліття до н. е. Матеріальні й духовні здобутки попередниці примножує її спадкоємиця, артефакти якої вражають нині в Історико-культурному заповіднику «Трипільська культура» в селі Легедзино Черкаської області поблизу Умані.

Розворушують уяву протоміста-гіганти. Одне з найбільших поселень – у селі Тальянки. Розпросторилося на 450 гектарах. Три тисячі двоповерхових будинків квадратної форми. Стіни дерев'яні. Обмазані з обох сторін багат шаровою глиною, часто розписані темно-червоною фарбою. Жили собі, були собі, вірогідно, 15 тисяч мешканців. Подібне поселення «середньої доби пізнього палеоліту» відкрив 1897 р. на вулиці Кирилівській у Києві виходець із Чехії Вікентій Хвойка. Він же розкопав на київському Подолі грандіозне скупчення кісток мамонтів. Велетенські тварини підступали на водопій до Дніпра, де ставали здобиччю удачливих мисливців.

Одні з перших хліборобів на третій від сонця життєдайній планеті дотримувалися сівозміни. 2015-го року археологи виявили велику піч місткістю 6 квадратних метрів з кількома отворами для закладання дров. Українські пращури на 3 тисячі років випередили еллінів, горн яких перед тим відкриттям вважався найдавнішим. «Культура мальованої кераміки» – винятково досконала. З-поміж унікального – так звана «парна упряж». Керамічне зображення волів, які тягнуть сани. Круторогі, імовірно, могли впрягатися й у соху. Це в сорок раз продуктивніше, ніж скородити ниву мотикою.

Одяг українські предки виготовляли на ткацькому верстаті або виплітали гачком. Плавили мідь. Знайденому гачку для риболовлі – 6,5 тисяч років. Гострий. Можна вловити водоплавне вагою до 5 кілограмів. Серед визначного – так звана «біноклевидна керамічна посудина». Нагадає подвійні глечики, в яких селяни носили в поле обід для тих, що гнули спину в поті чола. Дослідникам пощастило знайти й найстаріше в Європі насіння горобейника польового. З 1996-го року Історико-культурний заповідник «Трипільська культура» в селі Легедзино на Черкащині позбавлений державного фінансування. Тримається всіма правдами на ентузіазмі директора Владислава Чабанюка й вузького кола працівників та на гранті й допомогу меценатів, у тому числі й зарубіжних.

Не в брову, а в око вцілюють недалекоглядну політику в сфері культури строфи з вірша А. Радзіховського «Доля України» у виданій 2018 року в Києві книзі поезії і прози «Палітра почуттів». Аби написати дохідливіше, автор високого мислення зумисне вдався до просторіччя:

Президенти і прем'єри,
можні депутати –
все гребуть без перебору
до своєї хати.

Хитромудрі олігархи,
бандюків обранці,
все ніяк не нажеруться,
щоб їх з'їли пранці.

Трипільську археологічну культуру ніяка байдужість не подолає. Вона сама себе пропагує. Відлуння з її розквіту доносять до сучасності колядки й щедрівки та пісні дотепер збережених календарно-обрядових дійств на Різдво, Великдень, Зелену або Клечальну неділю, Купала, Маковія, Покрову, коли перший сніг припорошує землю, а дівчата на виданні побиваються: «Покровонько, Покровонько, покрий мені головоньку як не наміткою, то хоча б онучею, щоб не зоставалася дівкою гидючою». Не кажу вже про зажинки та обжинки одних з перших на третій від сонця життєдайній планеті рільників, хліборобів. Генна пам'ять незнищенна. Невмируща. Вона криється глибоко в підсвідомості вищих створінь. На те й народжуються генії та видатні особистості, щоб її воскресити...

Мені ж з легкою душею до переліку почесних титулів А. Радзіховського випадає додати. Вихований у правічній Тальянці – член НСПУ, лауреат мистецько-літературних премій «Визнання», «Золотий Орфей», «Дружба» і премії імені Володимира Винниченка. Поет і прозаїк та глибоко мислячий публіцист. І хіба ж не на подив – Заслужений художник України. Його живописними полотнами в залах Українського фонду культури (тепер імені Бориса Олійника) та Будинку художника в Києві милувалися тисячі любителів прекрасного.

Свій серед своїх. І не лише з-поміж вірних до останнього подиху клятві Гіп-пократа, а й у колі митців, як сам зізнається у вірші «Анатолію Базилевичу»:

В кафе «Еней» в елітному будинку,
що банківську собою повінчав,
зібрались ми у час перепочинку,
і дух апостольський нас поєднав –
письменників, художників, поетів,
і час летів за келихом вина.
А з стін сіяли веселки портретів,
старої «Енеїди» дивина.

При цих словах у мою свідомість мимоволі вторгається згадка про Івана Котляревського. Знавець давньогрецьких і римських писемних джерел воскресив живе усне мовлення українського народу. Не просто «перелицював» видатний твір Вергілія, а й відкрив очі здатним мислити на те, що український рід суцільний на білому світі з такого ж давнього давня, як і елліни з їхньою міфологією – найвищим духовним надбанням з юності людства та поемами начебто мандрівного сліпця Гомера про вікопомну Троянську війну. «Іліада» й «Одіссея» – вірці, недосяжні для будь-кого із зрячих.

Співчую тим, які не гортали унікальне видання 2017-го року талановитого сина рідної мені Черкащини «Спалах болю» – «Поезії, Графіка, Живопис». Наклад скупий, як ведеться останніми роками – 300 примірників. На щастя, ціни не скласти ілюстраціям – насамперед живописним візрцям Заслуженого художника України Радзіховського та численним фотографіям у колі знаменитих хірургів і видатних митців, іменами котрих пишається не лише волелюбний український народ, а й увесь світ.

А в книжці поезії і прози «Палітра почуттів» до глибини душі зворушує вірш «Батьківська хата» з присвятою «Землякам Тальнівчанам». Не просто близьке й зрозуміле, а прозріливе заявлено Анатолієм Павловичем:

Благословенна будь, свята земля,
Де гірський Тікич плине в сині далі...

Там жив мій рід, либонь, з трипільських літ,
Худобу випасав і сів я жито.

Особисто міркую ще глибше. Доводжу в своїх виданнях останніх років, що українські пращури з першими словами своєї мови полювали на мамонтів, північних оленів, носорогів, диких коней та на іншу крупну звірину в усесвітньо відомій Мізинській археологічній культурі. Заглядаю до видання 1987 р. – «Адміністративно-територіальний устрій». У ньому яке ж гроно топонімів хоча б і від кореня «тур» чи «олень»! А який безмір предковічних найменувань поселень, країв, місцевостей, річок, навіть вулиць, кутків, вигонів!.. Та майже ж усі вони, за мізерними винятками, – з вуст українських предків! Одвічно життєдайні річечки на всіх обширах рідної Матері-Землі більш промовисті, ніж відкрите археологами й істориками. Ось зразки одвічного: Золотоноша, Лисичка, Мурашка, Джерельна, Звінка, Серебрянка, Теремша, Лючка, Яромирка, Яснівка, Ласка, Джурка, Нічлава... Лише переродженим на безпам'ятних Іванів невтямки, що український етнос із такої ж вічності, як і «сини Ізраїля» в Біблії. Матеріальні й духовні здобутки Мізинської сповна успадкувала її наступниця – Трипільська археологічна культура, яку належалося б визнати Трипільською цивілізацією.

Анатолій Радзіховський не заради красного слівця відзначений, як особистість часів Ренесансу. Вражають судження з його уяви про всесвіт у невпинному плині вічності. Хоча б і рядки з «Посвяти батькам»:

Відомо всім: бог сонця – Ра...

Моя Соборна Батьківщина –
Кохана Ненька – Україна...

Бо пів століття край стола
Стояв в бахілах лікар Ра.

У моєму сприйнятті це співзвучне із заповіданим Тарасом Шевченком. У передсмертній поемі «Саул», написаній у грудні 1860 р., наш Пророк провіщає:

В непробудимому Китаї,
В Єгипті темному, у нас
І понад Индом і Євфратом
Свої ягнята і телята
На полі вольнім вольно пас
Чабан було в своєму раї.

Суголосно звертається до спадкоємців її мудрості в майбутньому й Леся Українка: «Люди й покоління – се тільки кільця в ланцюгу великим всесвітнього життя, а той ланцюг порватися не може».

Сплесків генної пам'яті на підтвердження цього скільки завгодно. Полонянка Настя Лісовська, донька православного священика з галицького містечка Рогатин – одна з найвідоміших жінок у світі. Хюррем Хасекі-султан. Гюррем перською мовою – радість. «Усміхнена» по-турецькому. Її очі, весь її вид сяяв неміряними тисячоліттями духовного розвитку українського роду в жорсткій юдолі земній. Її вроду увічнив для людства знаменитий італійський художник Тиціан.

Глибинне відчуття вічності українського етносу зринає й з генної пам'яті поета Б. Олійника: «Ми тут жили ще до потопу». Він же переконає невір з Європи:

Ми вже тоді білили хату,
Як ви ще не виходили з печер.

Мій товариш університетської молодості, доброї пам'яті поет Володимир Коломієць удостоєний у розквіті творчих сил звання лауреата Шевченківської премії. 1999 р. видав збірку з промовистою назвою – «Правнуки Дажбожі». Дихнув озоном після цензурного чаду. Крізь запону вікових приглушень подає голос пробуджене з незглибимої душі:

Я зродивсь і вийшов рано
В світ погожий –
Не язичник, не поганин,
А дажбожич.

Взимку 2019 р. в Києві звітували полтавські літератори. «Хоробрий чорнобилець» Борис Кононенко з «вербового краю» на березі «тихоплинного Удаю» сповнений світлих надій, як притаманно молодій людині. Від щирого серця вручив мені збірку «Сонцепоклонні вірші». З глибин якої ж підсвідомості народжуються слова?

Давно, з язичницьких часів
Серед ярів, степів, лісів
Прапращури мої – поляни,
Бужани, сіверці, древляни...
Молились щиро, від душі.
Чом зараз ті боги чужі?

Відповіддю на риторичне запитання чом би не вважати проголошене Лідією Ярошно, вчителькою української мови й літератури зі щедрої на красу й добро Хмельниччини. В одному з її віршів замість заголовка стоїть епіграф: «На нашій, не своїй землі... Т. Шевченко». І крик душі:

Я в екзилі, панове, в екзилі,
Та дарма, що я тут автохтон,
Що живу в цьому краю ще з Трипілля,
Я в запіллі тепер, я ніхто.

Потужна генна пам'ять спонукала на глибинне самовираження і автора «Слова о полку Ігоревім», і геніальних народних художниць України – Марію Примаченко, Катерину Білокур... Усіх не назвати. Наважуся сказати, що з таких же самородків – і Анатолій Радзіховський. Його слово прагне доторкатися не до скороминущого, а до вічного, до неперебутнього:

І оживає у душі
Свята матінка моя,
Безсмертна роду берегиня
Й до мене тихо промовля.

І знов молитву колискову
Я чую...

Благословенні ж будьте, мамо!
Приходьте хоч в тривожні сни,
Щоб міг я тихо пригорнути
Вас до своєї сивини.

Від батька-матері Анатолій Павлович успадковує святість сім'ї та відданість родинним обов'язкам. Повчає і заповідає, як шанувати рідну матір, з якою щирою любов'ю поважати батька, як цінувати добродійну діяльність єдинокровних братів. У поезіях високого натхнення – зворушливі відкриття відданості дружині Лілії Олександрівні, єдиній обраниці на все життя. Повчальні приклади батьківського взаєморозуміння із рідним сином. А ще – взірці турботи людини великого серця про онука, якому щастить з малих літ збагачуватися мудрістю дідуся.

На широкому життєвому полі не перелічити зустрічей з тими, хто гідний звання людини з великої літери. Надзвичайно цікаві поетичні присвяти тим і прозові спомини про тих, з ким Анатолій Павлович спілкувався та ділився заповітним – з головою Українського фонду культури Борисом Олійником, солов'їним голосом української пісні Дмитром Гнатюком, видатним майстром сцени Богданом Ступкою, першим і єдиним астронавтом незалежної України Леонідом Каденюком та достойними доброго слова колегами по роботі. А понад усе – уклін землякам-гальнівчанам. Дитинство і юність у колі односельчан благословили знаменитого хірурга, визнаного художника, поета з божої ласки, прозорливого прозаїка на синівську відданість рідному народові.

На зібраннях Черкаського земляцтва «Шевченків край» у м. Києві Анатолій Павлович виділяється як винятково доброзичливий. Він такої вдачі, щоб міряти кожного співбесідника не з голови до п'ят, а від голови до неба. На виданні, про яке мова, – присвята мені. Може, нескромно з мого боку, та все ж оприлюднюю: «Геніальному Вадиму Івановичу з почуттям захоплення, поваги, любові. Щиро». І підпис. Дата – 14.06.2018. Віддачу славетному землякові тим же. Дивлюся на нього від голови до неба й характеризую відповідно. Як на моє відчут-

тя, його посвята на виданні «Палітра почуттів» – не щось інше, як заохочення до самовідданої праці. Високого злету слова надихають не спати, а діяти. При тому усвідомлюю, що в здобутках на творчих нивах – літературній і живописній, а тим паче медичній, Анатолій Павлович недосяжний.

Широта його знань – виняткова. Обізнаність у будь-чому неймовірна. Докладає зусиль, щоб просвіщати мільйонні маси. Пристрасним публіцистом виступає у доданій до поезій прозі. Його міркування масштабні, всеохоплюючі:

«Як батьки вчать своїх дітей уму-розуму, так і письменники «вчителюють» – об'єднуючи безліч спостережень, закарбовують у художніх образах ту мудрість, яку беруть у своєму часі... Погано інше... українська влада не навчилася жити національними інтересами, дбати про культурність і освіченість свого народу і хоч трохи дбати про «побут» його духовних провідників». Який там «побут», коли йдеться про збагачення торбохвату?

На сході багатостраждальної України підриваються на поставлених окупантами мінах мирні мешканці. Стираються з лиця землі міста й села. Гинуть під обстрілами захисники рідної Матері-Землі, а також безневинні діти і старі дідуся, бабусі, яким три чисниці до смерті. Отруюється на довгі роки земля, вода, повітря. Учиняється не якась там придумана «гібридна» чи то «громадянська» війна, а таке ж винищення українського народу, як 1708 р. у Батурині та як після «вікторії» «скаженого свата» Петра I під Полтавою.

Сліпорожденні глухі до прози в «Палітрі почуттів»: «для досягнення бідними рівня життя такого, наприклад, як у США, будуть потрібні ресурси чотирьох таких планет, як Земля». Кількість населення на ній перетинає позначку у вісім мільярдів. У той же час в Україні спостерігається катастрофічне зменшення люду. Уже втокмачують хитромудрі в голови довірливих, що до кінця цього століття залишаться в Україні 17 мільйонів. Є, насамперед у Києві, ті, котрим відомо, для кого заплановано вивільнити від українських громадян «життєвий простір». Але мовчать – як води в рот набрали. Тремтять на своїх насаджених теплих місцях. Нишкнуть, як миші під віником.

Те, «що В. І. Вернадський не зовсім вдало назвав ноосферою», наголошує А. П. Радзіховський, – «біосфера і техносфера». «Непримиренна конфронтація між ними поглиблюється і загострюється з кожним десятиліттям». А що ж українська еліта? Кому ж, як не їй, звертати б увагу на те, що зростає «напруженість у системі біосфера-техносфера». Градовими хмарами насуваються загрози «на тлі відносного й абсолютного зниження чисельності старіючого населення Західної Європи і пострадянського простору, викликаного певною мірою третьою фазою «демографічної дірки», що виникла через людські втрати під час II світової війни». Та чи можна уявити, аби прозорливі, як А. Радзіховський, били в усі дзвони на сполох на телеекранах.

У Словнику Б. Грінченка наводиться народна примовка: «Чоловік як ступне, так і согрішить». Не мені вчити вченого, як їсти хліба печеного. Анатолій Павлович сам собі вимогливий судія:

Коли життя підійде до межі,
З якої вже не буде вороття,
До Господа прийди і попроси
Прощення в нього за своє життя.

Головне ж для відданих до останнього подиху рідній Матері-Землі – бити лихом об землю, як заповідано з діда-прадіда, та дивитися крізь густий туман в очі істини.

Вадим ПЕПА.

ГЕЙ, ХТО В СВІТІ, ОЗОВИСЯ!

Надія Бабаніна народилася 5 лютого 2005 року в м. Запоріжжя. У дитинстві разом з батьками переїхала до м. Дніпро, де почала здобувати освіту та захоплюватися мистецтвом. З малих років любила писати вірші, малювати та слухати музику – усе це стало гарним фундаментом для розвитку у творчій галузі. Так, незабутню шкільну добу почали доповнювати відвідування дитячої кіностудії та музичної школи. У 16 років Надія пише першу науково-дослідницьку працю з літератури, що й вирішило подальший вибір професії – у 2022р. дівчина за сімейними обставинами переїхала до м. Пряшів та вступила на спеціальність англійської філології та естетики.

Прометейі нашого часу

Присвячується Божко О. І.

Не може без крил уявити пташина
Своє безтурботне і вільне життя,
Не зможе й ні в якому разі людина
Піти у цей світ, не здобувши знання.
Щоб свій перший крок ти зумів подолати,
Щоб зміг ти надалі в майбутнє піти,
Тебе має хтось міцно-міцно тримати
І поруч з тобою повільно іти.
Твій вчитель для тебе – найперший порадник:
Ніколи не кине тебе у біді.
Він тобі розповість, хто твій друг, а хто зрадник,
Що чекає на тебе у цьому житті.
Все, що знає, твій вчитель розкаже тобі
І, що матиме сам, – все віддасть він для тебе,
Та колись ти здіймеш свої крила легкі,
І, неначе той птах, ти підіймешся в небо.
І станеш тоді над землею літати,
Долаючи дні і минаючи ночі,
Тільки ти будеш завжди пам'ятати
Яскраву усмішку і добрії очі.
Дорогі вчителі, ви, – як світло в пітьмі,
Що до знання прокладає нам шлях,
Ви – вогонь Прометея у нашім житті
І яскрава сторінка у наших думках,

І вам завдяки ми у небі літаєм,
Це ви показали нам путь до зірок!
Ми крізь стіни років все одно пам'ятаєм,
Хто робив разом з нами найперший наш крок.

Воскресле правосуддя

За сивим небокраєм
Сховаються світи.
Я йду. Куди, не знаю,
Втрачаючи сліди,
Мандруючи мережами.
Не вірю в плин часів,
Коли гублюсь між вежами,
Немов з-поміж віків.
Бетховена симфонія,
Як проповідь, луна,
І я занепокоена,
Скінчиться чим вона.
Я відгомін благання
Поблизу чую знов –
То німців покаяння
За неповинну кров.
Божественних приспівників
Покликати б з небес,
Щоб знов гукали грішників
На Нюрнберзький процес.
Хай знову над тиранами
Суддя підійме меч,
І згасне між слов'янами
Багаття ворожнеч.
Німеччини знедолений
Та непохитний рок,
Російським збожеволілим
Свій власний дай урок!
Нехай ворожі гаубиці
Замовкнуть відтепер!
А ні – нехай здригаються,
Вбачаючи химер,
Їх діти над могилами

Загиблих без вини
Під вогняними брилами
Кривавої війни.
Кричи, кричи, Німеччино!
Їх вирок промовляй!
Країну понівечену
З лап смерті витягай.
Повстань як звинувачення
Без докору й страху,
Адже нема пробачення
Блюзнірському гріху.

* * *

Цього ранку злетів над степами
Постріл смерті, жахів ешелон.
Що тепер, друзі, станеться з нами?
У страшний ми потрапили сон.
Серед людства безмежного гніву,
Серед шепоту мертвих бійців
І гармати невпинного співу
Зараз чую мелодію днів,
Що врочисто зі мною летіла
Та лунала чимдуж крізь віки,
Тільки чути її не хотіла
Всі ці довгі юнацькі роки.
А Вербицьким написані ноти,
Не до мене звертались немов,
Закликаючи душу до цноти,
Та в судинах плекаючи кров.
Се була найхімерніша звичка
Та сліпа неповага в мені,
Що мій погляд, як чорная стрічка,
Зав'язала собою тоді.
Та сьогодні, з завершенням ночі,
Спалах неба збентежив мій дім,
І коли я розплющила очі,
Зрозуміла, що то був не грім....
І завили над містом сирени,
Як на місячне сяйво вовки,
І тепер від страшної гангрени,

Спалахнувши, вмирають степи.
На уламки розбилось люстерце,
У якому наш мир берегли, –
Тільки зараз хапаюсь за серце,
Коли чую знайомі рядки!
Бачу скрізь, як ворожії жерла
Забирають невинні життя,
Й промовляю слова: «Ще не вмерла...»
З незбагненим смаком каяття.
Я в тривозі раптово зомліла
Від джерел невичерпних питань:
Лише знаю, що «душу і тіло»
За свободу кладуть без вагань
Мною поки не знані герої,
Що, зігнувши коліна, колись
Не покинути вірної зброї
У палкій боротьбі поклялись.
Буде з ними «і слава, і воля»,
Й стрімголов з невідомих пустель
Повернеться утрачена доля
До славетних українських земель!
Сонце щастя тоді запалає,
І вітри зашумлять серед трав,
Знову гімн над Дніпром пролунає,
Як ніколи ніде не лунав!

Вогонь у серці

Колись свідомість зупинила
Всі міркування про буття:
В ній свічку тихо запалила
Безмежна відданість моя.
Тоді і спогади, і мрії
Злетіли в цю шалену мить
Над ясним полум'ям надії,
Що досі в серці майорить.
Спинився час і по хвилинах
Розтанув воском у вогні
І у небачених вершинах
Всміхнувся лагідно мені.

А я у дійсності буденній
Відтоді наче й не живу,
І в нерішучості шаленій
Холодним каменем тону.
Не хочу поступ повертати
У світ, спотворений і злий:
Вогонь у серці споглядати –
Останній поклик мій земний.

Голос

О, для Вас вже навіки забуте
Нерухоме обличчя моє,
Не знайома Вам внутрішня смута,
Що світанком в душі постає.
Ви не знаєте, як я бажаю
Вас побачити серед примар,
Але, як розшукати, не знаю
Сонце віри у сірості хмар.
Я жадаю всім серцем почути
Заповітний Ваш голос хоч раз,
Щоб про вічне нещастя забути,
Щоб бентежний полишити сказ.
Як зустріну, скажу неодмінно:
«Любий друже, ну де ж Ви були?!».
Вас шукала я довго й сумлінно
В нескінченних просторах імлі!
Ви не чули мене, не гукали –
Ви полишили спогади враз,
Ні на мить ви мене не згадали,
А я вірно чекала на Вас.
Я не знаю, куди я полину,
Якщо Вас не почую тепер.
Відчуваю, що в безвісті гину,
Як остання з усіх ефемер.
Мені більше нічого не треба,
Повернуся в життя я тоді,
Коли голос Ваш з чистого неба
Пролунає в палкім каятті.

РЕЦЕНЗІЇ

Леопольд Лагола українською мовою

Словацький поет, прозаїк, перекладач, драматург, кіносценарист і кінорежисер Леопольд Лагола (справжнє прізвище Leopold Arje Friedmann) народився у м. Пряшів 30.1.1918 р. в словацько-єврейській родині, дитинство прожив на Ораві, гімназійні роки – в Братиславі, де й поступив на Філософський факультет, але закінчити його не зміг, не дозволили це расові причини і пізніше опинився в концтаборі Новаки. Брав активну участь у боях СНП, де його було поранено. Після війни працював шеф-редактором газети «Vojovník», з 1946 року перейшов на літературну роботу, писав театральні п'єси, оповідання, повісті, нариси, есе. Після необґрунтованої ідеологічно спрямованої критики п'єси «Атентат» залишив ЧСР і переїхав в Ізраїль, де разом з іншими поклав основи ізраїльській кінематографії. Після деякого часу переїхав у Західну Німеччину, де працював кіносценаристом і кінорежисером та часто повертався в Словаччину. В Братиславі надрукував ряд творів і працював над фільмом «Солодкий час Калімагдори» та несподівано 12 січня 1968 року помер. Залишив нам 5 п'єс («Bezvetrie v Zuele» (1947), «Štyri strany sveta» (1948), «Atentát» (1949), «Škvrny na slnku» (1967), «Inferno» (1968), 4 кіносценарії («Biela tma» (1948), «Vlčie diery» (1948), «Návrat domu» (1948), «Sladký čas Kalimagdory» (1968), збірку прозових творів («Posledná vec» (1968) та поезій («Ako jed škorpióna» (1995).

У своїх прозових творах Л. Лагола зображував події воєнного лихоліття і місце людини в ньому, байдужість людини під час війни і взагалі показав, що й байдужість може вбивати, підкреслював необхідність особистої відповідальності людини за все, що принесла із собою війна. Сугестивно зобразив поведінку людини в граничних ситуаціях, як модерна проза вимагала, тому можна його вважати представником словацької модерної прози повоєнного часу. Одночасно ставив у своїй прозі питання, хто є людина і шукав адекватну відповідь, сприймав і зображував людину комплексно з позитивними і негативними якостями, його не цікавила так боротьба двох таборів між собою під час війни, як зіткнення характерів людей в рамках одного табору. У деяких творах знаходимо ідеї екзистенціалізму, як веде себе, існує і бореться за своє існування людина.

Його твори відрізнялись від творів інших авторів Словаччини, які захоплювалися і часто поверхово зображували героїчні вчинки окремих персонажів, не вникали в їх нутро, психіку. Л. Лагола, на відміну від багатьох словацьких письменників, «не піддався ідеологічному та тоталітарному тиску» після 1948 року. Все це вище сказане, напевно,

викликало інтерес у Івана Яцканина, і тому вирішив перекласти його твори на українську мову, бо все своє творче життя, крім іншого, вивчає і зображує «психологічні походи» своїх персонажів і їх боротьбу за «вижиття» та «пережиття».

Іван Яцканин (1950) – не новичок у галузі художнього перекладу. Крім власної літературної творчості, досі видав понад двадцять оригінальних книжок, за його плечима знаходимо ряд перекладів прозових творів словацьких, чеських і польських авторів на українську мову, а також українських прозаїків на словацьку мову. Згадаємо лише деякі його переклади. В його українському перекладі вийшли в Ужгороді романи Я. Банаша «Зона натхнення» (2012), Л. Юріка «Смерть міністра» (2014), «Рік довший за сторіччя» (2017), повість Я. Грушовського «Дві сестри» (2016), казка Р. Яшіка «Попеляста ворона» (2021), але і твори Марека Вадаса, Юліуса Балца, Станіслава Штепку, антології оповідань словацьких авторів «Таїна» (2011), «Полегшуючі обставини» (1994) та інші. Свою перекладацьку майстерність І. Яцканин продемонстрував також, коли видав збірку перекладів словацьких, чеських і польських авторів українською мовою під простою назвою «Переклади» (Пряшів, 2019) та цілий ряд творів, надрукованих на сторінках журналу «Дукля», серед них чимало оповідань Л. Лаголи, чи у збірнику «Між Карпатами і Татрами» та інде.

Багато він зробив у знайомленні словацької читацької громади з українською літературою, насамперед з малою прозою ХХ ст. Так вийшли у його перекладі збірки оповідань «Високі сходи» С. Ганущина, українських казок «Майстер Іванко», оповідань українських авторів міжвоєнного періоду «Місячна усмішка» («Mesačný úsmev»), ряд інших творів та цілий ряд статей-інформацій, рецензій в словацькій та чеській пресі.

До перекладу прози Л. Лаголи він «готувався» відносно довго і серйозно. Спочатку, десь протягом 2-3 років, друкував його оповідання на сторінках журналу «Дукля», аж нарешті вийшла у його перекладі ціла збірка Л. Лаголи «Остання справа» (Пряшів, 2022, 274 с.), яка була видана словацькою мовою під назвою «Posledná vec» 1968 року.

Іван Яцканин, на відміну від багатьох перекладачів, володіє майже досконало обома мовами – словацькою та українською. Має високо розвинуте внутрішнє чуття обох мов, не кажучи вже про художнє відчуття і тому українські тексти у його перекладі читаються, ніби їх писав вишуканий український автор. Це перша запорука кожного вдалого та успішного перекладу. Він не має проблеми передати словацькі реалії, художні засоби (символи, порівняння та інші засоби) так, щоб їх зрозумів український читач. Успішно дотримується оригіналу, не перебільшує експресивні вирази, образи, або не притуплює їх сатиричне чи гумористичне звучання, не додає від себе щось своє, ані не пропускає те, що не зможе або не вміє перекласти, як це часто роблять деякі не лише наші перекладачі. Словниковий запас літературної мови та місцевих діалектів, говірок, або сленгу словацької чи української мов у нього великий, майже необмежений і тому завжди знаходить адекватні символи, порівняння та інші художні засоби тої або іншої мови, щоб адекватно художньо перекласти текст оригіналу на цільову мову. Він дотепер успішно справився з перекладом різних жанрів – чи це був роман, оповідання, новела, нарис, ескіз тощо. Завжди дотримав атмосферу, динаміку і стиль оригіналу. Так воно й у випадку збірки Л. Лаголи «Остання справа». Я вже давно не читав з такою насолодою переклад твору словацького прозаїка на українську мову, як зараз збірку оповідань «Остання справа» Л. Лаголи. Як на мене, І. Яцканин підтвердив думку, що у мистецтві бувають майстри, а бувають митці і що він належить до митців.

Сподіваюся, що не лише наші, але й читачі України будуть читати з таким же задоволенням, як я, тим більше, що чимало творів збірки «Остання справа» співзвучні із сучасною ситуацією і поведінкою деяких людей під час віроломного нападу Росії на Україну та незаконної окупації історичних українських земель агресором.

Михайло РОМАН.

Містичний «майже роман» Миколи Жулинського

(Микола Жулинський. Акордеон: Майже роман. Львів, ЛА «Піраміда», 2020, 100 с.; ISBN 978-966-441-603-7)

30 вересня 2022 року відвідав мене провідний український літературознавець і громадський діяч, доктор філологічних наук, лауреат Національної премії ім. Тараса Шевченка та низки вагомих відзнак, директор Інституту літератури ім. Т. Шевченка НАН України академік Микола Жулинський. Подарував мені десяток книжок. Між іншими – свою художню книжку «Акордеон» з такою дедукцією: *«Дорогий друже Миколо, дарую у твоїй хаті-музеї цю невеличку оповідь, в основі якої доля мого батька і доля моїх земляків-волинян. Цілую, твій Микола Жулинський. Пряшів, 30 вересня 2022 р.»*

Зі своїм батьком, членом ОУН, УВО та інших українських націоналістичних організацій 30-40-х років ХХ ст. його сім'я, що залишилася в Україні, не мала жодних зв'язків. Щоб не шкодити рідним в Україні, батько Григорій змінив прізвище і під чужим за сфальсифікованими документами переселився до США. Його шукали посередництвом Міжнародного Червоного Хреста. Результат розшуків: *«Пропає безвісти»*. Та мати вірила, що батько живий і щодня вранці й увечері з п'ятьома дітьми молилися за його здоров'я і повернення додому. Жінка померла, так і не дочекавшись вісточки. А батько лише на хвилях «хрущовської відлиги» повернувся до свого імені і дав про себе знати.

Готуючись до першої зустрічі з батьком в Америці, син Микола запитав його, що йому привезти в подарунок. Батько попросив ... акордеон. Син не виконав замовлення, проте допоміг йому купити інструмент в Америці при перших своїх відвідинах батька. З того часу вони зустрічалися кілька разів. Спільно видали навіть щедро ілюстровану книжку про взаємини Григорія і Миколи Жулинських *«То твій, сину, батько»* (Жулинський Григорій Лук'янович. «То твій, сину, батько»: українська душа – на Голгофі ХХ століття. – К.: Генеза, 2003), яка вийшла вже у кількох перевиданнях.

А у 2018 р. окремою книжкою появився його *«майже роман»* — «Акордеон», перевиданий у поширенні 2020 року. На вихід у світ «Акордеону» миттєво відреагувала критика. *«В сучасній українській літературі з'явився новий оригінальний* (Леонід Тома, Микола Ільницький) – *Біографічно-містичний, унікальний* (Олесь Лупій), *Реалістично-метафізичний «роман-параболо»* (Дмитро Дроздовський), в якому реальні історичні події передані через конкретне індивідуалізоване минуле, а фактичність і художність розчиняються, тобто історична пам'ять індивідуалізується і простистоїть офіційній».

У рекламній замітці про нову книгу Миколи Жулинського наведено: *«Батько головного героя мріє про акордеон, щоб за-*

співати свої псалми під власний акомпанемент, хоч геть не вмiє грати. Та на допомогу йому приходить... сам акордеон».

Зміст книги розподілено до шістьох розділів, названих музичними термінами італійською та українською мовами. Це «максимально відповідає змістово-інтонаційному наповненню (за Ларисою Горболіс) твору, робить його цілісним, переконує у важливості музики у житті героя». Проте, як стверджує та ж Лариса Горболіс, «більше музичних дефініцій у художньому тексті немає. Таку продуману термінологічну дозованість умотивовує відсутність у головного героя Григорія музичної освіти (тобто він не обізнаний із фаховими поняттями)», хоч від природи обдарований гарним голосом, бездоганим музикальним слухом, добрим розумінням і відчуттям музики.

З двосторінкової передмови довідуємось, що син батька-американця Микола Жулинський повідомляє, що хоче відвідати його і питає, який подарунок привезти йому з України. Батько спочатку не хоче нічого: «Що там у вас? Одні злидні. Кому-ністи все забрали, нічого у вас немає». Урешті-решт називає ... акордеон. «Привези мені акордеон. Буду грати і співати... Я тут тобі гроші поверну». – «І більше нічого, тільки акордеон?». – «За золоту цепку на шию казав? Казав! За персня теж. Но там ще гинше – я написав тобі... Усьо і Гуд бай!» (с. 7)¹.

Нагадаємо коротко зміст твору. З першого розділу «*Burlesko* – комічно» довідуємось, що син не привіз батькові інструмент, не хотів брати зайвий багаж, та, врешті, і не розумів, нащо той акордеон батькові, коли він не вмiє на ньому грати.

Оповідь подано у двох частинах. Дія першої відбувається в американському містечку Коговзі (Cohoes) у штаті Нью-Йорк, де Григорій Воляник-Волянський займає п'ять «холерних» кімнат від польського власника Владіслава: дві більші і три менші, за які платить «добрі гроші», бо ж має п'ятеро синів, яких чекає в гості, і кількох котів, яких він дуже любить і годує. Та ще він, будучи пенсіонером, зранку до вечора співає псалми і українські пісні, засвоєні переважно з грамплатівок, одержаних з України він співав з Борисом Гмирею, Михайлом Гришком, Оксаною Петрусенко, Анатолієм Солов'яненком, з вашими артистатами», як каже сам Гриць.

Друга частина розділу «*Burlesko*» переносить читача на довоєнну Волинь, в околицю Луцька, де Григорій ходить по селах і без книги проповідує Слово Боже. Люди за те поважають і годують його, а він із скромним «заробітком» любить ділитися із сестрою його дружини Серафими, яка служить у польського дантиста і має свою окрему кімнату. Своїми хвальбами на її честь (і привезеними подарунками) Григорій вмовляє її піти подивитися на акордеон в місцевому магазині. Власник магазину охоче виконує їхнє прохання «одягти» акордеон на Гриця, а той, маючи на собі вимріяний музичний інструмент, від зворушення не може рухатися: йому чується, як він прекрасно грає... Катерина пробуджує його з летаргічного сну, власник магазину знімає з нього акордеон, а той «щасливо усміхаючись, поверну голову до Катерини: «Боже, як я файно грав! Як там було... як у раю».

Вдруге Катерина зустріла його біля музичної школи. На той раз підійшла до нього і спитала, що він тут хоче. Каже, що хоче розпитати, на кого тут учать і за які гроші. Катруся засміялась, кажучи: «Ти вже старий, щоб на музиканта вчитися». – «Та я, каже, не за себе хочу питати, а про своїх хлопців. Он Владик, як файно співає. Чи б йому не вчитися на артиста? І я біля нього. Чогось навчився б. Грати на чомусь. Щоб до співу мого доладнати музику. Чому не» (с. 26).

У другому розділі «*Affettuoso* – сердечно» описано подорож Миколи в Америку

¹ Тут і далі при цитатах збережено оригінальну мову твору, поповнену волинськими діалектизмами.

до батька. Ще дома він радиться з дружиною Галею, чи купувати тому акордеон, не знаючи, чи він для себе його хоче, чи комусь на подарунок. Вирішили не купувати. Микола відправляється в Москву за візую і за замовленим квитком на літак – без акордеона.

На летовищі в Москві – маса народу, і його охоплює страх. Як він до того Когоуза добереться, не знаючи мови? Допоміг розмовник, куплений у Москві. Усе встигає. Навіть в туалет зайшов приховати поміняні американські долари (які згідно з радянськими законами невілжно вивозити) на тілі, під трусиками. Він своєчасно потрапив на свій літак. На пересадочному летовищі в Америці причепилася до нього старша жінка-українка, яка летіла до своєї сестри, що її не бачила сорок років. Сестра писала їй, що буде чекати її на летовищі. А коли побачила, що її нема, почала лементувати. Микола, щоб утихомирити її, подав їй руку і пояснив, що їй потрібно почекати на іншого літака – до Ірвінгтона (с. 32). *«От і добре, що ти мені тут появився на очі, а то могла і лягти тут з переляку... А ти, бач, сидиш зо мною, разом чекаємо».* – *«Сидів би я, якби ви мене не вхопили так, що рука посиніла. Пустіть уже!»* – *«Нє, почекай до літака!»* (с. 33).

Довелось вислухати бабусю. На щастя, її літак відлітав раніше, ніж Миколів, і вона відпустила його.

В Олбені не було автобуса в Когоуз. І на цей раз допоміг розмовник, через нього герой домовився мабуть з останнім водієм таксі, що залишився на стоянці і погодився за дев'ять доларів завезти Миколу в Когоуз. У Когоузі водій довго шукав квартиру батька Миколи на Широкій вулиці. Але так і не знайшов її ні на карті міста, ні питаючи зустрічних людей, навіть на бензозаправці не знали такої вулиці. Микола, побоюючись високої плати за проїзд, розрахувався з таксистом – дав йому раніше домовлених дев'ять доларів, і вирішив сам знайти квартиру батька, яка виявилася зовсім близько.

Тато зустрів його недружелюбно: *«А щоб тебе холєра забрала! Де тебе чорти цілий день носили? Чого не вдарив телеграми? Я цілий день у хаті невилазно, господар авто заладував, теж чекає, а тобі, бач, заціпило...»* – *«Та я, тату хтїв несподівано. Здивувати вас. Сам от добрався. В Америці не пропаду...».* – *«Нє, то треба таким дурним бути. Ти всьо мені спортив. Я от, дивись, приготувавсь. Вбрання склав файне, апарата, який зразу карточки викидає маю, кажу, сусід мав зо мною їхати в Олбани, стрічати, а ти усьо спаскудив. Ти акардіона привіз?»*

– *Нє. Не можна через границю перевозити. Я довідувався...*

– *Шо ти таке дурне мелеш? З Польщі можна, а там теж комуністи при владі. Та й з України привозили. Як вони називаються? Ага, баяни. Везли там всякі мандоліни, ці великі... бандури. Я ж тобі казав: верну за акардіона гроші! Долярами. А ти от...»* (с. 43).

Та одержавши інші подарунки: золотий ланцюжок, пляшку лікеру й інше, він по-добрішав і запросив сина до смачної української вечері. *«Я тут голубців стушив. Сам робив. І маю вареники. Наші, українці ліпили. В льодівці тримаєв. Заморозені. І пиво маю. Мені горілки не вольно пити. Шкодить. Жадного гумусу з неї нема. Я й вдома її не брав на горло. Бо віруючий був. А в нас, у штунді, ні пити, ні курити, ні всякі там глупства з жінками робити... Не вольно. Віра така»*(с. 44-45).

Пропонує Миколі (як і раніше пропонував Борисові) залишитися в Америці. *«А то будете там, поки вас комуністи не закатруплять. Ви мене не слухаєте, то чого з вами».*

У третьому розділі *«Morendo – завмираючи»* описано перебування Миколи у батька в Америці. Його розповідь починається участю у з'їзді баптиської секти

п'ятдесятників, у яку вихрестив батька пресвітер Золотарьов. Та його, як і інших учасників з'їзду, найбільше цікавив післяз'їздівський обід, який потім буде згадуватися йому перебування в німецькому концентраційному таборі Освенцімі, з якого він двічі намагався втекти. Та безуспішно, бо всякий раз його ловили і повертали в табір, суворо покаравши.

Втретє він з побратимом Петром, згадував, як їх охоронці табору з музикою зустрічали. Йому найбільше запам'ятався молодий жидок, якого привели прямо з концерту і заставили грати. Чудова музика нагадала йому батьківщину, адже він чув її в рідних Новосілках на Волині, *«як десь за могилками чи над ними в небі тремтів дивний звук. Був цей звук ніжний і скорботний, наче хтось ласкаво вигортав із душі щось болісне і невтішне. Той звук плакав і надіявся, сумував і сподівався, молитовно печалився і надіявся на співпереживаюче втішання у днях майбутніх... Раптово звук обривався – не згасає, не прощає тужливо, а наче падав кудись за могилки в яр... Не вірилося, що цей дивний звук, його скорботне відлуння тільки-но було десь тут, поряд, у його глухому селі, яке знало лише співи дівчат, парубків, колядування і щедрування... Але звук жив. Приходив несподівано, найчастіше у сні, наче благає оживити його, відродити його жаління (с. 4-5)»*. Ця мелодія запам'яталася йому на все життя. У своїх спогадах він часто звертається до неї.

Четвертий розділ *«Crescendo – підсилюючи»* починається візитом пресвітера баптистської секти Прокопчука, який в Америці розбагатів, придбавши п'ять великих будинків і п'ять автомобілів. Довідавшись, що ніби Гриць Волянський захворів, відвідав його в надії придбати щось з його майна. Знайшовши його здоровим, вирішив залучити його до своєї секти. Гриць погодився за умови, що пресвітер дозволить йому *«на собораніях безплатно співати псалми в супроводі акордеона»*. І на це пресвітер-п'ятдесятник погодився. Тоді хитрий Гриць вирішив випробувати його: *«А де за вашою вірою має бути Царство Боже по смерті нашої? А він мені: «Ну де? По смерті підємо на небо. Ну ті, що вірять, що моляться Богу». Тоді я не витримав: «А для чого тоді Господь землю створив, га? Для того, щоб тут на землі було царство Боже!» – «Та не можуть усі попасти на небо! Тільки віруючі. А грішні, невіруючі не попадуть у Царство Небесне». – «Та що, – перебиваю його, – грішні зостаються на землі і тут що, буде пекло, а такі віруючі, як ви, будете тішитися й далі в добрі й багатстві на небі... Не, Бог таке не допустить» (с. 57).*

Урешті-решт вони домовились що, Григорій може «на собораніях» і свої псалми співати, навіть при супроводі акордеона.

Та в дійсності він так і не дозволив йому самому псалми співати, побоюючись, що віруючим його псалми більше сподобаються, ніж псалми пресвітера, і вони Гриця оберуть своїм проповідником.

П'ятий розділ *«Agitato – схвильовано»*. Це – хвала акордеону. Довго батько стояв і дивився на інструмент. Потім підійшов, нахилився і обома долонями почав його гладити. З допомогою сина він одяг акордеон на плечі, але руки не слухали його. Визволив син, покликавши батька обідати.

«...Тіко заплющив очі, а тут раз – і з'явився той молодюсінкий жидок. Що з акордіоном. Зиркнув на мене такими чорними очима і став грати. І мене така млюсть взяла. Хоч плач» (с. 77). «Е, не, такого акордіона я все життя хотів. Я його чув ше в Новосілках, він за могилками для мене грав, а в Луцьку подобного я перший раз побачив. Того акордіона. Почув від жидка в Освенцімі як він грав, той акордіон! Не кажи він мене порятував. – Хто? Той євреї, що грав на акордіоні? Як він міг вас врятувати? – Та не євреї, а акордіон. Його музика мене

порятувала. Я її чув там, коли лежав на нарах і коли мене німаки під ранок мали вішати» (с. 79).

У шостому розділі «*Finerbe – похоронно*» автор описує перебування Гриця в концтаборі Освенцимі, в який він потрапив вдруге. Двоє з Петром під охороною до пізнього вечора чекали на спізнену порцію цементу. В отакому стані застав їх сильний дощ. Охоронці з собаками поховались в буди, а вони двоє залишились без охорони. Ідеальна нагода для втечі. Доповзли до лісу і ще цілий день лісом тікали, поки не натрапили до польських лемків на хутір. Петро залишився наймитом на господарстві у лемків, а Гриць вирішив один добратися додому. Після дводенної подорожі лісами вийшов на дорогу і потрапив до німецької вантажної автомашини, яка доставила його (здорово побитого) в Освенцим, з якого він втік. Там його засудили на кару смерті через повішення, однак пару днів протримали в карцері разом з вмираючим в'язнем Степаном, на якого він одяг свою в'язничну маринарку з в'язничними номерами, а на себе одяг його маринарку без номерів, в якій він у страшних муках в голоді і холоді просидів десять днів. Але вижив...

Далі автор переносить читача... в Америку «згадуваний вже п'ятикімнатний готель поляка Владіслава, в якому мешкають батько Григорій із сином Миколаю, кожен в окремі кімнати. О третій ночі син почув з кімнати батька дивну музику. Зайшов у кімнату і з жахом переконався, що це батько бореться з акордеоном, який хоче задушити його. Син звільняє батька від інструмента з твердим наміром неодмінно віддати його назад. Вранці батько просить сина поки що не повертати акордеона в магазин до його повернення з Нью-Йорка.

Повернувся пізно увечері повечеряв позавчорашній борщ і відправився у свою кімнату, де ще вовтузився години дві. А вночі син почув з батькової кімнати чудову музику на акордеоні. У темноті зайшов у його кімнату і побачив, що батько, одягнений в концертному вбранні (привезеному з Нью-Йорка), дивовижно грає на акордеоні. Догравши, він поклонився у два боки й італійською мовою сказав: «*Грация, сеньйори! Аріведерчі, сеньйори!*». Але опісля кроку не міг ступити – син ледве встиг його підхопити і покласти на диван.

Покликали лікаря. «*Лікар сказав, що пульс нормальний; тиск кров'яний теж; серце тихше б'ється, але не страшно. До госпіталю не забрав...*» (с. 96).

На третій день у неділю, після того, як отець Андрушків його висповідав, батько закліпав очима і попросив пити... *Сидів мовчки так до вечора. Очима наказав полити город... А коли зовсім стемніло, покликав мене. Головою кивнув на небо і шепнув: «Чуєш?»* (с. 98). І син погодився з батьком: він теж почув ту чарівно-тушливу мелодію...

«*Майже роман «Акордеон» Миколи Жулинського вирізняється двоплановою композицією, поєднанням дотепу, іронії, анекдоту з реальними життєвими історіями, та з позитивним поглядом на світ, в якому головному герою, випи-саному любовно з батька, довелося пережити чимало болю, страху, тортур, знущань... А його фанатична відданість і любов до мистецтва вберегли його від смерті. Твір має своєрідний авторський стиль, відзначається багатством мови, використанням колоритної волинської говірки. Оригінальним є художнє обрамлення твору: він починається з музики і закінчується нею, яка «ніби за-кільцьовує у своє охоронно-магічне коло життя головного героя»* (Лариса Горболіс).

Зустріч з академіком Миколаю Жулинським у нашій хаті була короткочасною, але вона продовжилася за читанням його «Акордеону». А тому залишиться незабутньою.

Микола МУШИНКА.

«Я в дорозі... Завжди в дорозі...»

(Іван ЧЕНДЕЙ. Щоденники. Книга I (1953-1973 рр.) / упор. Марія Чендей-Трещак. Ужгород. РІК-У. 2021. 640 с.)

*«День, коли я нічого не зробив,
був для мене загубленим днем.
Дні, коли я нічого не робив,
були для мене лихом, яке давило вантажем.
оточуючі мене могли й не помічати,
але внутрішній пекучий біль спокою не давав мені.
Дні, коли я працював багато, були завжди найщасливішими»*

Іван Чендей. Щоденник. 1963. 8/II

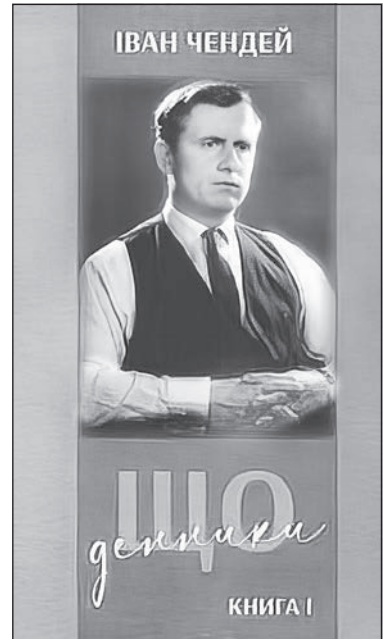
Щоденники міцно увійшли в літературний обіг. Сьогодні лише лінійний їх не пише. Не з кожного щоденника можна мати хосен, не кажучи вже про естетичну складову, авторську відвертість, фактографічну точність, інтерпретаційну легкість і сюжетну інтригу.

Окрім того, маємо пам'ятати, щоденники, як правило, видаються після смерті письменника, а це значить, що вибір матеріалу, упорядкування і компонування залежить від людини, яка за цю роботу береться. Як правило це дружина (як у випадку зі щоденниками Степана Пушика), або упорядник під контролем родини (як у випадку зі щоденниками Івана Чендея). Тобто, щоденники класиків української літератури другої половини ХХ століття хибують на родинне цензурування. І нема на то ради.

Задля справедливості, треба сказати і те, що авторський варіант щоденників, особливо, коли він внутрішньо зорієнтований на прочитання іншими (як, наприклад, щоденники Романа Іваничука), теж має свої недоліки, основний з яких – приховане чи неприховане самолюбівання і пропускання усіх подій кризь призму власного «я».

Словом, щоденник як літературний жанр, попри всю претензійність документально-мемуарну, залишається, здебільшого, таки творінням літературним зі всіма позитивами і недоліками останнього.

Щоденники Івана Чендея, – із запланованих Трьох книг, нині маємо Дві (обидві датовані 2021 роком), – є майже класичним жанровим взірцем. У передмові до Першої книги Марія Чендей-Трещак відзначає, що «у нашому родинному архіві збереглося 48 нотатників різного формату блокнотів (під заголовком «Щоденник», на сторінках яких (всього приблизно 10 тисяч) І. Чендей нотував свої записи (переважно синім чорнилом та кульковою ручкою). Хронологічно межі записів датовані 31 жовт. 1953 р. (субота) та 3 черв. 1996 р. (понеділок), отож фактично охоплюють 43 роки із прожитих письменником 83-ох, тобто період активного творчого життя (першодрук перших творів припадає на 1941 р., а першої збірки «Чайки летять на Схід» – 1955 р.)». Також упорядник відзначає, що Іван Чендей вів щоденник із 7

класу гімназії та вояком угорської армії, але ті записи знищив. Усі Щоденникові записи упорядник розділив на Три книги: «кн. 1 – 1953-1973 рр.; кн.2 – 1974-1981 рр.; кн. 3 – 1982-1996 рр».

Найкоротшими записами у Першій книзі є записи за 1956 рік. Їх усього два: 7 серпня і 29 грудня. Обидва пов'язані із фольклористом і письменником Лукою Дем'яном (1894-1968). Чому такий вибір? – я навіть не запитуватиму. Але причина, гадаю, не тільки в тому, що записів за цей рік залишилося найменше. Так упорядник це побачив.

Записи в цій Першій книзі найрізноманітнішого характеру: від родинних подій («І ось народився другий син!», запис від 29 листопада 1953 року) до проблем літературно-мистецьких («Українська література нині не має письменника, мислителя, аналітика, який міг би написати подібне до написаного Парандовським. Тут полякам можемо лишень по-доброму позаздрити, а книгу їх творця взяти, як беруть хліб з чужих рук. Той самий хліб, яким господар може тільки гордитися, а при роздачі його не бідніе, а багатіе... Великим досягненням для нашого народу було б мати цю книгу бодай в перекладі на українську мову» (запис від 26 грудня 1973 року). Тут іде мова про книжку польського автора Яна Парандовського «Алхімія слова», написану 1951 року, російською мовою перекладену 1972 року, українською ж перекладену Юрієм Попсуенком і вперше видану 1991 року.

Треба сказати, що для Чендея характерне афористичне мислення, тому багато його записів мають характер афоризмів. Окремі з них зачитую: «Будучи великою в суті, правда повинна бути непримиренною, злою» (14 червня 1963); «Завжди меншими нам здаються ті пороги, що їх ми переступили, за ті, які нам ще тільки належить переступити» (19 вересня 1963); «Яким свідомим не було б виконання обов'язку, завжди нам буде здаватися, що в час виконання над нами панує насилля» (19 вересня 1963); «І курка має крила, та не літає» (13 грудня 1963); «Сила правди в тому, що перед нею безсила дріб'язковість, дешевий розрахунок, що перед нею розлітається пухом «дружба» на алкоголь і вині» (27 січня 1964); «Від прекрасного і повинно походити прекрасне! З орлиного гнізда вилітають орли!» (10 серпня 1964); «Яка різниця між політичними діячами і митцями? Політичні діячі часто помирають живими ще, письменники, митці часто починають тільки тоді жити, коли помирають...» (17 жовтня 1964); «Золото правди, чесності, прямоти і відвертості завжди коштує дорого» (24 березня 1965); «У літературі можна тільки на повну ставку... На півставки можна в клубі!..» (31 грудня 1965)...

Цікавий запис, датований 20-21 грудня 1957 року, який тичеться мови, якою писали закарпатські письменники до 1944 року, в часи угорської окупації, і в перші роки совіцького визволення: «Часто мова (рос., укр.) були предметом гризні, чвар. Часто ми, літератори, ділилися на тих, що пишуть російською і українською, і саме мова була першою характерною ознакою літератора, а не вартість і художня цінність, чи безцінок його літературних творів. Радянський час вирішив багато спірних питань, в тому числі таке питання: хто живе на Закарпатті – росіяни, русини, угороси чи українці? Стало ясно, як білий день для всіх і для всього світу, що на Закарпатті живуть українці, сини України-матері, од якої вони були відірвані тисячу років. Стало ясно, що мовою літературною, мовою в установах у нас, на Закарпатті (як і мовою навчання) є українська мова. Питання мови стало розв'язаним і для нас, літераторів». І ще в продовження цього ж запису, який стосується вже самого Чендея: «Якою мовою нам саме слід писати – це питання ясне і для мене, а до визволення я теж писав російською мовою. До речі, тут треба сказати й таке: в час угорської окупації українською мовою писати коли й можна було, то про друкування творів українською – й мови не могло бути. Російська мова тут узаконювалася традицією «будителів», котрі коли не її посяли у вузькому розумінні слова, то до неї були близькими». У цьому записі – ключ до розуміння мовних і світоглядних проблем на Закарпатті, які особливо проявилися у час українсько-московської війни.

Ще один важливий аспект. Чендей сформований як радянська людина, радянський письменник. Тому він часто підкреслює ті суспільно-політичні й культурно-мистецькі

переваги, які сталися в Закарпатті після 1944 року, і постійно підкреслює свою вірність і відданість комуністичним ідеалам: «Виступ на пленумі [пленум письменників в Москві, де вперше виступив Іван Чендей восени 1958 року] – це виступ політичний, великої ваги. Адже Закарпаття в минулому – це Австро-Угорщина, це Угорщина, це Чехословаччина, це що тільки хочете, тільки не Батьківщина, яка гріє теплом і дає любов. Таку Батьківщину ми маємо сьогодні» (запис від 15 лютого 1958); «Іскритим, живим джерелом забило життя на Закарпатті у наш світлий радянський час...» (запис від 16 лютого 1964); «А Свято Шевченка – свято дружби народів країни рад» (запис від 16 березня 1964); «Любов до радянської дійсності понукає нас ненавидіти огидне в ній!» (запис від 10 листопада 1968); «Для мене радянська дійсність на Закарпатті – возз'єднана Україна і щира усмішка на лиці щасливої матері з Верховини при вістці, що її син, її дочка поступили до університету... Для мене радянська дійсність на Закарпатті – Томчаний і Кречко, Кашшай і Скунець, Вілмош Ковач і Олександр Маркуш... А з ними всіма – поступ до верховин великої дійсності, яка піднімає людину високо!...» (запис від серпня 1969); «[...] партбилет – форма. Комуністом я залишився, і без нього не чую себе якісно не тою людиною, якою був при білеті. Бо партійність, як і цнота, порядність, або є, або її нема» (запис від 30 жовтня 1969) – ці записи робилися в тяжкий для Івана Чендея 1969 рік, коли його цькували за повість «Іван», виключили з партії, перестали друкувати («1969 для мене особисто проминає під хмарою чорної журби і болю по синові, що був втрачений з 9 на 10 січня 1968 р. Нема краю мукам!... Все роз'ятрене, все болить!...» (запис від 31 грудня 1969)). І ще декілька записів: «Чуєте! Ви, що хотіли б мене обернути недругом чи бодай неприхильником радянських порядків державних, засад нашого суспільства! Кажу вам: не вийде! Ніколи цього не буде!» (запис від 9 жовтня 1970); «Ніколи опозиціонером ані по відношенню до рідного народу, його культури і літератури, по відношенню до комуністичної партії, радянського ладу і радянської дійсності я не був, не є і таким не стану!...» (запис від 23 листопада 1973).

Усі ці записи я наводжу не для того, аби підкреслити дволикість Чендея чи звинувачувати у ще якихось гріхах переродження. Тут я віддаю належне упорядникові, яка все-таки залишила ці записи. Бо вони свідчать про ту нелегку дорогу суспільно-політичного виростання і переосмислення, яку пройшов письменник такого високого рівня, яким був і залишається Чендей. І це шлях не тільки його, але й цілого покоління, серед яких Чендей вирізнявся органічністю виростання в нові суспільно-політичні реалії, пов'язані із здобуттям української незалежності.

Так само глухо у Щоденникових записах цієї пори відбиті сталінські чи брежнєвські репресії, яких зазнавали непокірні: «Рік 1953 почався звичайно. Трудовим піднесенням, політичною активністю. Перші місяці ознаменувалися запеклою боротьбою проти сіонізму, який таки мав місце в нашій країні, приніс нам чималу шкоду. Не приховую того великого задоволення, яким боротьба проти сіонізму – зняряддя американської реакції, була зустрінута кращими колами нашого радянського суспільства» (запис від 1 січня 1954); «Підтягнуто на стовп загального осуду академіка Сахарова. День в день газети друкують виступи і листи з колективними підписами...» (запис від 19 листопада 1973). У цьому контексті цікавими є його міркування про практику так званих «колективних листів» (запис від 24 січня 1973). Але водночас зустрічаємо на сторінках щоденника політичні коментарі іронічного характеру: «О, відстала, примітивна Америко! У тобі електронні машини лічать голоси, а у нас – члени лічильних комісій! У тобі стомлююча гонка за голоси кандидатів, а у нас тільки висунуть – і ми вже знаємо, що кожен кандидат отримує на виборах за себе не менше 99,96 % з усіх поданих навіть в тому разі, коли їх виборці самі у вічі ніколи не бачили» (запис від 13 листопада 1968).

Окрема сторінка записів в щоденнику присвячена родині. Тут і перманентний конфлікт з батьком, постійна любов-ненависть між ними (273, 358, 488, 561); велика синівська любов до матері («Люблю її без меж і без краю, бо навіть не відаю, звідки береться у неї

сила трудом наповнити кожен день, звідки у неї стільки краси і простоти, мудрості і благородства» (запис від 26 листопада 1969). Любов до дружини Марії, синів, Мирослава і Михайла; родинна трагедія – загибель в автомобільній пригоді сина Мирослава, – біль за втратою старшого сина відлунює майже в кожній сторінці щоденникових записів після січня 1968 року; радість від народження доньки Марії («До нашої хати прийшла мала Марічка, наша донечка. Гарне напрочуд дитячко... В радості, що її нам дарує, весь час чуо гіркоту важкої втрати, що нас спіткала з 9 на 10/І 1968 р.» (запис від 3 лютого 1969).

Серед закарпатських літераторів, яких згадує Чендей, позитивні оцінки й портрети маємо Анатолія Слесаренка, Федора Потушняка, Петра Лінчура; контрасні оцінки Михайла Томчання, Юрія Гойди, Андрія Патруса-Карпатського, Петра Скунця; негативні – Юрія Балеги, Василя Вовчка, Петра Угляренка. Закарпатським спілчанам письменник закидає провінціалізм, задріття, світоглядну і творчу обмеженість. Так само у Чендея поєднуються любов до Закарпаття і нелюбов до Ужгорода. Багато пише Чендей про закарпатських художників – Адальберта Ерделі, Антона Кашшая та ін. Строката оцінка партійних керівників Закарпаття, включно з одіозним Валерієм Маланчуком, з яким його пов'язують, як не дивно, приятні стосунки.

З українських письменників Чендея відзначала дружба з Юрієм Мельничуком (публіцистом і головним редактором «Жовтня»), Дмитром Павличком (куми), з повагою пише про Павла Тичину, Миколу Бажана, Олеся Гончара, Андрія Головка, Миколу Лукаша, Леоніда Первомайського. Негативна оцінка Київської кіностудії («[...] великий ринок, де знайшли, в основному, притулок торгаші од мистецтва, люди, що чи не більше лиха чинять для кіномистецтва України, аніж користі?», запис від 1 жовтня 1962). Так само критично оцінює і Сергія Параджанова: «Хата Параджанова – прохідний двір. Життя Параджанова – життя богеми щонайгіршого гатунку. Так можна жити, але так не можна творити, тим більше створювати великого, живого» (1 жовтня 1962).

Негативно оцінює Олександра Корнійчука. З російських авторів позитивно згадує Олександра Твардовського, хоча самі згадки Росії негативні.

Найбільше записів Івана Чендея присвячені питанням літератури, мистецтва загалом. Тут його оцінки фахові, точні, присутні. Діапазон розуміння – від ідеалістично-патосних до живих, реалістичних, вистражданих життєвою долею і письменницьким досвідом: «Є твори, прочитавши які, ти назавжди запам'ятовуєш письменника, він став немовби ще одним твоїм другом, братом; є картини, скульптури, які навечно закарбовуються в твою пам'ять і вже живуть у твоїй свідомості. Такі картини – зразки справжнього мистецтва, голос таланту. Такі картини є і у Отто Нагеля» (10 жовтня 1960); «У літературі немає легкого шляху, як немає таких шляхів у мистецтві в цілому. Є легка хода, легке ставлення до мистецтва. Отоді все легко, дуже легко й закінчується, відбувається легкий розрахунок – читає, народ забуває такого, скидає його й мистецтво з свого рахунку безжалісно, нещадно випльовує» (13 листопада 1960); «Тільки високе, правдиве мистецтво може піднімати людину до висот, до правди» (2 січня 1963); «Покажіть мені ту обгортку, той сервіз, той гарнір, з якими критика є смачною! Але краще правда в лахмітті, без барвистих етикеток, як брехня в позолоті й сріблі!» (12 січня 1963)...

Словом, цей Перший том Щоденників Івана Чендея насичений подіями, фактами, сюжетами, оцінками, характеристиками, настроями. І як такий дуже вдало і повно розкриває контрастність натури самого письменника. Тому беззаперечно, видання щоденників Івана Чендея доповнює соціально-настроєву і літературно-мистецьку картину життя Закарпаття у перше тридцятиліття після приєднання до Великої України, розкриваючи еволюцію світоглядного і творчого виростання одного із найяскравіших і найталановитіших письменників тієї епохи, якому в кращих творчих візрях вдалося прорвати часові раміці, займаючи повноправне місце в українському літературному каноні ХХ століття.

Євген БАРАН.
(www.bukvoid.com.ua)

Микола ДУПЛЯК

КНИГА ПРО ЗЛОЧИН БЕЗ ПОКАРАННЯ

Eugeniusz Misilo. Obóz «Jaworzno». Zbrodnia nieukarana.
Українці і Полаци в Centralnym Obozie Pracy Jaworzno
(1947 – 1949)

Archiwum Ukraińskie, Jesionowo, 2022. Str. 1016.

Монументальну публікацію д-ра Євгена Місила про польський концентраційний табір «Явожно» треба привітати з відкритими руками. Хоч про це місце злочину з різних причин знав чи не кожен українець у Польщі, за комуністичної влади про нього не можна було говорити й писати, подібно як в Україні не можна було говорити про Голодомор. Згодом про Явожно писали різні автори. Можливість вшанувати жертви концтабору трапилася після падіння комуністичного режиму в Польщі. Перше урочисте Богослуження у Явожні для вшанування замучених тут українців відбулося 27 вересня 1992 року в присутності родин закатованих і колишніх в'язнів концтабору. Про це подбало Об'єднання українців у Польщі. Ця традиція продовжується досі. 23 травня 1998 року з пошаною до жертв концтабору, замучених в роках 1943 – 1956, в Явожні відкрили пам'ятник у присутності Президентів Польщі та України – Александра Квасневського й Леоніда Кучми та інших державних достойників. З цієї нагоди прем'єр Польщі Єжи Бузек, м. ін., сказав: «Недалеко ледве остиглих крематоріїв Освенцима і Бжезінки, кати, які привласнили собі право діяти в імені польської держави, творили новий концентраційний табір, жертвами якого за понад десять років стали поляки, українці та німці». Проєкт пам'ятника виготовив Богдан Боберський. Біля нього тепер щороку вшановують жертв ненависти та насильства. До цього шляхетного діла прислухався й автор рецензованої публікації.

Прискіпливий дослідник, яким виявився автор цієї книги, пише що всупереч твердженням, пам'ятник жертвам, яких немов собак закопували без трупів, не стоїть на місці їхнього вічного спочинку, а таборовий цвинтар, на якому в безіменних ямах закопали понад 4000 німців, сілезців і понад 162 українців, знаходиться в іншому місці – кількасот метрів далше. Чому ж тоді упродовж багатьох років влада говорила родинам жертв, що саме тут є гроби їхніх родичів? Чому прокурори Комісії переслідування злочинів проти польського народу в Катовицях під час слідства, що тривало майже 15 років, не встановили правдивого місця злочину на жертвах концентраційного табору? Це, тим більше, що в Явожні та біля Явожна живе чимало в'язнів і вартових табору; не подбано про опіку над цвинтарем, як одного з найцінніших доказів у справі здійснених злочинів? Чому не здійснено ексгумації жертв злочину? Подібних питань можна ставити більше...

Вдумливий читач напевно питає, хто ж цей прискіпливий дослідник, що так багато знає, тож дозвольте написати дещо про нього. Євген Місило – талановитий дослідник минулого українців у Польщі та меншинної політики польських урядів у ХХ столітті. Він народився на польському засланні на Ольштинщині, але його батьки (обоє з польсько-українських родин) походять з Ярославського повіту на Закерзонні. Під час і після студій був активним співтворцем українського студентського руху в Польщі, редактором кількох публікацій. Понад десять років працював у Польській Академії Наук (ПАН). 1990 року створив центр документації польсько-української проблематики – Український архів. Д-р Є. Місило – автор і співавтор багатьох книжкових публікацій та десятків статей, присвячених історії українців у Польщі, українському підпіллю, комуністичним репресіям, УГКЦ і жертвам польсько-українського конфлікту. Окрім Польщі, публікації Є. Мі-

сила появились в Україні, Німеччині, США та в Канаді. Можна сумніватися, чи хтось у Польщі написав більше про польсько-українські відносини, як автор рецензованої публікації.

Є. Місило зізнається, що пише з пошани до правди, з любови до історії. Більшу частину свого життя присвятив документуванню історії українців у Польщі; пошукам матеріалів у досі засекречених архівах; нагромаджував і публікував спогади свідків історії, зберігав від забуття імена членів українських підпільних організацій; тих, що загинули і тих, кого засудили до смертної кари в комуністичних тюрмах Польщі. Автор відновлював пам'ять про українців і поляків, запроторених у концентраційному таборі в Явожні та в інших польських катівнях після Другої світової війни. З цього приводу польський вчений проф. Анджеї Пачковський з Інституту студій політичних ПАН написав: «Д-р Євген Місило – один із найкращих експертів історії України та українців і польсько-українських відносин у XX столітті. Його джерельні публікації прекрасно підготовлені...».

Офіційна назва концтабору в Явожні була така: «Центральний табір праці». Насправді це була центральна катівня. Під час Другої світової війни німці влаштували тут філію концентраційного табору Авшвіц (польс. Освенцим) – Біркенау. Польська комуністична влада використала таборівні бараки ще до капітуляції Німеччини. Спочатку запроторювали там сілезців, німців і німецьких полонених, а також членів польського збройного протикомуністичного підпілля, а від 1949 до 1950 р. польських малополітніх злочинців.

Рецензована публікація – книга пам'яті українцям і полякам, яких мучили або замучили в цьому понімецькому концтаборі в 1947 – 1949 роках у висліді злочинної військової операції «Вісла» під приводом співпраці українського населення з Українською повстанською армією. Концтабір у Явожні став місцем мартирології українців. Тут над ними несамовито знущалися і мучили польські вартові, «капо» та службовці комуністичних органів безпеки, які виснажували їх голодом, биттям і принижуванням їхньої національної гідності.

Автор поставив перед собою завдання дослідити хто ж були ув'язнені за дротами концтабору, звідки родом, якого віку, якої професії та як їх звали. Хотів відповісти на питання скільки їх, коли і чому закатували, замучили голодом, щоб у висліді споневіряні, голі тіла кинути до безіменних ям, викопаних поблизу на таборовому цвинтарі в лісі «під соснами», по яких досі не залишилося навіть сліду. Тим, хто пережив таборівні страхіття, заборонено про це говорити. Похоронивши знівечені тіла, влада бажала затерти сліди цього злочину.

Д-р Євген Місило бажав віднайти прізвища злочинців, сторожів, «капо», слідчих Уряду безпеки, суддів і катів, що виконували вироки смерті. Із поставленим перед собою завданням впорався знаменито – настільки, наскільки йому вдалося роздобути бажані інформації. З накопиченого упродовж багатьох років матеріалу підготував три книги. На рецензовану публікацію склались біографічні замітки 3871 в'язнів, які попали до концтабору під час операції «Вісла». Прізвища запроторених опубліковано в географічному порядку – за воєводствами, повітами й місцевостями, в яких ув'язнені жили до часу виселення або запроторення до Явожна. Це дозволить родичам і нащадкам в'язнів знайти про них бажані інформації, а дослідникам відкрити повніший образ репресій супроти українців у Польщі після Другої світової війни на Закарзонні.

Чимало місця й уваги автор присвятив описові віднайдених в архівах джерел, з яких використав бажані інформації. Це була таки наполеглива й велика праця дослідника, бо не всі матеріали збереглися; деякі доцільно знищено, інші загубилися, а ще інші перенесено в інші місця збереження. Як пише автор цієї публікації, прізвища слідчих, з малими винятками, досі були практично незнані. Їхні злочинні дії ніколи не були засуджені, а жертви їхнього злочину ніколи не діждалися реабілітації та справедливості.

Табір у Явожні був найбільшим концтабором у післявоєнній Польщі, але не одним. Оцінюють, що тоді в Польщі існувало найменше 570 таборів різної величини і різ-

ного призначення. Комуністична влада постійно замовчувала наявність концтаборів у Польщі. Переконувала в цьому й інші держави. Коли 1993 року ми з групою представників американського суду в Скрентоні, Пенсильванія, відвідували гітлерівський концтабір в Освенцимі, я говорив їм про сусідній польський концтабір у Явожні, в якому після війни мучили українців, але вони не могли цьому повірити.

Перший транспорт з 17 українськими в'язнями прибув до Явожна 9 травня 1947 року. За дроти концтабору загнали біля 4000 осіб – українців, поляків і понад 800 жінок і дітей. Ув'язнення у концтаборі цивільних українців і застосовані проти них тортури, смерть десятків осіб у висліді виснаження, голоду, хворіб, насильства і биття, створили з Явожна один із трагічних символів польської післявоєнної політики супроти непольського населення, — підсумовує автор.

Ув'язнення українського цивільного населення у концентраційному таборі Явожно пов'язане з рішенням Польської партії робітничої від 29 березня 1947 р. про цілковите і примусове переселення (у тому й мішаних українсько-польських родин) під претекстом ліквідації УПА і ОУН на польські понімецькі землі з метою швидкої колонізації та винародовлення, мовляв, Польща має бути лише однонаціональною державою, а при цьому фізичного знищення українського збройного підпілля і цивільних структур ОУН. Автор пише, що рішення про створення концтабору для підозрілих українців прийнято п'ять днів перед початком операції «Вісла». Здійснення такої операції під конвоєм війська й міліції за загонів безпеки мало всі ознаки депортації, а не переселення. Людей, яких не змогли насильно депортувати в попередніх роках до Радянської України, тепер за дві години викинули з рідних хат, везли у незнане як злочинців і розселили по кілька родин на великих просторах поміж польським населенням без права повернутися додому. Засоби масової інформації повідомляли, що везуть страшних українських злочинців. Над ними встановлено поліцейний нагляд. Майже десять років українцям довелось жити у жахливих умовах без рідної книжки, школи та церкви, без рідного друкованого слова... Тих, хто всупереч забороні повернувся до рідної хати, щоб узяти щось необхідне з собою; на рідне поле, щоб зібрати посіяне ними збіжжя, місцева міліція арештувала, передавала убекам, а ті запроторювали їх до Явожна.

Зловлених партизанів УПА катували в різних тюрмах, а згодом у концтаборі Явожно. Остання група полонених 112 українців прибула до Явожна 22 травня 1948 року з Кошиць, що на Словаччині. Це були полонені на Чехословаччині вояки УПА і члени цивільної сітки ОУН. Автор наводить точну статистику арештованих у поодиноких повітах і змальовує погані умови, в яких терпіли запроторені до концтабору. У Явожні запроторено точно 3936 осіб української національності, в тому 823 жінки та кільканадцять дітей.

Найбільше в'язнів було з Ряшівського воєводства — 2726, які до часу арешту жили в 473 місцевостях на терені 13 повітів. З Люблинського воєводства в таборі були 854 особи з 162 місцевостей в шести повітах. З воєводства Краківського запроторено 160 осіб з 33 місцевостей у двох повітах і з міста Краків. Меншу кількість в'язнів привезли з інших воєводств. Згідно зі статистикою, яку наводить автор рецензованої книги, у концтаборі Явожно було 21 вчителів, 2 лікарів, аптекар, 2 інженерів, керівник копальні нафти, фіякери з Криниці та Гданська, актори театру з Чесанова; кільканадцять колишніх вояків Польського війська та ветерани Червоної армії; були й колишні в'язні гітлерівських концтаборів і польського санаційного концтабору Береза Картузька та кільканадцять лемків — в'язнів австрійського концтабору Талергоф. За дротами Явожна було й 27 священників – 22 греко-католицьких і 5 православних.

Основну масу запроторених у концтаборі Явожно творили українські селяни, а деколи цілі родини з жінками й дітьми, напр. з села Добра Шляхецька, пов Сянік, у таборі каралося 92 мешканців, у тому 21 жінка; 98 осіб привезли з села Вербиця Томашівського повіту, а з сусіднього села Гребенне до табору попало 87 осіб.

Запроторення українців до концтабору Явожно було рішенням політичним, позбав-

леним правних основ. Було зовсім тайне, ніколи не опубліковане у Збірнику законів; не подано його до відома в засобах масової інформації. На практиці арештування українця і заслання до концтабору в 1947 році залежало тільки від волі командирів полків і дивізій. До табору найчастіше можна було потрапити «за співпрацю з УПА» або «за поміч УПА харчами».

Є. Місило змальовує жалюгідну картину життя в'язнів у концтаборі Явожно. В'язні спали по двох на триповерхових дерев'яних нарах, на голих дошках, в одягу, в якому потрапили до табору. Під час дня не можна було сидіти або лежати на нарах. Голодні, спрагнені, виснажені фізичними вправами, биттям на допитах і знущанням вартових і «капо», стиснені на невеликому просторі, мусили весь час стояти в назначеному місці. Не могли також говорити, а коли ж говорили, то тільки по-польськи. Говорити українською мовою було заборонено.

Одною з причин високої смертності серед українських в'язнів були фатальні санітарно-гігієнічні умови. Протилежно до німців, українці в таборі не могли йти до лазні, не мали рушників, не міняли білизни ані одягу, не могли ні купатися, ні випрати білизни. Люди вмирали з голоду і виснаження. Тих в'язнів, що під впливом катувань призналися до співпраці з українським підпіллям, судив військовий суд у Кракові. Цей суд засудив разом 558 осіб, у тому 93 до смертної кари і 465 на довголітні каторги. Між ними було 89 жінок. Від кари звільнено лише 28 осіб – майже всіх поляків, звинувачених у співпраці з УПА, яких боронили приватні адвокати та їхні родини.

Найчастіше причиною смерти в'язнів у концтаборі було брутальне биття під час слідства. Багатьох закатували вартові або «капо». Не стерпівши биття, молода жінка кинулась на електричні дроти. У висліді знущань, у таборі загинули понад 162 особи, в тому п'ять жінок, троє немовлят і один греко-католицький священик. Разом число жертв українців і поляків в таборі виносить 231 осіб, а разом із замученими там німцями, сілезцями і німецькими військовополоненими — понад 6000.

У 1990-их роках українці в Польщі домагалися від демократичного уряду відшкодувань для колишніх в'язнів концтабору, які прислугують польським жертвам комуністичних репресій, але слідство перекреслило їхні шанси на будь-яке моральне та матеріальне відшкодування. У висліді українці і поляки – жертви сталінських репресій залишились єдиною категорією громадян Польщі, яку правно позбавлено права до визнання їхніх терпінь за несправедливі. Влада незалежної та демократичної Польщі, яка по 1989 році засудила гітлерівські та сталінські злочини, досі протриває визнанням українців і поляків, ув'язнених у Явожні під час операції «Вісла» за жертви комуністичних злочинів і жертви проти людськості. Така дійсність підтверджує слушність автора, висловлену в наголовку книжки: Злочин непокараний. Про те, як важко українцеві в Польщі добиватися правди та справедливості, чи не найкраще знає д-р Євген Місило.

Злочинці, що катували українського селянина й інтелігента та безкарно знущалися над ним досхочу в польських тюрмах і в таборі Явожно, отримали пенсії та нагороди, аякже. Їх оправдали комуністичний і демократичний уряди, а польському громадянину українського роду таки відмовили рівного права на справедливість. Що ж, як писав Тарас Шевченко, лише в своїх хаті і сила, і воля. Саме цю волю нині відчайдушно боронять на фронті з російськими загарбниками найкращі сини і доньки України.

Безперечно, своїм садизмом супроти українців та ще й громадян Польщі, держава не може бути горда, але й не може вічно приховувати злочину, бо, як говорить наше прислів'я, правда, як олива, все наверх виходить, навіть після 75 років.

На те, щоб дати читачам найповніший образ того, чим для українців Закерзоння був концтабір Явожно та що діялось у ньому, д-р. Є. Місило витратив дуже багато часу та багато виснажливої праці. Зібраний у книзі матеріал свідчить про велич його дослідницьких зусиль і невпинну послідовність у намічених ним цілях. Слід пам'ятати, що за десятки років з цього світу відійшло багато жертв знущань – свідків злочину; послі-

довно затиралися сліди про Явожно; губилися або знищувалися документи в багатьох архівах. Автор не пише про те, скільки бюрократичних перешкод треба було подолати щоб здобути зберігані там матеріяли. Про те можна лише здогадуватись. Перевіривши величезну кількість усяких архівних документів, автор не називає жодного, що говорить хоч про спроби Польської Римо-Католицької Церкви боронити українців Закерзоння перед ганебною депортацією під час і після операції «Вісла». Це підтверджує істину, що на такий жест доброї волі ця інституція ніколи не спромоглась. Задля власної користі вона солідаризувалась з апаратом насильства.

Створений автором Український архів напевно був дуже помічний. З різних причин не все легко було зібрати свідчення від колишніх в'язнів концтабору. Після багатьох років що минули від того часу, деякі прямо боялися говорити про таборіві страхіття. На основі зібраних матеріялів автор дає нам широку статистику репресій проти українців і тих поляків, яких підозрювали про співпрацю з українським підпіллям. Читач багато довідається про життя заплоторених у бараках, про жажливі санітарні умови та харчування, постійні фізичні вправи, якими виснажували людей та безперервне катування в'язнів. І це не все. Нащадки знайдуть у книзі чимало даних про своїх рідних, друзів і знайомих; побачать їхні світлини та чимало історичних фотографій із життя українців на Закерзонні.

Публікацію ілюструє і збагачує 35 копій різних документів і разом понад 660 чорно-білих світлин, майже 4000 біографій в'язнів, збір спогадів і свідчень, що їх зібрали прокурори Інституту національної пам'яті, план концтабору, а на зворотних сторінках книги – табло 140 світлин в'язнів Явожна. До речі, на обкладинці книжки видніє фото Михайла Ланчука – одного з наймолодших в'язнів концтабору.

Рецензовану книгу доповнює список 112 членів українського підпілля, депортованих з в'язниці в Кошицях до концентраційного табору в Явожні. Біля кожного прізвища слідує дата і місце народження, професія і тюремний номер.

На закінчення йде подяка багатьом людям – українцям і полякам – всім, хто допоміг йому в дослідній праці й тим жертводавцям, що допомогли йому видати книжку, в тому й Посольству України в Польщі та Польсько-українсько-канадській стипендіяльній фундації «Калина». Це ж бо завдяки співпраці та помочі багатьох інституцій та поодиноких осіб у Польщі та поза нею, перед нами бачимо велику настільну книгу кожного українця – закерзонця, що зберігає від забуття прізвища в'язнів концтабору в Явожні та повертає їм належну пошану, — підсумовує автор.

Далі слідує індекс особовий, що охоплює прізвища всіх в'язнів табору та числа сторінок, на яких знаходимо дані з їхньої біографії або короткі згадки про них; індекс джерел, фотографій, що публікуються у книжці. Цей індекс інформує про джерела 640 світлин і 20 копій документів з номерами сторінок у книжці. Крім того, книгу доповнюють індекс географічний та список найважливіших скорочень. Така наукова послідовність дозволить читачеві легше знайти бажані йому інформації.

Тому, що тиражу книжки не названо, можна здогадуватись, що він невеликий. Можна б сподіватися, що ця книга, написана польською мовою, буде продаватися у польських книгарнях, що дійде до польського читача та знайде належне їй місце в польських бібліотеках. Це, тим більше, що вони переповнені ще післявоєнною антиукраїнською літературою, якою користуються студенти в школах часто як обов'язковою лектурою. Книга Є. Місила допомогла б полякам пізнати правду та краще зрозуміти своїх українських сусідів і встановити кращі відносини між нашими народами. На жаль, представлена в книзі правда багатьох в очі коле. Ще не всі дозріли до сприйняття правди. За правду не все нагороджують, а часто й карають.

Коли появилося перше видання книжки Євгена Місила п.н. «Акція 'Wisła' 1947», автора негайно звільнили з праці в Польській академії наук, а після другого видання цієї книжки, д-р Є. Місило вже ніде не міг був знайти праці, навіть на автозаправці та в кухні.

Щоб заробити на хліб щоденний, йому довелося їхати на будь-які заробітки до Німеччини. Проте, автор ніколи не перестав писати.

Свою книгу дослідник розповсюджує переважно самотужки. Охочі купують її в домівках ОУП, в прицерковних залах і прямо біля церков. Люди, в тому й священнослужителі, вітають автора з успіхом, купують книгу пам'яті в'язням концтабору, радіють, що вона нарешті появилася. Однак, не всі. Бувають і винятки. Деякі греко-католицькі священники (напр. у Білому Борі) не дозволили авторові «торгувати» біля церкви, а на щорічному православному відпусті на горі «Грабарка», на якому був і московський патріарх, прогнав його якийсь бородатий монах, мовляв, без його згоди не можна продавати книжок.

Автор зізнається, що прибуток з продажу рецензованої книжки використає на видання другого тому Obóz «Jaworzno». Zbrodnia nieukarana, присвяченого трагічній долі 558 в'язнів, яких після жорстокого слідства вивезли з концтабору до в'язниці Монтелюпі в Кракові. Там їх окремо судив військовий суд, при цьому майже сотню з них – до смертної кари.

Велика дослідна праця автора не лише заслуговує на пошану читачів до нього, але й на необхідну підтримку всіх чесних людей – українців і поляків, заслуговує на щире слово пошани від усіх українців. Слід подбати, щоб увесь матеріал, що його зібрав дослідник Євген Місило, якнайшвидше був опублікований. Ми довго чекали на появу книги Obóz «Jaworzno». Zbrodnia nieukarana. Було б дуже побажано, щоб після війни в Україні, вона вийшла також українською мовою, англійською тощо.

На фонд журналу «Дукля»

Шановні читачі! Якщо Вам не байдужа дальша доля журналу «Дукля», просимо Вас підтримати її своїми пожертвами, які слід надсилати на рахунок:

VÚB Prešov, číslo účtu: SK46 0200 0000 0000 2843 4572

На фонд журналу «Дукля» пожертвували:

Михайло Роман (Пряшів) – 50 євро

На обкладинці журналу твори українського художника

Володимира Микити

На першій сторінці обкладинки: «Ганок», 1979 р.; на другій сторінці обкладинки: «Письменник Іван Чендей», 1979 р.; на третій сторінці обкладинки: «Дай, Боже, добрий день», 1992 р.; на четвертій сторінці обкладинки: «Журба», 1993 р.

Ціна 0,66 €

Індекс EV 5881/20

ISSN 0419-8131

